

Vereniging voor Zoogdierkunde
en Zoogdierbescherming

MARTERPASSEN XIII

*Jaarbrief over 2006 van de
Werkgroep Boommarter Nederland*

Maart 2007

Uitgave van de Werkgroep Boommarter Nederland van de
Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

MARTERPASSEN XIII

Foto: *Jan van der Greef*

MARTERPASSEN XIII

Jaarbrief over 2006 van de
Werkgroep Boommarter Nederland
van de
Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

Edward van IJzendoorn
Ben van den Horn

Redactie

Santpoort, maart 2007

INHOUD

OPENING

Voorwoord	7
<i>Ben van den Horn</i>	
FAUNISTIEK	
Boommarters in de Gelderse Vallei in 2006	8
<i>Henri Wijsman</i>	
De boommarterterritoria in 2006 op de centraal Utrechtse Heuvelrug	9
<i>Ben van den Horn</i>	
Boommarters in en om De Bilt in 2006	13
<i>Margriet Hartman</i>	
Inventarisatie van terreinen van Natuurmonumenten in 2006	15
<i>Henri Wijsman</i>	
Een nieuwe nestboom in de Kaapse Bossen	17
<i>Wim Bomhof</i>	
Boommarters op de zuidoostelijke Utrechtse Heuvelrug 2006	20
<i>Bram Achterberg</i>	
VELDWAARNEMINGEN	
Veldwaarnemingen in 2006 van de boommarter	29
<i>Henri Wijsman</i>	
Boommarter inventarisatie Bylaer 2006	33
<i>Mark Ottens</i>	
OECOLOGIE	
Muizenissen 2006	35
<i>Henri Wijsman</i>	
Een schatting van het aantal boommarters op de zuidelijke Veluwe	36
<i>Henri Wijsman en Robert Keizer</i>	
‘Beamotters’: over boommarters in laagveengebieden	38
<i>Henri Wijsman en Ronald Messemakers</i>	
BELEVING	
De jeugd van tegenwoordig heeft zo z'n eigen wil	42
<i>Margriet Hartman</i>	
Beginneling in de periferie	42
<i>Aaldrik Pot</i>	
BESCHERMING	
Kansen voor de hengcam	45
<i>Ben van den Horn</i>	
In Dierenland met Pluim de eekhoorn	50
<i>Henri Wijsman</i>	

Kennisuitbreiding van de actuele verspreiding van de boommarter <i>Ben van den Horn</i>	51
HUISHOUDELIJK	
Werkgroepbijeenkomst voorjaar 2006 met excursie op de Veluwezoom <i>Henri Wijsman</i>	52
Excursie naar Zeeuws-Vlaanderen op 22 mei 2006 <i>Henri Wijsman</i>	52
Werkgroepbijeenkomst najaar 2006 met excursie in het Drents-Friesche Wold <i>Ben van den Horn</i>	53
Bijeenkomst bestuur VZZ en bestuur WBN op 27 november 2006 te Utrecht <i>Ben van den Horn</i>	54
Jaarverslag 2006 <i>Ben van den Horn</i>	55
Begroting 2007 Werkgroep Boommarter Nederland-VZZ <i>Walther Bakker</i>	56
Financieel verslag 2006 Werkgroep Boommarter Nederland - VZZ <i>Walther Bakker</i>	57
Begroting 2007 Boommarterstichting <i>Walther Bakker</i>	58
Financieel voortgangsverslag Boommarterstichting 1 februari 2007 <i>Walther Bakker</i>	58
Ledenlijst Werkgroep Boommarter Nederland-VZZ <i>Secretaris WBN</i>	59

COLOPHON

Voor giften ten bate van het boommarteronderzoek is er nu

de Boommarterstichting
gironummer 5155241
Epe/Tongeren

OPENING

Voorwoord

In de vorige eeuw heeft de boommarter in Nederland belangrijke delen van zijn verspreidingsgebied verloren en het huidige areaal staat in toenevende mate onder druk door onder meer aanleg en verbreding van wegen en spoorwegen en toenevende bebouwing. Het lokaal verdwijnen van de boommarter betekent verlies van biodiversiteit. Het belang van het bestaan van de Werkgroep Boommarter Nederland (WBN) van de zoogdiervereniging VZZ (Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming), die zich het bestuderen en beschermen van de boommarter in Nederland ten doel heeft gesteld, moge hiermee duidelijk zijn. Zoals de aanwezigheid van de otter een aanwijzing is voor een goede waterkwaliteit, zo kan de aanwezigheid van de boommarter wijzen op een goede kwaliteit van het bos.

Door de meestal teruggetrokken en nachtelijke levenswijze laat de boommarter zich zelden zien. Een ontmoeting met een boommarter wordt dan ook tot een bijzondere ervaring gerekend. Ook het afgelopen jaar heeft menig waarnemer zich de moeite getroost een ontmoeting met een boommarter in euforische bewoordingen te melden aan één van die eigenzinnige enthousiastelingen van de WBN.

De groei en bloei van de WBN heeft zich afgelopen seizoen gestaag voortgezet. Tot dusver is er al veel bereikt, zonder dat er over het beleid veel op papier is gezet. Kennelijk was dat niet zo noodzakelijk. Toch heeft het bestuur nu in een beleidsvisie een aantal concrete doelstellingen voor de komende twee jaar opgeschreven. In de visie is nu meer duidelijkheid geven over de beschikbare financiële ondersteuning voor initiatieven van leden. Hiermee kan de doelmatigheid van het boommarteronderzoek verder worden vergroot. Het is een uitdaging om het ambitieniveau van de afgelopen jaren vast te houden en voldoende financiële middelen voor onderzoek te blijven behouden. Deze ambities zijn de afgelopen jaren tot uiting gekomen via het veldwerk van vele actieve leden. Hierbij werden steeds frequenter en door meer leden foto's van boommarters gemaakt. Het beschikbare fotomateriaal in MARTERPASSEN XIII is weer heel fraai. Niet alleen voor wat betreft de beeldkwaliteit, maar ook wat betreft compositie,

zoals onder meer blijkt uit de foto's van Jan van der Greef en Bram Achterberg. Een andere manier waarop de ambities zichtbaar zijn geworden is de inzet van nieuwe schouders onder de organisatorische taken, zowel voor bestuurswerkzaamheden als voor de ondersteuning van kortlopende projecten of activiteiten. Edward van IJzendoorn heeft met enthousiasme en de redactie versterkt

Uiteraard vormen al deze werkzaamheden – aan de vergadertafel of achter de computer – een bijdrage aan het vergroten van de kennis over de boommarter. De komende jaren zullen we – in nauwe samenwerking met de VZZ – doorgaan met het in stand houden en vergroten van de kennis omtrent voorkomen, verspreiding en populatieontwikkeling van de boommarter in Nederland. De “witte gebieden”, waarin de aanwezigheid van een stabiele boommarterpopulatie onzeker is, zullen hierbij extra aandacht krijgen. Daarnaast zullen we impulsen geven aan het (wetenschappelijk) onderzoek aan de biologie van boommarters in Nederland, waarbij de mogelijkheden worden verkend om ook studenten in te zetten.

Voorts zullen we ons, meer dan voorheen, richten op het geven van voorlichting, onderwijs en PR om het draagvlak (onder meer bij terreinbeheerders) voor bescherming van boommarters te vergroten. De cursus boommarters inventariseren van het afgelopen jaar en de brochure “Zorg voor de Boommarter” mogen als geslaagde voorbeelden worden gerekend. Acties gericht op de bescherming van boommarters uitgevoerd door lokale organisaties en vrijwilligers komen in aanmerking voor onze adviezen en ondersteuning.

Resumerend is er alle reden voor tevredenheid en we hopen onze successen en ons 15-jarig bestaan op 27 oktober 2007 met een themadag te vieren. Een feestje voor de WBN-leden en voor die groeiende kring van nieuwsgierigen die de resultaten van het boommarteronderzoek volgt zonder zelf lid te zijn. U bent allen bij dezen uitgenodigd!

Ben van den Horn

Voorzitter WBN-VZZ

FAUNISTIEK

Boommarters in de Gelderse Vallei in 2006

Henri Wijsman

Na de spectaculaire ontdekking in 2004 van een dun gezaaide populatie boommarters in de Gelderse Vallei waar die aanvankelijk niet vermoed werd (Alleijn, Huijssen, Visscher, Wijsman, 2005) is het rustiger geworden. In 2005 is het onderzoek voortgezet en is een kort tweede VZZ-rapport verschenen (Wijsman, Huijssen en Visscher, 2006).

In 2006 kwam er een voorzichtig vervolg. Het is hartverwarmend om te zien dat als men eenmaal een breed netwerk van informanten heeft opgebouwd de waarnemingen nog een tijd binnen blijven komen.

In Tabel 1 staat een aanzienlijk aantal waarnemingen van de eerste categorie. Dit zijn waarnemingen die vrijwel zeker zijn: verkeersslachtoffers, goed beschreven zichtwaarnemingen en een grote latrine. Het waren er 12 en dat laat zich vergelijken met vorige jaren, waarbij aangetekend moet worden dat er altijd een paar waarnemingen nakomen en die dus pas in het volgende kalenderjaar bekend worden. Naast de in de tabel genoemde gevallen, zijn er waarnemingen van uitwerpselen en prooïresten van Tweel (22-3), Ehrental (10-4), Scherpenzeel zowel oost als west (19-4), Gerven (22-4 en 5-5), Prinsenkamp (23-4), Hardeveld (mei, onder andere prooïrest in uilenkast) en de serie van Bylaer zoals beschreven elders in deze MARTERPASSEN (Henri Wijsman, Ronald Huijssen, Mark Ottens).

De waarneming van twee boommarters op Bylaer op 11 juni lijkt, als enige, te wijzen op voortplanting.

Van onze aanbevelingen in het rapport van Alleijn e.a. zijn/worden er enige gerealiseerd, maar (nog) niet veel. VZZ en WBN blijven actief. In het rapport Wijsman e.a. is een verkeersslachtoffer genoemd van Overberg uit december 2005; dit was volgens de sectie een jong mannetje.

Als we 2005 en 2006 samen nemen en vergelijken met 2000/2004, dan zien we er in 2005/2006 bewoond (belopen) leefgebied bij komen: Oldenaller, Appel, "Kallenbroek-2", Stoutenburg, De Boom/Hardeveld, Scherpenzeel/Willaer en Renswoude (Daatselaar). Daarentegen zijn in het Wilbrinkbos geen waarnemingen meer gedaan, maar zulk bosgebied dichtbij de Veluwe zal op zeker moment wel weer bewoond zijn. In of bij alle "leefgebieden" zoals onderscheiden in het rapport over 2000/2004 zijn aldus boommarters geconstateerd. Op zichzelf wil dit niet zeggen dat er ook overal voortplanting is. De precieze omvang van het aantal is niet vast te stellen door bovengenoemde incidentele observaties. De boommarters zijn echter aanwezig, zij het in een klein aantal, en deze kunnen als "stepping stone" fungeren tussen de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Daarmee wordt de Vallei nu gewoon een stukje van het Utrechts-Veluwse verspreidingsgebied van de boommarter dat geen bijzondere aandacht meer behoeft.

Tabel 1. Waarnemingen van boommarters in de Gelderse Vallei 2006.

Plaats	datum of periode	coördinaten	type waarneming	hok	waarnemer
Hell	29-1	166,4/469,3	zichtwaarneming	32.35	Jan Fossen
Scherpenzeel	6-4	160,5/455,8	doodvondst ♂ in knotwilg	32.45	Govert Bos
Stoutenburg	10-4 tot 2-5	160,5/463,2	latrine bij eik	32.25	Gerrit Visscher , Jos Koopmans
Bylaer	11-5	165,7/461,7	zichtwaarneming	32.36	N.IJsbrands
Bylaer	11-6	165,9/462,1	zichtwaarneming, 2 exemplaren	32.36	Arnoud Smit
Bylaer	13-6	165,2/462,2	zichtwaarneming	32.36	Mark Ottens
Bylaer	21-6	165,8/462,4	zichtwaarneming	32.36	JvZijl
De Neude	22-7	163,3/468,5	zichtwaarneming	32.25	Ype Hoekstra
Gerven	16-7	167,7/469,7	zichtwaarneming	32.26	Hilco Klompenhouwer
A1, Harselaar	22-8	169,1/464,4	verkeersslachtoffer.	32.36	Han ten Seldam
Bylaer	24-8	165,9/462,1	zichtwaarneming, 2 exemplaren	32.56	S.Kuijt
Stoutenburg	22-10	159,9/463,7	verkeersslachtoffer	32.35	Jos Koopmans

Vòòr 2003 wisten we helemaal niet dat het een gebied was waar boommarters op alle landgoederen liepen en zich her en der voortplantten. Het onderzoek heeft als interessant nevenproduct opgeleverd dat in een landschap van verspreide boschages en veel heggen überhaupt boommarters zitten, hetgeen te extrapoleren valt naar andere delen van Nederland.

Literatuur

Alleijn, W.F., R Huijssen, G. Visscher, H.J.W. Wijsman, 2005. Boommarters in de Gelderse Vallei 2000-2004, verspreiding, aantallen, toekomst. VZZ rapport 2005.14.

Wijsman, H.J.W, R Huijssen en G Visscher, 2006. Onderzoek naar de aanwezigheid van boommarters in de Gelderse Vallei, jaarverslag 2005.

De boommarterterritoria in 2006 op de centraal Utrechtse Heuvelrug

Ben van den Horn

met medewerking van Elise Schokker

1. Inleiding

Landgoed Den Treek-Henschoten en Boswachterij Austerlitz worden sinds 1999 door Elise Schokker en Ben van den Horn systematisch onderzocht op aanwezigheid en voortplanting van de boommarter. Dit leverde in het seizoen 2006 vier nestbomen op: de ‘voorspelbare’ van De Hoogt (1), in vorige jaargangen van MARTERPASSEN ook wel “Treek-Zuid” genoemd, één bekende al in 2002 en 2004 gebruikte nestboom op Treek-Noord (2) en twee nieuwe nestbomen. Een op De Hoogt (3) en een in Austerlitz (4) in waarschijnlijk reeds bestaande maar nog niet eerder ontdekte territoria. Figuur 1 toont de ruimtelijke verdeling tussen deze nestbomen.

Door diverse personen zijn zichtwaarnemingen (z1, z2, z3) gedaan en ook vonden we aanwezigheidssporen (a1, a2) in delen van het doorzochte inventarisatiegebied waar nimmer nestbomen

Figuur 1 Resultaten van het seizoen 2006; nestbomen (met jongen) 1, 2, 3 en 4; rustplaats 5, aanwijzingen (a1, a2) en zichtwaarnemingen (z1, z2, z3) in 2006.

werden gevonden. De bekende boommarterkast van Kamp Zeist (5) is in het voorjaar ook weer enige tijd in gebruik geweest (net als in 2002 en 2004).

2. De ‘voorspelbare’ nestboom op De Hoogt

Op 11 maart was de nestboom (1) in het bekende territorium “Treek-Zuid” op De Hoogt (2000, 2002-2005) weer in gebruik genomen, zoals bleek uit drie zwartglanzende keutels op een tak. Met de hengcam stelde ik op 19 april de moeder in de holte vast; jongen zag of hoorde ik nog niet. Bij een tweede hengcamronde op 21 april bleek de moeder om 23.00 uur niet aanwezig en hoorde ik de jongen, zonder ze te zien. Op 4 mei zag ik hoe de marter terugkeerde naar de nestboom en kon ik de karakteristieke zweefsprong vastleggen (herkenbaar van eerdere jaren) van een twijg naar de ingangsholte door de marter (zie Foto 1). Mede gezien de effen bef, vermoed ik dat dit de marter was die ik in eerdere jaren ook filmde en

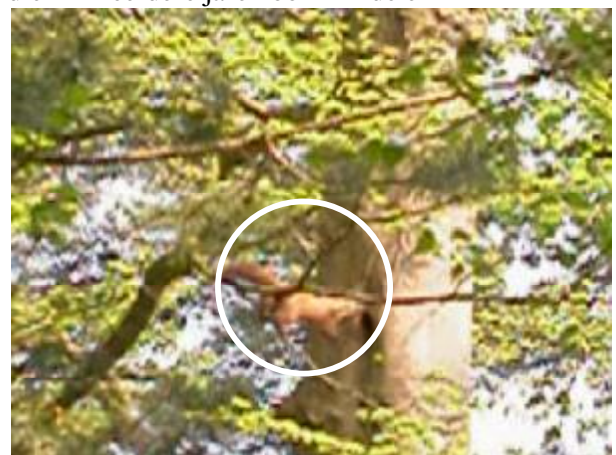

Foto 1 Filmbeeld van de karakteristieke zweefsprong van de marter op De Hoogt (1). (Foto: Ben van den Horn)

fotografeerde. Na de terugkeer hing de moeder uit het gat te verkoelen met de ogen gesloten en ze maakte even kort geluid (hoehoehoe...). Opvallend was dat ze op deze drukke dag haar kop niet terugtrok bij het passeren van mountainbikes en wandelaars. Ook dit gedrag was al eens eerder waargenomen.

Bij een volgende hengcamronde op 25 mei zagen Elise en ik zowel de moeder als één jong opkijken. Het jong (7 á 8 weken) ging onmiddellijk weer slapen en de moeder bleef rustig in de camera kijken. Onder de boom lagen resten van jonge koolmees en houtduif. Op 4 juni waren moeder met één jong nog present en troffen we twee dode bosmuizen aan op de grond onder de nestboom. Met de hengcam zagen we hoe de marters lagen te slapen. Pas na enig bewegen met de camera, zagen we dan toch hoe één marter de ogen opende.

Op 5 juni waren de bosmuizen van de dag ervoor verdwenen en troffen we de kop van een vlaamse gaai en de resten van een houtduif aan. Om 21.00 uur – terwijl ik van enige afstand de nestboom in de gaten hield – zag ik op plusminus 50 m in de verte een boommarter zich over de grond bewegen met mooie golvende martersprongen. Was het een passerend mannetje? Of toch de moeder die op jacht was? In elk geval een waarneming buiten de gebruikelijke context van de marter die bij zijn nestboom terugkeert of juist vertrekt.

Op 6 juni vonden we een aangevreten jonge merel en twee dode spitsmuizen, de kop van de Vlaamse gaai van gisteren was verdwenen. Om 21.30 uur fotografeerde ik een jong en even later ook de moeder. De moeder begon te protesteren tegen onze aanwezigheid middels luid grommen. We zaten niet dicht bij dan anders, dus het vermoeden was dat de moeder het jong wellicht onder begeleiding wou laten kennismaken met “het buitenboomse”. We zijn toen opgestapt.

Op 8 juni was deze boom verlaten.

3. De bekende nestboom op Treek-Noord

Op 29 maart vond ik voor het eerst uitwerpselen van naar schatting maximaal twee weken oud rond de nestbeuk (2) van Treek-Noord (2002, 2005). Ook in de omgeving van de boom vond ik enkele keutels. Op 2 april was de latrine uitgebreid en op 4 april vond ik de latrine hoog in de beuk (zie Foto 2).

Op 5 april heb ik de moeder zien vertrekken rond 20.05 u. Deze marter stak tot mijn genoegen al na

Foto 2 *Latrine (29 april) op de nestboom op Treek-Noord (Foto Ben van den Horn).*

10 minuten haar kop uit het gat en kort daarna verliet ze haar schuilplaats. Het was een fraaie kijkspel, een verrekijker was niet nodig. Geen blad aan de boom en veel licht, waardoor alle zweefsprongen en manoeuvres goed te volgen waren, de marter passeerde drie beuken en landde uiteindelijk via een dennetje op 30 m afstand van de nestboom (de afstand tot mij was nog kleiner) op de grond. Vervolgens was ze snel over de grond verdwenen. Er was niets dat erop wees dat de marter mij gezien heeft. Een superwaarneming.

Op 18 april hebben Elise en ik gehengcamd. De moeder hief de kop op en keek rustig omhoog zonder haar lijf te bewegen. We hebben geen jongen gezien. Op 21 april hebben we rond 22.00 uur opnieuw gehengcamd. De moeder was thuis en we hebben duidelijk jongen gehoord. Conclusie: Een nestboom met jongen. Op donderdag 4 mei hebben we 's ochtends de marter zien thuishkomen rond 10.30 uur, terwijl de camera op het gat gericht stond. Op 8 mei hebben we om 21.00 uur gehengcamd en de moeder gezien en jongen gehoord. In de onderste (van twee) in de loop der jaren behoorlijk dichtgegroeide holte puilden nestmateriaal naar buiten (zie Foto 3).

Foto 3 *Nestmateriaal in het onderste gat (van 2) in de nestboom op Treek-Noord. Het gat is dichtgegroeid in vier jaar tijd (de rechterfoto maakte Chris Achterberg in 2002).*

Op 25 mei bleek de boom verlaten, we hebben geen vervolgplaats kunnen vinden en het aantal jongen helaas niet kunnen vaststellen

4. Een tweede nestboom op De Hoogt

Wim Bomhof vond op 22 april een tweede nestboom (3) op De Hoogt. De afstand tussen boom (1) en (3) bedraagt zo'n 1200 m. Het was een bijzondere boom met in de stam slechts een relatief kleine holte waar de camera maar net doorheen ging en die ik een paar jaar geleden als ongeschikt zou hebben betiteld. In een vork zit een tweede opening die vanaf de grond eigenlijk niet te zien is; het was door toeval dat Wim terwijl hij langs de boom fietste opkeek en een marter door de vork naar binnen zag gaan (zie Foto 4). Diezelfde avond stelden Elise, Wim en ik rond 21.00 uur met de hengcam het geluid van jongen vast. De moeder was aan het zogen en reageerde rustig.

Op 4 mei 's hebben we opnieuw gehengcamd. Door de diepte van het gat was een goede belichting niet te realiseren, maar de jongen zijn gehoord en de moeder is gezien. Op 25 mei was de moeder nog steeds aanwezig en konden we één jong van 6 á 7 weken oud zien. Onder de boom lag een dode bosmuis.

Op 2 juni zagen we de moeder met opnieuw dat ene jong. Het jong ging onmiddellijk weer slapen, de moeder was nieuwsgierig en niet gealarmeerd. Op 3 juni maakte ik hier een foto met 200 mm van het jong (zie Foto 4).

Na een uur vergeefs observeren hebben we met de camera vastgesteld dat op 8 juni deze nestboom verlaten was.

Foto 4 Holte in een vork, nauwelijks zichtbaar vanaf de grond. Het jong is zichtbaar met wat goede wil (Foto: Ben van den Horn.)

5. Een nieuwe nestboom in Austerlitz

Op 28 april vond ik in Boswachterij Austerlitz een boom (4) met een enorme kakelverse latrine (zie Foto 5). De boom staat in een omgeving waar ik nooit eerder aanwezigheidssporen vond. De afstand tot Kamp Zeist bedraagt ruim 2 km. Op 29 april fotografeerde ik de latrine. Op basis van de vele uitwerpselen lijkt het onwaarschijnlijk dat de marter die de marterkast in Kamp Zeist tot plusminus 16 april bezet hield (zie paragraaf 6.1), is verhuisd naar deze boom..

Op 3 mei en 4 mei fotografeerde en filmde ik de moeder van de welwillend poserende marter in dit nieuwe territorium (Foto 6). Van grote afstand hoorde Elise op hetzelfde moment jongen. Op vrijdag 5 mei heb ik samen met Henri Wijsman gehengcamd en ten minste één jong vastgesteld via het onderste gat. De marterkop was beeldvullend op de monitor te zien en het vrouwtje trok zich er ogenschijnlijk niets van aan en ging door met zogen.

Foto 5 Kakelverse latrine in nestboom (Foto: Ben van den Horn)

Foto 6 De marter van Austerlitz (Foto: Ben van den Horn)

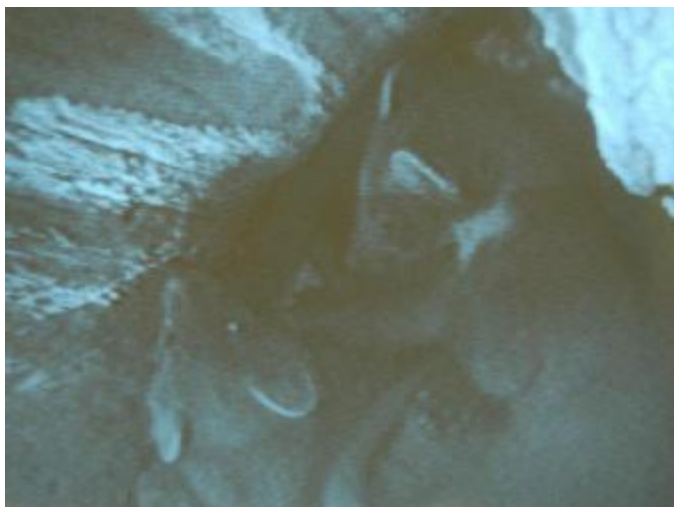

Foto 7 Drie jongen in de nestboom van Austerlitz

Op 13 juni heb ik de jongen voor het laatst waargenomen en prooiïresten van houtduif onder de boom gevonden. Op 17 juni was de boom verlaten. Op 2 juni hebben we nog geobserveerd en enkele malen een jong en de moeder kunnen waarnemen.

Op 11 juni hebben we drie jongen gezien en gefotografeerd en gefilmd in de boom (foto 7).

6. Overige waarnemingen en aanwijzingen

6.1 Kamp Zeist

Op 19 maart meldde Bert van 't Holt de vondst van verse keutels op de boommarterkast (5) bij Kamp Zeist langs het Laantje zonder Einde. Op 3 april heb ik tussen 19.00 uur en 20.00 uur wat foto's gemaakt van deze latrine. Op 16 april maakte ik opnieuw foto's en meende ik latrine-uitbreiding te zien.

Op 20 april heb ik van 18.30 uur tot 21.00 uur bij Kamp Zeist gezeten zonder iets te zien. Op 29 april was er geen latrine-uitbreiding meer. Ik zag twee houtduiven op de kast rusten. Een van de duiven zat op een zeker moment op het metalen draad – direct naast de door de marter gebruikte opening - waarmee de kast om de boom omspannen is. Hij pikte op de stam van de grove den en ik heb een minuut of tien zitten wachten op het moment dat een marter zou reageren zijn kop uit het gat zou steken en zijn bek open zou doen. Dit gebeurde niet! Kamp Zeist leek me daarom op 29 april verlaten. Bijzonder was dat op 5 juni er helemaal geen spoor van een latrine meer te zien was. Vermoedelijk is dat door de regen gebeurd, maar het verbaasde me wel, omdat een latrine in 2004 op dezelfde kast wel meer dan een jaar lang zichtbaar is.

6.2. Henschotermeer

Begin februari snuffelde op Camping Laag Kanje bij Maarn, net ten zuiden van het Henschotenmeer een boommarter wat rond op een vogelvoerplaats (z1). De marter verdween pas toen men wat dichterbij kwam. In januari 2005 is op deze plaats ook een boommarter gezien. Het zou een plaatselijke bewoner kunnen zijn en dus geen zwerver; het betreft een gebied met vakantiehuisjes verspreid door het bos (mededeling: Kees van Lambalgen). Op 24 maart was er een tweede melding op dezelfde locatie.

6.2. De kasten op de Leusderhei en bij Soesterberg

Teus Glismeyer meldde een zichtwaarneming van twee volwassen boommarters in een kast (z2) op de Leusderhei (met latrine), op 500 m afstand van Kamp Zeist. Het zou hier om eerstejaarsdieren kunnen gaan¹. Teus sprak ook van een latrine op en in een kast (z3) op publiek terrein nabij de vliegbasis Soesterberg.

Op 16 april heb ik met Johan Metselaar alle nestkasten bij Soesterberg en op de Leusderheide bezocht en de reeds bekende aanwezigheidssporen met eigen ogen bekeken. Op de Leusderheide zag ik verse keutels op de grond op de plek van de twee marters. Op Soesterberg zag ik niets omdat de keutels op en in de kast schijnen te liggen. Deze kasten hebben horizontale daken (in tegenstelling tot Kamp Zeist) en vanaf de grond is er niets zichtbaar.

6.2. Loeveseijn, 't Bivak en Quatrebras

Op 17 april waren we mogelijk een nieuwe marter op het spoor in Loeveseijn, waar we nooit eerder nesten vonden. Wij vonden vele aanwezigheidssporen – waaronder keutels bij een boom met holte - op twee verschillende plekken in een nieuw territorium. Wij hebben de boom geïnspecteerd maar de boom bleek leeg. Op 30 april waren de keutels oud en droog, dus deze boom heeft vermoedelijk maar kort als rustplaats gediend

Op 30 april ontdekte ik op 't Bivak een eerst redelijke verse marterkeutel (a1) en vervolgens een redelijke verse klont uitgespoelde keutels. Diezelfde middag heb ik gefotografeerd bij deze boom en ik vermoed dat het een rustplaats is geweest, mogelijk op dat moment in gebruik. In de omgeving veel aanwezigheidssporen van marter en ook prooiïresten in een knoest op een beuk.

¹ Vilmar Dijkstra heeft ook waarnemingen van twee eerstejaarsdieren in een holte gedaan op de Veluwe.

Bij Quatrebras zijn ook twee verse dode pimplen en uitwerpselen (a2) gevonden bij een schuurtje achter het huis bij het kruispunt.

7. Tot slot

De bekende nestboom Treek-Zuid is nu vanaf 2000 lang met onderbreking in 2001 jaarlijks in gebruik. Het is waarschijnlijk, maar niet zeker dat het steeds hetzelfde moertje is. Ondersteunende bewijzen zijn de effen bef en de “riskante” zweefsprong van een dunne twijg “op de holte” (zie Foto 1). Dankzij de hengcam zijn nu voor het eerst met zekerheid jongen vastgesteld.

De marter van de bekende nestbeuk op Treek-Noord zou wel eens de marter van de grove den 2005 op 200 m afstand kunnen zijn. In het territorium Rusthof (2004) is dit jaar net als in 2005 geen aanwezigheid van boommarter vastgesteld. De marter van Austerlitz 2006 bezet mogelijk hetzelfde territorium als de marter die in 2002 de bekende en in 2003 gesneuveld Kerstboom bezet hield. Bij de resterende stomp van die Kerstboom zijn in 2005 ook nog uitwerpselen gevonden. In de eerste weken van juni werden er, ondanks het misarme jaar, dode bos- en spitsmuizen aange troffen bij de nestbomen.

Boommarters in en om De Bilt in 2006

Margriet Hartman

1. Inleiding

2006 was een heel ander boommarterjaar dan Ruud van der Akker en ik gewend waren. In het begin zag het er nog veelbelovend uit. Eind maart, begin april vond ik onder 3 potentiële nestbomen keutels. Maar al gauw bleek dat er op deze plekken geen nieuwe keutels bijkwamen. 2006 gaat bij mij de boeken in als *het jaar van de verhuizingen en verstopte keutels*.

Uiteindelijk vonden we toch nog twee nesten met 5 jongen. In de Ridderoordse bossen was weer een nest in de boom van 2004. Door een snelle verhuizing hebben we haar niet lang kunnen volgen. In Pijnenburg vonden we pas in juni een boommartergezin in de verhuisboom van 2005, toen de jongen al vrolijk ‘buiten aan het spelen’ waren. Helaas is een van deze jongen doodgereden. Hierover bij de bevindingen per gebied meer.

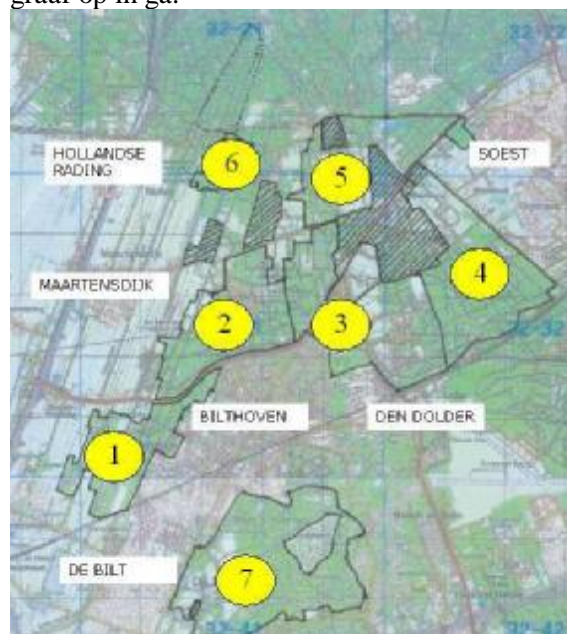
In ‘Boommarters in en om De Bilt in 2005’ (MARTERPASSEN XII) gaf ik aan dat ik dit jaar naaldbomen zou controleren op geschikte holten. Dit bleek een helse klus. Ik vond in het hele gebied maar tien bomen (voornamelijk grove den) met gaten van de zwarte of groene specht. De vele oude grove dennen en berken in het gebied hebben wel veel afgebroken takken, maar het is haast ondoenlijk om te controleren of hier ook echt holten in zitten. Ik heb maar besloten om deze oude grove-dennenopstanden een of twee keer in het seizoen door te lopen op zoek naar sporen.

Al met al heb ik minder tijd kunnen besteden aan de bekende potentiële nestbomen (zie MARTERPASSEN XII). De geschikte bomen heb ik in 2006 minstens 4 keer gecontroleerd en de “mis-

schien geschikte” minimaal twee keer. Alleen het Maartensdijkse bos ben ik niet aan toegekomen. Daarnaast heeft Ruud ook zijn rondes gedaan in de gebieden van het Utrechts Landschap (inclusief het Maartensdijkse bos) en de gebieden met de bekende nestbomen. Hij heeft zich vooral geconcentreerd op beuken.

2. Bevindingen per gebied

Figuur 1 toont de gebieden waar ik in deze paragraaf op in ga.

Figuur 1 Boommarterinventarisatiegebieden in en om de Bilt.

1. Beukenburg, De Leyen

Verspreid over het gebied hebben we wat sporen gevonden, waaronder sneeuwsporen (Ruud van den Akker en Hans Hoogewerf). Er is een boom-

marter gezien. Maar een nest hebben we niet gevonden. De vele dassenpijpen lijken overnachtingsplekken te vormen voor een boommarter. De vossen maken er in ieder geval goed gebruik van. Het is ieder jaar weer genieten van de jonge vossen.

2. Ridderoordse bos, Berg en Bosch

Op 1 april vond ik een oude latrine onder de verhuisboom 2004 van de Riddermarter. Dit is een boom in een oude beukenlaan. Opvallend, want de afgelopen periode was de aangrenzende douglasopstand met groot materieel gekapt. Waarom gaat de marter juist in deze periode in deze boom zitten? Dezelfde dag vond ik een versere latrine onder een beuk in de beukenopstand, waar ook de nestboom van 2004 staat. Het is een halfdode, schimmelige randbeuk met veel zwarte-spechtengaten. De volgende dagen kwamen er echter geen keutels meer bij.

Op 14 april vonden we onder de nestboom van 2004 drie verse keutels. Op 24 april hoort Henri Wijsman de jongen. Ruud maakt nachtopnamen met zijn infraroodcamera. Het zou fijn zijn als we meer te weten kunnen komen over de nachtelijke escapades van de marters. Op 2 mei ziet Ruud met de hengcam 2 jongen met de ogen nog dicht (dus waarschijnlijk geboren tussen 12 en 16 april). Maar helaas de nacht van 3 op 4 mei verhuist de moeder de jongen, net als de camera niet staat opgesteld. We hebben de bef niet goed genoeg kunnen zien om vast te stellen of het de Riddermarter van 2004 betrof. De verhuisboom hebben we niet kunnen vinden. Wel wordt in augustus vlak in de buurt het enige jong van een wespendif geprederd. Wie is de schuldige: de havik of de boommarter?

In Ridderoord-Noord vind ik de afgebeten veren van een raaf, een vos, dassensporen, konijnen, reeën, alles behalve het nest van een boommarter.

Op het terrein van Berg en Bosch verschijnen volop nieuwe gebouwen, erg veel ruimte voor bomen en boommarters blijft er niet over. De kinderboerderij biedt wel volop makkelijk voer.

3. Vijverhof, Oude Tol, Pleinesbos en Willem Arnstszbos, Splinterenburg

Geen nest gevonden; wel wat verspreide sporen.

4. Laag Hees, Op Hees, De Zoom

Half maart meldde iemand een zichtwaarneming in het (Z)Oostelijke puntje van dit gebied. Vlak in de buurt bevindt zich een drietal (restanten van)

oude beukenlanen, die enkele jaren geleden na acties zijn gered van de motorzaag. Eind maart vond ik her en der verspreid onder deze beuken keutels en afgebeten veren. Hierna vond ik echter geen verse sporen. Het zou heel goed kunnen dat dit een jonge boommarter uit het nest Pijnenburg 2005 is geweest.

In het (N)Westelijke deel van Laag Hees, 2 kilometer verderop, lagen ook keutels verspreid onder beuken in een laan en ca 100 meter verderop een vrij verse latrine onder/in een beuk met zwarte spechtengaten. Johan Metselaar heeft onder deze boom in voorgaande jaren ook een latrine gevonden. Maar helaas, na 12 april heb ik geen verse sporen meer gevonden.

In het centrum van het gebied ligt een beukenopstand met veel "flatbeuken" (beuken met meerdere zwarte spechtengaten) tussen sparrenopstanden met natuurlijke verjonging. Ideaal voor boommarters zou je zeggen. Ik vond er alleen nesten van een zwarte specht en een havik. Misschien is het ruitpad dat door de opstand loopt een belemmering?

Dit jaar heb ik in opdracht van Natuurmonumenten in Op Hees (het NO-deel van het gebied) gezocht naar (sporen van) boommarters, maar niets gevonden. Het is een structuurrijk stukje bos met nog weinig oude bomen met gaten. De oude beukenlaan langs de Wieksloterweg lijkt te open en druk voor een boommarternest.

5. Pijnenburg O, Venwoude, Drakestein (SBB)

Op 22 april vond ik oude keutels en afgebeten veertjes onder een dode laanbeuk en daarna helemaal niets. Geen spoor! Pas op 23 juni vindt Ruud een latrine en afgebeten veren onder de eik, die ook vorig jaar als verhuisboom heeft gediend. Maar na hengcam-controle blijken er geen boommarters in de holte te zitten, maar wel wat prooiresten. Wel vindt Ruud de vermoedelijke nestboom in de beukenopstand, waar ook de nestboom van 2005 staat. Deze winter waren er enkele beuken gekapt, waardoor het krooncontact van de oude nestboom wat minder geworden was. De nieuwe (vermoedelijke) nestboom staat ca 50 meter verder. En heeft 2 vrij kleine groene spechten gaten op een hoogte van ca 12 meter. Onder de boom lagen stukjes keutel, die eruit zagen alsof ze van een tak gespoeld waren, en afgebeten veren van een groene specht. Achteraf blijken Ruud en ik deze boom dit seizoen minstens 10 keer gecontroleerd te hebben!

Een dag later vind ik verse keutels met een sterke muskusgeur onder de verhuiseik. Zouden de

boomarters er toch nog zitten? Met Ruud weer gehengcamd en jawel hoor, minstens twee jongen! Later die dag zie ik de moer thuishkomen en een jong luieren op een tak. Helaas worden we gestoord door een hevige hoosbui. De volgende dag kunnen we gelukkig wel genieten van drie forse, spelende jongen en hun moer (zie ook het artikel "De jeugd van tegenwoordig heeft zo z'n eigen wil op pagina 42 in deze MARTERPASSEN). De bef van de moer hebben we niet goed genoeg kunnen zien. We weten dus niet of het dezelfde moer is als vorig jaar. Eind juli wordt 200 m verderop een jonge boomarter doodgereden. Waarschijnlijk was dit een van de jongen op weg naar Op Hees.

6. Maartensdijkse bos

Geen nest gevonden wel wat verspreide sporen.

7. Noord-Houtringe + Houtringe, Beerschoten, Panbos + Biltse duinen

Eind maart vinden we in een afgesloten stuk van Beerschoten een enorme ravage. Overal liggen prooiresten en keutels. Raven bewaken agressief hun nest, enkele konijnenholen zijn uitgegraven en stinken naar vos. We vinden ook meerdere keutels die op boomarterkeutels lijken en op omgevallen bomen liggen en bij de ingang van een vossenhol. Heel veel leuks dus, maar geen boomarternest. Verder vind ik in dit gebied weinig sporen.

Op 23 juni wordt er een boomartervrouwtje platgereden op de Amersfoortse weg tussen Beerschoten en Landgoed Vollenhoven. Met de heng-

cam vonden we geen boomarter(sporen) in de holle boom langs de weg. Een zoektocht in Vollenhoven leverde niets op. Maar de andere kant op, Beerschoten in, vond ik wel keutels en afgebeten veren van kleine vogeltjes. Even verderop ligt een oud stukje beukenlaan, dat ik dit jaar maar 2 keer gecontroleerd heb. Achteraf hoorde ik van Henri Wijsman, dat Johan Metselaar daar ook wel eens een latrine gevonden heeft. Heb ik het nest gemist?

In de Biltse duinen, 2 km ten noorden hiervan, vond ik in juli onder een buizerdnest afgebeten vleugelpennen van een buizerd. In oktober lag even verderop een verdachte keutel op een omgevallen boom. In het voorjaar ben ik ook hier maar twee keer langs geweest. Dat moet in 2007 vaker.

3. Discussie

Het lijkt erop dat in ons onderzoeksgebied minstens 4 territoria van boomarter vrouwtjes aanwezig zijn: Ridderoord (2004, 2006), Splinterenburg (2005, en waarschijnlijk 2001 en 2002), Pijnenburg (2005, 2006 + waarschijnlijk eerder), Maartensdijk (2005). Maar ook de 3 andere gebieden zijn 'verdacht'. Toch vinden we dit jaar maar 2 moertjes met jongen. Hebben we zoveel nesten gemist of zijn veel moertjes niet met een nest begonnen, bijvoorbeeld vanwege de kou en het gebrek aan muizen in het voorjaar?

Misschien zal het komende jaar het leren.

Inventarisatie van terreinen van Natuurmonumenten in 2006

Henri Wijsman

1. Inleiding

Deze bijdrage is een vervolg op "Inventarisatie van terreinen van Natuurmonumenten in 2005" in MARTERPASSEN XII: 21-23. In de loop der jaren is het oorspronkelijk idee om alle terreinen van Natuurmonumenten hierin te betrekken wat verwaterd, onder andere omdat de instantie die over de vergunningen gaat niet meer centraal in 's-Graveland is gevestigd en deze bevoegdheid is verschoven naar de opzichters (zie ook de bijdrage van Wim Bomhof over de Kaapse Bossen elders in deze MARTERPASSEN).

2. Cronebos en andere Gooise landgoederen

Het Cronebos is bezocht van half maart tot in de herfst van 2006. Op 11 maart lag er een latrine in de nestboom 1998. Er lag vrij wat mest op de grond om de boom heen. De moer uit 1998 is in

elk geval omgekomen, dus het is weer eens een bewijs dat zulke nestbomen "iets" hebben dat vrouwtje na vrouwtje er toe brengt daar haar jongen te werpen. Ik had de indruk dat zij hier in het laatst van maart ook nog zat. Bij inspectie met de boomcamera bleek het nest echter leeg op 2 april. Er kwamen geen verse uitwerpselen meer bij, de aanname was dat de marter wellicht naar een andere boom was gegaan om te werpen. Wellicht net in dat weekend. Ik liep eigenlijk meteen naar de nestboom van 2003 en 2005, waar prompt jongen werden gehoord. De moer was aanwezig.

Ik verwachtte dat de oogjes open zouden gaan tegen 8 mei. Ik heb dus op 17 mei met de boomcamera gekeken. De urine droop van de latrine af, kennelijk was de boom nog bewoond. In de nestholte zagen we om 11.15 uur twee kleine koplampjes (waarvan één knipoogde). Eén jong dus.

Het jong lag opnieuw in het diepe “keldertje”, een oud bonte-spechtennest dat door rotting met de hoofdholte verbonden was.

Ook op 29 mei waren moeder en jong nog aanwezig; overigens was de latrine in de boom volkomen opgedroogd en oud en er was ook geen urinevlek, alles leek eerst op een verlaten nestboom, maar gelukkig keken de bewoners naar buiten. Het signalement van de moeder is duidelijk: het is haar van vorig jaar. Nadien zijn ze niet meer gezien, noch is een verhuisboom gevonden. De nestboom ligt nog steeds vlak aan het fietspad. Voor zover ik weet, hebben de fietsers, joggers, wandelaars er geen nota van genomen. Nog op 27 juli was de mest op de grond herkenbaar. Het jong is echter waarschijnlijk alweer omgekomen. Op 11 augustus vond boswachter Jos Meijer (GNR) op de A27 (141,8 / 468,4) een dood jong op 700 m van het nest.

Bezoeken aan Eindegooi leverden geen enkel spoor van het voorkomen van een boommarter. Echter, op 20 september werd een boommarter gezien door E. de Waal (139,5/466,3). De inspectie zal dus geïntensiveerd moeten worden!

Tot eind juni is de boommarter die al bekend was uit Spanderswoud-'s-Graveland 2005 ook in 2006 nog enige malen vastgesteld: in de vorm van afgebeten veren en oude uitwerpselen in het Spanderswoud (GNR), ook in de vorm van een oud uitwerpseltje op een brugje in Bantam (15 april); als zichtwaarneming door boswachter Huib Langemaat (NM) in het Spanderswoud (GNR) en als zichtwaarneming door jager Reinier Geitenbeek op Schoonoord van Greidanus.

Maar dit jaar 2006 zijn er twee dieren overreden op de Vreelandse weg ten zuiden van Kortenhoef: een man op 23 maart, gerapporteerd door boswachter Erik de Haan (NM) en een lacterend wijfje op 6 juni via de politie Weesp. Dit lijkt erop te wijzen dat in het terrein Kortenhoefse plassen (NM) voortplanting heeft plaats gevonden. En zulke dieren moeten toch ooit oorspronkelijk via 's-Graveland (of eventueel Eindegooi) naar het veen getrokken zijn.

Ten slotte werd op 28 juni in het dorp Kortenhoef een boommarter gevonden (135,3/471,7), die via boswachter Hans Blessing bij mij werd afgeleverd om naar Alterra op te sturen. De sectiegegevens zijn nog niet binnengekomen. Gevreesd moet worden dat dit het dier was dat al bekend was uit Spanderswoud-'s-Graveland 2005/2006. Nadien is

daar niets meer gemeld. Behalve deze gegevens uit de terreinen van NM vermeld ik voor de volledigheid nog dat boommarters gezien zijn in het aan het Cronebos grenzende terrein De Zuid (GNR (20-6-06). Kennelijk vanuit het Cronebos zijn boommarters gelopen naar het terrein Monnikenberg (part.) ten oosten van Hilversum, waar uitwerpselen zijn gevonden. In (2005 en) 2006 zat er ook een nestboom op landgoed Pijnenburg bij Soestdijk, van daar is het slechts 4 km naar het Cronebos.

3. Leuvenumse Bossen 2006

Op 24 april ontdekte ik in de Leuvenumse Bossen (NM) twee nestbomen, beide niet ver van de beek af. Een nogmaals “bij de Heinekendam”, maar nu in een andere boom, een beuk, 30 m van de eik van vorig jaar. Een van de meest voor de hand liggende bomen waar al vier jaar naar gekeken wordt. Hier zijn op 10 mei twee jongen gezien van ongeveer 6 weken oud. (geboren 29 maart). Op ongeveer 100 m afstand lag onder een beuk eveneens een latrine, dit kan heel goed een “voorbereidingsboom” zijn geweest (177,0 / 481,1), waarin een drachtig wijfje zich ophoudt voor zij zich een nestboom uitkiest. Onder de nestboom lag de gehele maand mei vrijwel geen mest, wel kwam er een opvallend zwart druipsel uit de boom, wat kan wijzen op een inpandige latrine. Deze boom is ook met boswachter Ellen ter Stege geïnspecteerd. De boom was op 30 mei nog steeds bewoond en is waarschijnlijk kort hierop verlaten.

Voorts lag er een bescheiden latrine onder een boom dicht bij het drukke fietspad Poolse Allee (= Poolse weg) bij een boom die mij in 2004 zeer veel hoofdbreken heeft gekost. Toen leek het alsof er wat lag maar observeren leverde niets op en in de boom was geen latrine te ontdekken - wellicht eindeloos hoog in een toen al groene kroon. Het (onderste) gat ligt op 12 m hoogte. Het vergde de lange hengel van de WBN om een camera te kunnen inbrengen, op de koude ochtend van 25 april, toen er niemand op de fiets passeerde. Het beeld was niet duidelijk, maar er lag wel degelijk een jong in met tenminste nog eentje, van ongeveer een dag of acht oud (geboren 16/17 april); ook de moeder was aanwezig. Later is hier een beuketak over de weg gevallen en die is weggezaagd; wellicht verklaart dit dat later deze boom leeg was.

Daarnaast is er bericht binnen gekomen omtrent boommarters die zijn overreden in de buurt van de Leuvenumse bossen (uit de Boommarter Nieuwsbrief): een ♂ van de N302 bij Harderwijk (Leuve-

numseweg) 65 cm lang (173/481). 11 augustus: volledig uitgereden boommarterresten nabij Harderwijk op de A28 (172,8/483,4) bij het einde van de zuideroprit. (Gerrit Visscher). 1 september, A28 bij Leuvenhorst, hmp 56,6, zuid (175,9/483,9). Roel P. via Harry van Diepen. 2 september, A28 benoorden het Beekhuizer zand bij Harderwijk, hectometerpaal 56,1 (175,3/483,9), zuidberm, R. Geytenbeek. Op de A28 meer naar de kant van Harderwijk kwamen al heel wat marters om, merkwaardig omdat het zgn. 'Harderwijkse Bosch' en omgeving te nauwer nood geschikte nestbomen kunnen omvatten. Maar wellicht nestelen de marters van dit voedselgebied in de beukenpercelen van de Leuvenumse Bossen.

En ten slotte een waarneming: op 17 september werd door Erik Staffeleu een boommarter gezien bij de ingang van de Poolse weg, Leuvenumse Bossen (NM) (176,7-481,8) "Kwam uit een grote beuk om vervolgens weer in een andere beuk te verdwijnen" (waarneming.nl).

Aanvulling op het verslag over terreinen van Natuurmonumenten over 2005 in MARTERPASSEN XII:
Op 24 mei en 15 juni 2005 werd door Harry Visser een boommarter gezien in het Harderwijkerbos bij Sonnevanc en in de Leuvenumse Bossen bij het Beekhuizerzand

Een nieuwe nestboom in de Kaapse Bossen

Wim Bomhof

met foto's van Jan van der Greef

Laat in het seizoen 2006 vond ik op een nieuwe locatie in de Kaapse bossen een nestboom. De boom stond nabij de Helenaheuvel, halverwege de twee in 2005 succesvolle nestbomen "Heleentje" en "Doornroosje". Deze nieuwe boom, een beuk, is vermoedelijk een verhuisboom. Op 8 mei tijdens een controleronde is er nog geen spoor maar op dinsdag 16 mei is er door wat keutels een eerste vermoeden. Op 22 mei de eerste zichtwaarneming namelijk terugkomst met als prooi een kleine bruine vogel die me aan een heggemus deed denken. Als latrine wordt een knobbel op de boom gebruikt en wel via een vast patroon: ze komt met de kop naar beneden (foto 1) uit het onderste gat, draait zich om bij de knobbel (foto 2) om te ontlasten (foto 3) en gaat daarna weer terug meestal naar het bovenste gat (foto 4).

Op 6 juni na lang wachten klonk ineens het alarmerend geroep van zwarte spechten en volgde wat beweging hoog in de kruinen van bomen. In een flits schoot het moertje naar beneden, maar bleef een fractie van een seconde staan alvorens de boomholte in te glippen en dat leverde de foto op pagina 2 van deze MARTERPASSEN op. Op één van de waarnemingsdagen latrinegebruik tweemaal zien gebeuren, maar ze doet dit niet alle dagen. Soms bij het op jacht gaan verlaat ze de boom aan de achterkant, klimt naar boven en ontlast aldaar. Soms wordt er weinig van de keutels terug gevonden want een boomklever is een regelmatige gast en woelt en pikt in de ontlasting. Over het alge-

meen zijn er niet veel prooiresten. Een keer 3 jonge koolmezen. Dat het om een zogend vrouwtje gaat is op de foto op pagina 2 van deze MARTERPASSEN goed te zien aan de aangezogen tepels op de onderzijde van het achterlijf. Tot de laatste waarneming op 9 juni geen jongen gezien of gehoord.

Wat prooidieren aangaat, zijn alleen vogels en géén muizen waargenomen. De nestboom staat midden in een druk bezette plek met andere bosbewoners: een zwarte specht met drie uitgevlogen jongen, grote bonte spechten, vaak een bosuil, twee nesten van de holenduif, en een buizerd, die haar nest in een vroeg stadium heeft verlaten. Op 16 juni nogmaals ruim acht uur gepost vanaf 06.45 uur. Geen enkel teken van aanwezigheid, behalve een vochtige latrine. Uiteindelijk op 18 juni tijdens de feestelijke opening van de uitkijktoren "De Kaap" melden wandelaars aan Michel Reukers dat zij tot driemaal toe een tweetal jonge boommarters in het gebied tegenkwamen.

Op bijgaande foto's is de bef van de Kaapse boommarter mooi te zien. Mogelijk komen zij als pasfoto in de toekomst nog van pas. Op de foto's zien we de boommarter kijkend uit het bovenste gat op foto 6; uit het onderste gat op foto 5 en 7 en uit het middelste gat aan de achterkant op foto 8. Ik dank Jan van der Greef voor het maken van de foto's.

Foto 1

Foto 3

Foto 2

Foto 4

Foto 5

Foto 7

Foto 6

Foto 8

Boommarters op de zuidoostelijke Utrechtse Heuvelrug 2006

Bram Achterberg

Met medewerking van Chris Achterberg, Monique van der Horst, Wim Bomhof & Monique Bestman

Samenvatting

Het jaar 2006 was een ongewoon marterjaar. Weliswaar werden aan het begin van het nestseizoen in een negental territoria duidelijke aanwezigheidsporen van boommarters aangetroffen, maar in slechts drie gevallen werd ook voortplanting onomstotelijk vastgesteld: op de Amerongse Berg Oost (bosreservaat Galgenberg: nestboom met drie jongen) nabij Broekhuizen (nestboom/verhuisboom met drie jongen) en in de Kaapse Bossen (Helenaheuvel, vermoedelijk 2 jongen). Dit is het eerste jaar in de periode 1997-2006 waarin duidelijke aanwezigheidsporen (soms 2-4 weken achter elkaar) aan het begin van het nestseizoen niet altijd hebben geleid tot het vaststellen van een geval van voortplanting aldaar

Tabel 1 geeft een overzicht van de locaties waar aanwezigheidsporen van boommarters werden aangetroffen, zowel de nest- of verhuisbomen (boom 1 t/m 3) als bomen waarin langere tijd marters verbleven zonder dat voortplanting kon worden vastgesteld (boom 4 t/m 10). Het aantal jongen in de nestbomen 1 en 2 is met behulp van de hengcam vastgesteld. Bij boom 3 is het aantal jongen gebaseerd op zichtwaarnemingen van jonge boommarters in de directe omgeving. Alle andere bomen, met uitzondering van boom 6, zijn met de hengcam gecontroleerd zonder dat er volwassen of jonge boommarters werden aangetroffen.

1. Gevallen van voortplanting

1a. Bosreservaat Galgenberg (Staatsbosbeheer)
Tijdens een zoogdierinventarisatie voor Staatsbosbeheer op 30 maart constateerde Chris Achterberg dat de holle berk die ook in 2005 als nestboom had gediend (zie MARTERPASSEN XII, p. 10) opnieuw bezet was. Gezien de wat buitenissige nestboomkeuze gaat het vrijwel zeker om hetzelfde moertje als in 2005. In de nacht van 9 op 10 april is de boom met behulp van de camera geïnspecteerd. Onze strategie van een late inspectie (rond middernacht) was opnieuw succesvol: het moertje was afwezig. In het nest werden twee levende, en één dood jong aangetroffen. Op dat moment waren de nog levende jongen naar schatting twee weken oud: de ogen waren gesloten en de oren waren nog langs de kop gevouwen. Het dode jong is door ons uit de nestholte verwijderd. Het karkas vertoonde op dat moment al duidelijke tekenen van ontbinding, zodat het betreffende jong al tenminste 24 uur was overleden.

Ten behoeve van een cursus voor aankomende boommarterinventarisatoren in Kennemerland (NH) is in de nacht van 5 mei een draadloze camera in de nestholte aangebracht, die in de late nacht van 7 mei weer is verwijderd. Bij inbreng en verwijdering van deze camera was het moertje afwezig. De camera is in een nauwe spleet

Tabel 1: Aanwezigheidsporen

Boom #	Locatie	Vinddatum	Boomsort	Voortplanting
1	Galgenberg	30 maart	berk	3 jongen (1†)
2	W. Broekhuizen	17 juni	eik	3 jongen
3	Helenaheuvel	16 mei	beuk	ten minste 2 jongen
4	Amerongse Berg O	19 maart	beuk	onbekend
5	't Hek	19 maart	beuk	onbekend
6	LG Broekhuizen	31 maart	eik	onbekend, wellicht marter van boom #2
7	Hazenberg	2 april	beuk	onbekend
8	Darhuizen	11 april	beuk	onbekend
9	Zuylestein	14 mei	zomereik	onbekend
10	Moersbergen	7 juni	beuk	onbekend

Foto 1 Video-opnamen van de nestholte in de berk op de Galgenberg. Linksboven (1): het moertje in de middag van 6 mei. Rechtsboven (2) en linksonder (3): interactie tussen de moeder en de jongen. Rechtsonder (4): de twee jongen negen dagen later, in de nacht van 15 mei. Door de oriëntatie van de camera staat het beeld op zijn kant: de bodem van de nestholte is steeds aan de linkerkant (Foto: Bram Achterberg).

geklemd die van buiten de boom direct toegang geeft tot de nestholte. Dit was een betrekkelijk eenvoudige operatie omdat deze spleet zich op ooghoogte bevindt. Het moertje gebruikt de spleet niet: deze is slechts 12 mm breed. Zij gaat de boom binnen via een hoger (op ongeveer 3 m hoogte) gelegen spechtgat dat via een lange "tunnel" toegang geeft tot de nestholte.

De cursisten hebben in de middag van 6 mei rechtstreekse beelden van het nest kunnen zien: het moertje en de twee jongen trokken zich niets aan van de aanwezige camera. Zo kon worden waargenomen hoe de jongen met de moeder speelden, en hoe zij werden gezoogd. De ogen van de jongen waren bij deze opnamen net open.

Bij een controle met de camera op 15 mei waren de jongen enorm gegroeid: ze lagen over elkaar gedrapeerd in de nu toch wel erg nauwe nestholte. Dit deed vermoeden dat een verhuizing wellicht

aanstaande was. Op 21 mei bleek de boom inderdaad verlaten. Foto 1 toont een collage van video-opnamen en geeft een indruk van de situatie in deze nestboom.

Ib. West Broekhuizen/Darhuizen (privébezit)
Op 17 juni kregen wij een tip van een lid van de Amerongs-Leersumse natuurvereniging Dorp en Natuur dat zij tijdens een wandeling met haar hond een adulte boommarter met jong had aangehouden in een strook bos ten westen van een bekend marterterritorium: het landgoed Broekhuizen (deels privébezit, deels Staatsbosbeheer). Zij werd op de aanwezigheid van de twee dieren geattendeerd door een luide schreeuw: waarschijnlijk was zoiets een jong uit de boom gevallen.

Dezelfde middag hebben wij het betreffende perceel bos afgezocht. Daarbij bewees onze marterhond Aby haar nut: van een afstand van zo'n twintig meter liep zij plotseling als een speer naar een

vak met enkele eiken en beuken. Bij twee holle bomen, een grote beuk en een eik, lag de grond bezaaid met afgebeten veren. De hengcam bracht uitkomst: in de eik bleken drie jonge boommarters aanwezig van naar schatting twaalf weken oud. Op dat moment, rond 15.00 uur, was het moertje afwezig.

Posten bij de boom op die middag en avond leverde al snel een zichtwaarneming van het moertje op: zij kwam rond 18.00 uur terug bij het nest. Van de waarnemers trok zij zich weinig aan. Op 18 juni is door ons de hele dag bij de boom gepost. In die periode werden de jongen en het moertje herhaalde malen gezien. De belangrijkste observaties zijn:

- Op grond van de op 18 juni en later (op 25 juni) gemaakte foto's is vastgesteld dat het gaat om hetzelfde moertje dat in 2002 op het landgoed Broekhuizen een nest met drie jongen heeft grootgebracht, zie MARTERPASSEN IX, p. 16. Het vlekkenpatroon op de bef komt overeen.
- Het moertje ging midden op de dag op stap: op 18 juni kwam zij om 0.900 uur terug. Zij verliet het nest weer om 12.30 uur, om weer terug te keren omstreeks 18.30 uur. Daarna vertrok zij weer om 20.30 uur en was bij afbreken van de waarneming, rond 21.30 uur, nog niet teruggekeerd.
- De jongen zijn gedurende 20 minuten na de terugkeer van het moertje zeer actief en luidruchtig: regelmatig was "gekekker" uit de nestholte te horen, vooral toen het moertje in de middag een prooi (klein en zwart, niet te determineren) aanbracht. Eén van de jongen at zijn deel van de prooi in afzondering op, gezeten in het bovenste van de twee toegangsgaten.
- Bij afwezigheid van het moertje zijn de jongen juist zeer stil, en vrijwel onzichtbaar. Soms kijkt een jong even uit een van de drie gaten die toegang geven tot de holte. De gemiddelde kijkfrequentie was ongeveer 1 maal per uur.
- Het moertje accepteerde de waarnemers snel: al in de namiddag van 18 juni lag zij enige tijd in het volle zicht met de kop uit het bovenste gat te slapen.

Het was duidelijk dat de jongen op het punt stonden om de boom zelfstandig te verlaten. Dat verklaart de waarneming van onze tipgeefster. Een keer trok het moertje één van de jongen terug dat bezig was uit het bovenste gat te klimmen. Het jong protesteerde daarbij luid. De foto's 2 en 3 op

pagina 23 geven een indruk van de situatie op 18 juni.

Eerste verhuizing

Op 19 juni bleek dat het nest verhuisd was. Een zoektocht op 20 juni leverde een mogelijke verhuisboom op, ongeveer 375 meter van de bovengenoemde eik. Onder deze boom, een aftakelende beuk met een grote uitgescheurde tak die nog tegen de boom leunt, lagen wat ouder ogende marterkeutels. Op 23 juni was er niets veranderd, maar onze marterhond Aby keek wel nadrukkelijk omhoog. Daarom werd op 24 juni de boom geïnspecteerd met de hengcam. In de boom bevond zich een enkel jong. Posten leverde in de avond een glimp van het moertje op.

De vraag was natuurlijk: was dit een jong uit het op 17 juni aangetroffen nest, of waren wij bij toeval op een ander nest gestoten? Op 25 juni werd er gepost, en kon de moeder worden gefotografeerd. Een vergelijking met de foto's van een week eerder liet zien dat het om dezelfde marter ging. Drie dagen later bleek bij hernieuwde inspectie met de hengcam dat de boom weer was verlaten. Op dat moment was onduidelijk waar de moeder met het ene jong naar toe was vertrokken, en waar de andere twee jongen waren. Echter, op 30 juni werden wij weer gebeld door de mevrouw van Dorp en Natuur. Bij een van haar wandelingen in het gebied had zij meerdere jonge boommarters gezien in een beuk, die haar nieuwsgierig om de stam heen bekeken. Uit haar verslag bleek al snel dat het dezelfde beuk moest zijn.

De volgende morgen werd er vanaf 06.00 uur gepost bij deze boom. Af en toe liet zich een jonge boommarter zien, meestal als reactie op gebeurtenissen (geluid) in de omgeving: een bonte specht die op de boom was geland (zie Foto 4), of al pratend voorbijkomende wandelaars. Maar omdat steeds slechts een enkel jong zichtbaar is viel op dat moment niet vast te stellen hoeveel jongen er zich in de boom bevonden.

Het aantal jongen werd pas duidelijk bij terugkeer van het moertje, rond 08.50 uur. Zonder ons ook maar enige aandacht te schenken komt zij over lage takken in de omringende boompjes voorbijgelopen, op een afstand van nauwelijks vijf meter! Zij gaat meteen de nestholte in. Het blijft dan ongeveer een uur lang rustig: waarschijnlijk worden de jongen gezoogd. Rond 09.40 uur verschijnt het moertje weer, en klimt de boomkruin in. Dan

Foto 2 *Moertje met één van de jongen op landgoed Broekhuizen op 18 juni. Dit ruime toegangsgat werd door de moeder gebruikt bij het binnenkomen en verlaten van de boom (Foto: Bram Achterberg).*

Foto 3 *Ongeveer ieder uur kijkt een van de jongen nieuwsgierig uit de boom (Foto: Bram Achterberg).*

Foto 4 Een van de jonge boommarters kijkt uit een holle tak. Deze tak van ongeveer twee meter is over de gehele lengte hol, en staat blijkbaar in verbinding met de nestholte. Het martertje reageert hier op een grote bonte specht die even tevoren op de tak was geland. Landgoed Broekhuizen 1 juli 2006 (Foto: Bram Achterberg).

blijken er drie jongen aanwezig te zijn: twee volgen haar direct, maar het derde en kleinste jong heeft daar duidelijk moeite mee. Dit jong kan zijn familie niet volgen, en blijft luid protesterend laag in de boom achter, vlak bij de nestholte. Na zo'n tien minuten keren de moeder en de andere twee jongen terug naar de nestholte (zie Foto 5).

Een tweede verhuizing

Rond 10.30 uur wordt het duidelijk dat de moeder opnieuw verhuisplannen heeft. Zij probeert weer de route door de boomkruin, maar de benjamin van de drie jongen volgt haar nog steeds niet en protesteert. Een alternatieve route door de lage takken van de beuk en van aangrenzende boompjes heeft hetzelfde resultaat: de twee forsere jongen volgen, maar het kleinste jong durft niet. Al die tijd moedigt het moertje de jongen met zacht knorren aan. Uiteindelijk besluit het moertje de jongen over de grote afgebroken tak – vlak langs ons af - naar de grond te leiden. Daarna horen wij de marters achter ons door een greppel lopen, en verliezen wij ze in de hoge vegetatie uit het zicht. Chris ziet een paar minuten later nog even de kleinste van de drie jongen op een pad. Dit is de laatste keer dat wij de marters hebben gezien. Herhaalde zoektochten in de volgende dagen leveren niets op.

Er valt het een en ander op te merken aan deze waarnemingen. Het algemene gedrag van de jongen (stil bij afwezigheid moertje, en -ook buiten de boom- actief bij haar aanwezigheid) komt overeen met wat door ons eerder is vastgesteld bij de langdurige waarnemingen van nesten met 10 à 12 weken oude jongen in 1998 (Hazenberg) en in 2002 (Broekhuizen), en met de waarnemingen van derden.

Opvallend in dit specifieke geval is het feit dat één van de jongen, vermoedelijk het kleinste van het drietal, enige tijd gescheiden van zijn broertjes/zussen in de beuk heeft gelegen (zie Foto 6). Het was daar waarschijnlijk al op 23 juni aanwezig, en zeker op 24 juni. Op die dag werd waargenomen dat het jong door de moeder werd bezocht.

Wellicht heeft de moeder bij de eerste verhuizing (in de nacht van 19 op 20 juni) al moeite gehad om het kleinste jong mee te krijgen. Noodgedwongen heeft zij toen het jong in de beuk geparkeerd, en is het martertje later (tussen 25 en 28 juni) weer opgehaald. Op 28 juni was de boom leeg, maar op 30 juni waren er weer meerdere jongen in de boom aanwezig. In de morgen van 1 juli was het hele gezin compleet.

Foto 5 *De moeder samen met de twee van de drie jongen in de verhuisboom in de morgen van 1 juli op Landgoed Broekhuizen (Foto: Bram Achterberg).*

Het belang van Broekhuizen/Darthuizen als leefgebied

Het hier beschreven geval van voortplanting bevestigt dat het complex bestaande uit het Landgoed Broekhuizen en het aangrenzende Darthuizen een belangrijk leefgebied voor de boommarter is. Het landgoed Broekhuizen is gelegen ten oosten van de Broekhuizerlaan/Langbroekerweg en ten zuiden van de N225. Darthuizen ligt ingeklemd tussen de N225, Darthuizerweg en de Broekhuizerlaan.

Naast het goed gedocumenteerde geval van voortplanting van het hier aangetroffen moertje in 2002 zijn er in de jaren 2004 en 2005 op Broekhuizen duidelijke aanwezigheidssporen (rustbomen met latrines) gevonden. Bovendien zijn er zichtwaar-

nemingen gemeld, onder meer door personeel van Staatsbosbeheer. Uitgaande van een territoriumgrootte voor vrouwelijke dieren van ongeveer 140 ha zou je in dit hele gebied, van 260 ha bos/parkbos en kleinschalige landbouw aan de zuidflank van de Heuvelrug, 1 à 2 moertjes kunnen verwachten. De in 2006 aangetroffen bomen 6 (Broekhuizen) en 8 (Darthuizen) uit Tabel 1 liggen in dit gebied. Bij beide bomen werden aan het begin van het seizoen duidelijke latrines en prooi-resten (afgebeten veren) gevonden. Het kan niet worden uitgesloten dat één van deze twee bomen gebruikt is door de hier beschreven marter: hemelsbreed zijn de afstanden als volgt: boom 2 – boom 6: 875 meter; boom 2 – boom 8: 750 meter.

Foto 6 *Het kleinste boommarterjong in dit nest op landgoed Broekhuizen in 2006, was het meest frequent buiten de boom te zien. Foto: Bram Achterberg.*

In het vorig seizoen (maart/april 2005) is boom 6 ook al als rustboom gebruikt. In 2005 werd op Darthuizen, ongeveer 800 m ten noorden van boom 2, een holle beuk met latrine aangetroffen. In de directe omgeving is toen langs de N225 een boommarter gezien.

2. Overige gebieden

2a. Amerongse Berg Oost (Staatsbosbeheer)

Op 19 maart vond Bram een beuk met een latrine op een tak, en prooiresten (o.a. de veren van koolmees) onder een beuk op de Amerongse Berg (Vlakke Berg). De boom ligt in een bekend marterterritorium: in hetzelfde beukenvak had een boommarter in 2005 een nestboom, zie MARTERPASSEN XII, pagina 10. De afstand tot de nestboom van 2005 en deze boom (nr. 4 in Tabel 1) is ongeveer 200 m. Op 2 april werd bij invallende duisternis een boommarter waargenomen met behulp van een hooggevoelige videocamera (zie foto 7). Bram meende ook jongen te horen piepen, maar er was die avond veel wind, met het daarbij horende achtergrondgeluiden. Pas in de nacht van 17 op 18 april was het mogelijk om de boom met de camera te inspecteren. Daarbij bleek dat de

boom inmiddels werd bewoond door een hollen-duif. Zeker is in ieder geval dat er ten minste twee weken achtereenvolgend een marter in deze boom heeft gehuisd. Ook de nestboom van 2005 (beuk) en een nabijgelegen holle beuk, waaronder begin maart ook wat oudere marterkeutels waren aangetroffen, werden bekeken. In geen van beide gevallen werd een boommarter aangetroffen. Herhaald zoeken in de ruimere omgeving leverde daarna geen sporen van boommarters meer op.

2b. 't Hek (Privébezit)

Eveneens op 19 maart vond Bram keutels en afgebeten veren onder de nestboom van 2005 op het landgoed 't Hek nabij Overberg: boom 5 van Tabel 1. Posten bij deze boom op de avonden van 19 maart en 26 maart leverde geen zichtwaarneming op. Bij een hernieuwde controle op 17 april stak er ineens een grote zwarte veer uit een van de twee toegangsgaten. Door weersomstandigheden kon deze boom pas op 28 mei met de hengcam worden bekeken. De boom was leeg. Het lijkt waarschijnlijk dat er in de periode tussen 19 maart en 17 april een boommarter in deze boom heeft gebivakkeerd.

Foto 7 *De boommarter op de Amerongse Berg Oost, opgenomen op 2 april 2006 met een speciale (voor astronomische doeleinden ontwikkelde) hooggevoelige videocamera. Op het moment van de opname was er met het blote oog nauwelijks nog wat te zien. Voor alle duidelijkheid: dit is geen infraroodopname! (Videopname: Bram Achterberg).*

2c. Hazenberg (Staatsbosbeheer)

Op 2 april bleken er verse marterkeutels te liggen onder een aftakelende beuk op de Hazenberg, boom 7 van Tabel 1. Deze boom staat aan de rand van het beukenvak waarin 1997 en in 1998 het bekende “vrouwtje van de Hazenberg” huisde. Na een uitstapje naar een nestboom op zo’n kilometer afstand in 1999 keerde deze marter in 2000 terug naar dit vak, en gebruikte dezelfde boom als nestboom. In 2003 gebruikte een ander moertje deze boom als tweede verhuisboom, zie MARTERPASSEN X, p. 14. Klaarblijkelijk is deze beuk zeer aantrekkelijk voor boommarters.

Twee avonden posten bij deze boom leverde niets op, en ook werden twee weken lang geen nieuwe sporen gevonden. Een poging om de boom met een hengcam te inspecteren in de nacht van 17 op 18 april mislukte door materiaalbreuk. Eind april lagen er weer verse keutels en prooiresten (afgebeten veren van onder meer grote bonte specht) onder de boom. In de nacht van 30 april op 1 mei is andermaal getracht de boom te inspecteren. Daarbij bleek dat er vanuit het toegangsgat (erg moeilijk bereikbaar, op zo’n 12 meter hoogte!) een nauwe “tunnel” naar beneden loopt. De eigenlijke

nestholte is daarom niet te zien: deze ligt zo’n twee meter lager. Vermoedelijk heeft hier zo’n vier weken een boommarter heeft gewoond, maar de marter is niet gezien, en voortplanting kon niet worden vastgesteld.

2d. Landgoed Zuylestein (Privébezit)

Op 14 mei vond Monique van der Horst verse keutels en prooiresten onder de zomereik op Landgoed Zuylestein, boom 9 van Tabel 1. Deze eik heeft in 2005 als nestboom of verhuisboom gediend, zie MARTERPASSEN XII, p. 10. Deze boom is op 28 mei met de hengcam gecontroleerd, maar was inmiddels verlaten. Net zoals in 2005 werd deze verblijfplaats betrekkelijk laat in het seizoen gevonden, en waren er in de weken voor de ontdekking geen duidelijke sporen van boommarter aanwezig (mondelijke mededeling van jachttopzichter dhr Jaalting). Dit doet vermoeden dat deze zomereik in beide gevallen een verhuisboom was, en dat de nestboom die deze marter benut nog niet is gevonden.

2e. Moersbergen (Utrechts Landschap)

Wim Bomhof trof laat in het seizoen (7 juni, boom 10 van Tabel 1) op het Landgoed Moersbergen

een beuk aan met daaronder marterkeutels. Deze beuk ligt slechts 100 m van een boom waarin in 2004 een boommarter een nest had. De boom is op 14 juni bekeken met de hengcam, maar bleek verlaten. De nestholte zelf was bezaaid met veren, en boven op een tak lagen voor de camera duidelijk zichtbaar een groot aantal marterkeutels.

2f. Remmerstein (Privébezit)

Op dit landgoed is meerdere malen voortplanting van boommarters vastgesteld: in 2002, 2003 en 2005, en een mogelijk geval van voortplanting in 1999. Ondanks herhaald zoeken werden in 2006 geen aanwezigheidssporen van boommarters gevonden. De jachttopzichter (dhr. Van Maurik) meldde aan het begin van het seizoen nog een zichtwaarneming van een boommarter nabij het op het landgoed gelegen huis.

2g. Leersumse Veld (Staatsbosbeheer)

Sinds het vrijkomen van het territorium in het Leersumse veld in 2004, toen de residente moeder in mei werd overreden, en één van haar jongen samen met een andere jonge marter in september weer is uitgezet (zie MARTERPASSEN XI, pagina 64), zijn er in dit gebied geen sporen aangetroffen van boommarters. Opgemerkt dient te worden dat het aantal bomen met ogenschijnlijk geschikte holtes in dit gebied beperkt is.

2h. Prattenburg (Privébezit)

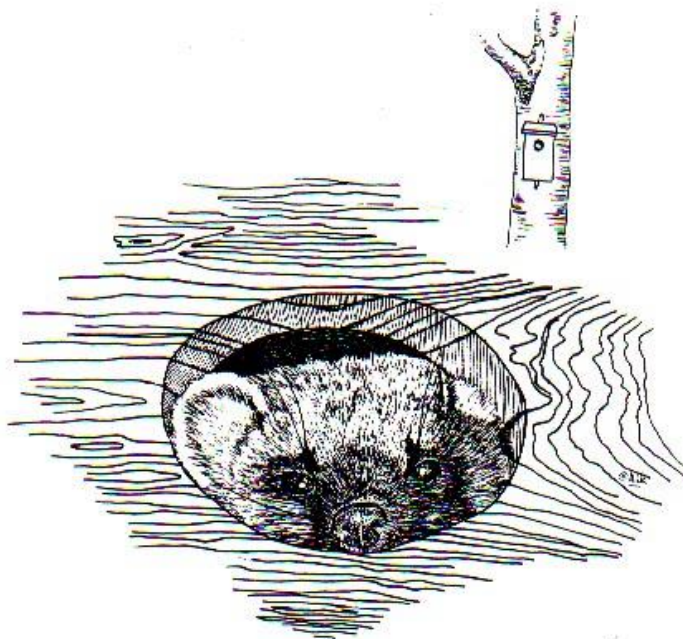
Door tijdgebrek is dit gebied in 2006 niet geïnventariseerd. De jachttopzichter (dhr. Van Heyningen) meldt dat hij dit jaar, in tegenstelling tot vorig jaar, geen martersporen heeft aangetroffen of zichtwaarnemingen heeft doorgekregen.

2i. De Grebbeberg (Utrechts Landschap)

Dit gebied bevat een redelijk aantal grote beuken met ogenschijnlijk geschikte holtes. Het is in 2006 door Monique Bestman afgezocht. Daarbij werden afgebeten veren aangetroffen (holenduif) onder een bekende boomholte. Verder waren er maar weinig sporen van de boommarter.

2i. Kaapse Bossen (Natuurmonumenten, vergunninghouder: W. Bomhof)

Wim Bomhof trof op 16 mei marterkeutels en prooiresten aan bij een beuk nabij de Helenaheuveld. Gezien de late vondst kan het hier gaan om een verhuisboom. Bij posten in de periode 22 mei-9 juni is het moertje herhaaldelijk waargenomen. Opvallend genoeg is geen enkele maal waargenomen dat het moertje een muis aanvoerde, wel eenmaal een zangvogel (zie "Een nieuwe nestboom in de Kaapse Bossen" op pagina 17 van deze MARTERPASSEN). Op 16 juni leek de boom verlaten. Op 18 juni zijn door wandelaars in de directe omgeving tot driemaal toe twee jonge boommarters gezien. Vermoedelijk zijn dit de jongen van dit nest.

VELDWAARNEMINGEN

Veldwaarnemingen in 2006 van de boommarter

Henri Wijsman

In samenwerking met: Ruud van den Akker, Bram Achterberg, Chris Achterberg, Jan ten Böhmer, Wim Bomhof, Harry van Diepen, Vilmar Dijkstra, Teus Glismeyer, Margriet Hartman, Ben van den Horn, Ronald Huijssen, Robert Keizer, Hans Kleef, Ruud Kok, Hanneke Sevink, Arnoud Smit, Koen Van Den Berge, Wanda Zwart.

1. Inleiding

Hier volgt het traditionele overzicht van de veldwaarnemingen zoals opgetekend in de digitale Boommarter Nieuwsbrief 2006 en waarvan het jammer zou zijn indien ze niet bewaard blijven.

2. Winterobservaties

Eind januari is Vilmar Dijkstra de Imbos op geweest. Hij had al in december 2005 een 7-tal latrines gevonden waarvan drie met verse uitwerpselen. Bij twee bomen lagen nog verse uitwerpselen en inderdaad lag er in beide bomen een boommarter. De eerste, Neurootje, viel de camera aan die Vilmar voor de enige ingang tot een ondiepe holte hield. Hij was wel benieuwd of ze daardoor zou verhuizen, maar weken later lagen er nog steeds verse uitwerpselen, dus het leek erop dat ze is gebleven. De andere marter lag gewoon naar boven te kijken. Vilmar heeft veel voordeel van zijn winterronde.

“Omdat ik zo meer kennis krijg over gebruik van bomen. De bomen die in de winter als rustplaats worden gebruikt, worden in het voorjaar soms als nestplaats gebruikt. Zo ook de tweede boommarter die ik in de winter in een dode holle beuk betrapte met de camera. In april werden hier drie jongen geboren. Ook in dit geval was er dus geen sprake van een buitensporige verstoring. Bij enkele nestbomen komt eigenlijk niets vers onder de boom te liggen. Anderen adviseer ik daarom desnoods ook nog eens bomen te controleren die in voorgaande jaren in gebruik waren en waar je nu niets bij vindt”.

3. Vogels

3.1. Bosuil

In de Ridderoordse bossen bevond zich een verhuisboom met twee jongen, die op en over het slapende moertje klauterden. De jongen hadden hun ogen nog dicht. Vanaf plusminus 21.30 uur vloog regelmatig een bosuylvrouwtje ke-wiekend rond. Was dit de reden dat de marter het nest niet

durfde te verlaten? In de morgen was een zeer fors urinespoor, met een lengte van vier à vijf meter op de stam zichtbaar. Wijst dit erop dat ze haar plas zolang mogelijk op moest houden vanwege de bosuil?

Ruud van den Akker heeft ruim een half uur video op kunnen nemen op een afstand van veertig meter van de nestboom, terwijl het moertje hem geen enkele aandacht schonk. Tijdens deze periode ke-wiekte een bosuil minstens achtmaal. Elke keer hief het moertje haar kop op en opende een of beide ogen. Ook nadat de videocamera verwijderd was, liet de bosuil zich horen met vergelijkbare roepfrequentie.

3.2. Roofvogels

In de Amsterdamse waterleiding duinen werden in 2004 op 2,5 m hoogte in een den op het ‘Zwarte Veld’ resten van een mannetjessperwer gevonden waarvan de slagpennen waren afgebeten, niet uitgetrokken zoals een havik pleegt te doen. Als dit op de grond gevonden was, zou je het in eerste instantie aan de vos toeschrijven, maar in dit geval aan een boommarter.

Uit het bos De Prinsenkamp bij Voorthuizen rapporteerde Ronald Huijssen afgebeten veren van een buizerd. Uit de Vuurse Bossen bij Baarn meldde Hanneke Sevink afgebeten veren van buizerd zowel als havik.

Op Moersbergen zag Wim Bomhof in de buurt van een haviksnest een boommarter door de kruinen naderen. Maar de haviken zagen het ook en gingen stoten op het arme dier, eerst het mannetje, later ook het grotere wijfje, luid kekkerend. Soms was het even stil, dan zat de marter waarschijnlijk zelf stil, maar dan laaide het weer op, tot Wim hem uit het oog verloor.

3.3. Horsten

Ruud Kok en anderen bezochten in maart ten zuidwesten van Castricum in het PWN-gebied om

12.30 uur een perceel waarin een boom staat waar al jaren een buizerd broedt. Het nest leek opnieuw te zijn opgebouwd. Na goed kijken bleek er wat op het nest te zitten, het bewoog zo nu en dan. Een van hen gaf een schop tegen de boom, waarop uit het nest een “egaal donkerbruin dier” kwam van kop tot staart ongeveer een meter lang. Opvallend waren verder de duidelijke ronde oren en een gele bef. Het dier verwijderde zich via de toppen van de zwarte dennen. Het blijkt nu dat er kort daarna (vóór 8 april) ook een boommarter is gemeld ten noordwesten van Castricum, ook in het Noord-Hollands Duinreservaat. Erik Groen zag in de avond op een roofvogelnest in wat hier “de grote driehoek” genoemd wordt iets wat leek op een pels. Opeens bewoog het en keek hij in het gezicht van een dier waarvan ik niet zag wat het precies was. Omdat het toch wel iets apart zou kunnen zijn ben ik naar Dave Nanne (boswachter) gegaan. Deze hoorde het verhaal aan en zei dat hij wel een vermoeden had wat het zou kunnen zijn omdat hij wist van de eerdere waarneming. Bij het nest aangekomen bevestigde Dave dat dit een boommarter was.

Op Spelderholt vond Jan ten Böhmer een haviksnest in een Douglasspar met daaronder een forse hoeveelheid mest op de grond. Er was geen teken van bewoning door de havik vast te stellen (geen pluus en of verse takken aanwezig). Er lag op 23 mei weer verse mest en het leek alsof er een groepje boommarters op zat.

3.4. Vogelprooien

Op Planken Wambuis vond Robert Keizer bij een nestboom de verse veren van spreeuw, merel, hollenduif, grote bonte specht. Bij een andere nestboom vond Wanda Zwart onder een solitaire beuk, zo te zien zonder spechtengat, drie dode jonge boomkruipers en afgebeten bosuilveren. Het bleek wel degelijk een nestboom, met vier jongen. Inmiddels onder de boom vleugeltjes van jonge mezen, ook jonge vlaamse gaai, zanglijster, merel of spreeuwenjong en duivenveren. In de laan van deze marter hangen erg veel nestkastjes waarvan de deksel scheef of eraf ligt. Robert kwam later de nestkastonderzoeker van Westerbergen tegen (Jim van Laar), die vertelde hij nog nooit zoveel gepredeerde nestkasten had gehad en dat hij krabsporen van boommarter op de gepredeerde kastjes vond.

Ben van den Horn vond bij zijn nestbomen koolmezen, vlaamse gaai, houtduif en grote bonte specht.

3.5. Alarm

In de Argonne (Frankrijk) zag Koen Van Den Berge een boommarter in de avondschemer, ver-raden door luid alarm van merels. Ook Adrie Nieuwenhuizen: “Het is mijn ervaring dat als er een boommarter zit, de merel de eerste is die waarschuwt”. Op 13 september had Rob Goldbach (vogelaar) opnieuw een boommarter in zijn tuin aan de Hollandse weg 159 te Wageningen-Hoog, onder luid alarm van merels. Eerder dit jaar op 8 juni zag hij hier ook al een boommarter die 's avonds een boom met veel klimop verliet, geattaqueerd door twee zwarte kraaien.

3.6. Boomklever

In MARTERPASSEN XII is te lezen dat Hans Kleef al in 2000 en ook in 2005 zag hoe de mest van een boommarter gebruikt werd door een boomklever als metselspecie bij de nestbouw. Ook Bram Achterberg zag iets dergelijks. Hierbij sluit een bericht aan in het (digitale) Goois Vogel Nieuws (29 maart) van Arie van den Hout. Citaat: “Achter in de tuin heb ik een eekhoornkast opgehangen. Mijn twijfels of de boomklever zo'n groot gat wel dichtgemetseld kregen werden na een week weggenomen toen ik erachter kwam dat ze aan de binnenkant van de kast de wand rond het gat verdikt hebben en deze verbreding nu gebruiken als fundament voor verkleinen van het gat: heel ingenieus. Wat ik nog ingenieuzer vond is dat ze bij gebrek aan goede klei de uitwerpselen van onze hond gebruiken als cement. Om dit “cement” sterker te krijgen (denk ik) wordt de hondpoep op de voedertafel gedoopt in vogelzaad(resten) zodat er een soort “beton” ontstaat”. Reeds een halve eeuw geleden schreef Löhrl in *Der Kleiber* (Neue Brehm Bücherei): “Nur in Notfällen, z.B. bei langanhaltender Trockenheit, nimmt der Kleiber auch Exkrementen zum Nestbau. Festgestellt wurde dabei schon der Kot von Hunden, Kühen, Hühnern, Rehen und Damwild. Solche eingebaute Kotstücke erkennt man dann nachträglich noch an der Farbe (Abb. 17)”. Ook Robert Keizer zag een boomklever met boommarterdrolletjes in de weer.

4. Individuele levensgeschiedenis

4.1. Herkenning.

Ben van den Horn stelde in “Austerlitz-Oost” een nieuwe marter vast die in uiterlijk verschilde van de marter Austerlitz-West 2003/05 = Kamp Zeist 2004. Ben van den Horn herkende de marter van Treek-Zuid die een gele bef heeft zonder speciale uiterlijke kenmerken aan haar gedrag: Zij sprong van een dunne tak naar de nestopening op dezelfde manier als de marter die in 2005, 2003, 2002 en

2000 in die boom zat (zie foto 1 op pagina 9 van deze MARTERPASSEN). Ook ontlastten ze allemaal op precies dezelfde plek op één bepaalde zijtak.

Op 24 maart zag Bert van 't Holt alweer uitwerpen op de marterkast in het Kamp van Zeist (bevoond in 2002 en 2004).

Al snel bleek Bram Achterberg dat een vrouwtje op particulier terrein naast landgoed Broekhuizen hetzelfde dier is dat in 2002 een nest met drie jongen had op het landgoed: ze is geïdentificeerd aan de hand van het vlekkenpatroon op de bef door vergelijking van foto's uit 2002 met die van afgelopen week.

4.2 Voorbereidingsboom

Net als bij de jacht op de elementaire deeltjes in de natuurkunde, breidt het aantal bomen zich uit: naast de geboortebom de verhuisboom, en nu ook de voorbereidingsboom.

Op 11 maart vond Henri Wijsman een latrine in het Cronebos in de nestboom 1998. Er lag vrij wat mest op de grond om de boom heen. Zou dit dus dit jaar een nestboom worden? Maar de boom bleek leeg in de nacht van 2 april. Wellicht was de marter vertrokken naar de nestboom 2003=2005 op 500 m afstand om daar jongen te werpen. Daar bleek één jong te zitten. De moeder uit 1998 is in elk geval omgekomen, dus het is weer eens een bewijs dat zulke nestbomen "iets" hebben dat vrouwtje na vrouwtje er toe brengt daar haar jongen te werpen. Wellicht is dit een dochter, maar eerder zat ze er toch nog niet.

In de Ridderoordse bossen (UL) heeft Ruud van den Akker het door hem als "Riddermarter" onsterfelijk gemaakte dier weer teruggevonden in de nestboom 2005. Intrigerend is dat het moertje op Ridderoord eerst in twee andere bomen heeft gezeten; wachtte zij hier de aankondiging van de geboorte af en verhuisde zij op het laatst naar de 'kraamboom'? Later is deze boommarter echter verhuisd. Alle verdachte bomen in de omgeving zijn onderzocht zonder een verhuisboom te vinden.

4.3. Verhuizen

In één geval heeft Hans Kleef een verhuizing kunnen beschrijven: het betrof een verhuizing over 630 m van een lariks naar een douglasspar binnen een welbekend territorium (heb je ooit, een holle douglas).

Op 17 april bleek de boomholte Amerongse Berg Oost bij inspectie leeg. Het moertje en het jong (of jongen, onbekend) waren klaarblijkelijk al verhuisd. Daarna is een tweetal nabijgelegen bomen met boomholtes bekeken die mogelijk als verhuisboom zouden kunnen dienen: de ene was leeg, in de andere stond water.

4.4. Hergebruik

Chris Achterberg ontdekte op 31 maart dat de nestboom van 2005 (een onooglijk berkje met een spechtengat en een lange spleet) op de Amerongse Berg, Bosreservaat (SBB) weer bezet was. Hij heeft het moertje gezien, en de jongen gehoord.

Het nest bij Sleenerzand (in de buurt van Schoonoord) was opmerkelijk, omdat op de Hondsrug maar weinig nesten gevonden zijn. Het bevond zich in dezelfde linde als in 2004, maar in een andere holte. De boom was al sinds 1997 onder observatie.

5. Paren

Teus Glismeyer meldde een zichtwaarneming (5 apr.) van twee (volwassen) boommarters in een kast op de Leusderhei (met latrine), op 500 m afstand van Kamp Zeist.

Op 19 april rende de bouwvier van Walther Bakker ineens weg en ging bij een paar Douglas-bomen strak omhoog kijken zoals hij dat ook bij boommarternesten doet. De veel zwaarder doorzwiepende takken gaven al snel aan dat het geen eekhoorn kon zijn. "Na een korte sprint zag ik wat zijn aandacht had getrokken: 2 en mogelijk 3 in de boomtoppen rennende volwassen boommarters. Eén stopte en liep van de punt van de tak naar de stam om hoog uit de boom vanachter de stam naar mij te kijken, om vervolgens zijn weg te zoeken".

Op 11 juni zag Arnoud Smit op Bylaer nabij Barneveld twee boommarters die met veel lawaai (van bladeren) rond 21.00 uur op ongeveer 10 m achter elkaar kwamen langs rennen "om vervolgens het pad over te steken, een half rondje te maken en op nog geen 2 meter van ons af nogmaals het pad over te steken. Ik ben er zeker van dat het geen bunzing was". Een half uur later kruiste er op een ander pad wederom een marter. "Hier ben ik er wederom zeker van dat het geen bunzing betreft, de afstand was echter wat groter. Zulke activiteiten kunnen vanaf half juni op de ranstijd wijzen. Vooral zo een achtervolging. De alternatieve verklaring is natuurlijk dat het om jongen gaat.

Op Planken Wambuis stak in een nestboom (3 jongen) onder in een skelet naar buiten: een boommarter! Het dier was minimaal 1 jaar dood en misschien al wel langer. Merkwaardig is de oude schade aan de schedel. De rechterkant van de schedel is zwaar beschadigd alsof het dier bij de keel is gegrepen waarbij de schedel is gekraakt. De schade is dusdanig dat het onmogelijk leek dat die schade buiten de boom is ontstaan door bijvoorbeeld een hond, geen enkel dier is dan nog in staat om een boom in te klimmen. Wellicht is het gebeurd bij het naar buiten werken van het skelet.

6. Nest

Vilmar Dijkstra zag op de “Velperweg” hoe het leek alsof de boommarter in eerste instantie was verhuisd, maar na goed te kijken zag hij onder takjes, hooi en veren van een oud eekhoornnest op twee plekken kleine bewegingen. Dat moesten de twee jongen zijn. Zouden ze er na vertrek van het vrouwtje zelf onder kruipen of zou het vrouwtje de jongen “ondergestopt” hebben?

Op de Hoge Veluwe zaten drie nesten in mors- en morsdode beuken met een minimum aan krooncontact met levende bomen: onverklaarbaar bewoonde woningen.

In het Cronebos was op 29 mei nog moeder en jong aanwezig; overigens was de latrine in de boom volkomen opgedroogd en oud en er was ook geen urinevlek, alles leek eerst op een verlaten nestboom, maar gelukkig keken de bewoners naar buiten. Het signalement van de moeder is duidelijk: het is haar van vorig jaar.

In Pijnenburg zag Ruud van den Akker rondom de nesteik waar de jongen in rond klommen op de grond een ronde lege plek, ongeveer zoals het speelplaatsje van jonge dassen. Kennelijk veegden hier de jonge boommarters ook de grond schoon.

7. Marterhond

Chris Achterberg ontdekte op 31 maart dat de nestboom van 2005 (een onooglijk berkje met een spechtengat en een lange spleet) op de Amerongse Berg, Bosreservaat weer bezet is. Hij heeft het moertje gezien, en de jongen gehoord. Marterhond Aby had het eerder door dan Chris! Bram en Chris Achterberg en de hond Aby zijn in juni naast landgoed Broekhuizen gaan zoeken naar een nestboom. Aby liep van een afstand van zo'n twintig meter plotseling als een speer naar een vak met enkele beuken en eiken, klaarblijkelijk had zij wat geroken of gehoord. Het hele vak lag bezaaid met afgebeten veren bij twee bomen met duidelijke

holtes: een beuk en een eik. In de eik lagen drie jonge boommarters van ongeveer 10 weken oud.

Na verhuizing van vanuit de eerste boom hadden Chris en Monique van der Horst op ongeveer een halve km afstand een aftakelende beuk gevonden met daaronder wat oude marterkeutels. Bij een hernieuwde controle van dezelfde boom op vrijdag 23 juni waren er geen nieuwe sporen, maar hond Aby keek nadrukkelijk omhoog. Deze beuk is een grote boom, met een ruime holte met allerlei uitsteeksels, en een deels afgebroken kruin. Op 24 juni bleek Aby gelijk te hebben: bij een controle werd één enkele jonge boommarter in de boom aangetroffen.

Overigens, op Pijnenburg vond Margriet Hartman een boom met drie forse marterjongen en zij rook duidelijk muskusgeur onder de boom. Dan kan de hond dat zeker!

8. Varia

8.1 Bescherming

Onder de boombrug bij Driebergen over de A12 vielen dit jaar al vijf slachtoffers.

8.2 Eekhoorn

In Kootwijk aan de Heetweg werd door een wilde zwijnteller vanaf de hoogzit een achtervolging waargenomen. Een boommarter achtervolgde een eekhoorn op spectaculaire wijze en ze vlogen meters door de lucht van tak naar tak. De eekhoorn belande op de voet van een stam, keek nog even achterom naar de achtervolger, en werd gegrepen door de boommarter die een einde aan dit leven maakte.

8.3. In huis

In Epe op de Veluwe werd Harry van Diepen op 6 juni om 12.00 uur door een bekende gebeld met de mededeling: “Als je jonge boommarters wilt zien moet je nu komen.” Ineke & Harry zijn direct ter plaatse gaan kijken. De jonge boommarters speelden in de dakgoot en op het golfplaten dak van een schuur. Ze lieten zich prachtig bekijken en reageerden nieuwsgierig op geproduceerde piepegeluidjes. Op 24 april was daar voor het eerst een jonge boommarter gezien: een klein beestje lag in de dakgoot en kon daar waarschijnlijk niet meer uitkomen. Na veel gedoe trok het moertje uiteindelijk aan de staart weer naar binnen. De aanwezigheid van de boommarters in de garage is toen al gemeld aan Ad van Rosendaal. Tijdens het gesprek hoorden ze vogels alarmeren. Inderdaad, daar kwam het moertje thuis en zij blies vanuit de nok van de schuur. Het nest bevindt zich waar-

schijnlijk tussen de golfplaten en de later aangebrachte gipsplaten in een hoek van de schuur. Op enkele plaatsen zijn kringen te zien mogelijk urine van de marters. Een jaar of vijf geleden heeft mevrouw al eens een moeder met 2 jongen voorbij zien trekken in de bomen voor het huis. In de schuur hebben volgens haar nog nooit eerder boommarters gezeten.

Harry van Diepen had diezelfde middag nog een ander geval. Hij moest met een gevonden fret voor een consult naar de dierenarts in Vaassen. Na het consult zei de dierenarts: "Ik heb nog een verassing voor je." En hij liet een jonge marter zien. "Wat is het een steen- of een boommarter?", vroeg hij. Het bleek dat hij het dier al aan veel zgn. deskundigen had laten zien en iedereen was van mening dat het een steenmarter was (waarschijnlijk omdat hij in een schuur gevonden was). Door de goede "opleiding" van de deskundigen van de boommarterwerkgroep en de duidelijke kenmerken aan het jong werd door Harry direct een jonge boommarter herkend. De dierenarts vertelde dat het jong uit een nest in een schuur was gevallen. Door de val zou hij motorisch beschadigd en bovendien blind zijn. Daarom had hij hem al 4 weken ter observatie en met de fles grootgebracht. Voor zover Harry kon beoordelen gedroeg de jonge marter zich zoals een jonge marter zich normaal gedraagt, wat stuntelig. Hij keek wat "slaperig" uit de ogen, maar volgde duidelijk de bewegingen van mijn hand. Dus werd de dierenarts verteld dat de marter zo te zien kerngezond was en dat er ook niks aan het gezichtsvermogen

mankeerde. (Voorlichting aan dierenartsen is kennelijk dringend noodzakelijk!). Het adres van het schuurtje werd nog dezelfde dag bezocht. Het schuurtje (4 m hoog) had een dak van golfplaten met aan de binnenkant een houten betimmering er tegenaan. De nok was afgevlakt zodat daar een smal zoldertje ontstaat over de volle lengte van de schuur. Daar zaten de boommarters, op 6 juni werden ze nog gehoord. Oorspronkelijk zaten er onder deze zolder over de volle lengte nog dunne tempex platen. Op deze platen bevond zich het oorspronkelijke nest in wat blad en ander oud vogelnestmateriaal en prooiresten van grote bonte specht, kauw, zwarte specht en holenduif. Toen men is begonnen met het wegbreken van dit materiaal zijn twee jonge boommarters op de grond gevallen. Men één van de diertjes is men naar de dierenarts gegaan, de ander is gewoon teruggezet. Opvallend was dat er in de schuur ook een kippenhok zit met een open uitloopren voor de kippen en dat de kippen het allemaal overleefd hebben. Het dier is via Das en Boom op 10 juni in een uitwenkooi geplaatst waar het gezelschap kreeg van 2 jonge steenmarters. Op 6 september is Emiel zoals de marter inmiddels genoemd werd in een uitzetkooi geplaatst op een terrein in Niersen op geringe afstand van de geboorteplaats. Na enige tijd werd de kooi opengezet en verdween hij in een in onze ogen ideaal boommarterbiotoop. Opvallend kenmerk is dat de gebouwen waarin zich een boommarternesten bevinden altijd via een afhanginge tak door de kruinen van bomen te bereiken is.

Boommarter inventarisatie Bylaer 2006

Mark Ottens

In 2005 zag ik een boommartermoeder met vijf jongen in Klein-Bylaer. Dit bracht mij ertoe lid te worden van de WBN en ik ben begonnen met het inventariseren van het Bylaergebied rond Kallenbroek nabij Barneveld. Van begin af aan was duidelijk dat in dit gebied weinig bomen met holtes zijn. In het Bylaergebied ligt een viertal beuken groepen, die elk enkele beuken bevatten van het type "spechtenflat". Tijdens de inventarisatie in de winterperiode 2005-2006 bleek dat één beuk in de meest oostelijke groep af en toe door een boommarter gebruikt werd. De aantallen uitwerpselen alsmede afgebeten veren die hier werden gevonden waren echter gering.

Op 13 juni 2006 maakte ik een inspectieronde in de omgeving van die ene beuk. Een omgevallen berk over het pad naast de beukengroep maakte dat ik mijn mountainbike moest optillen om te kunnen passeren. Precies op die passageplek lag een boommarteruitwerpsel.

Terwijl ik de keutel inspecteerde, hoorde ik een vreemd geluid vanuit de grove den waar de berk tegenaan lag. Van ongeveer 2 m hoogte sprong een boommarter uit de boom. Het dier kwam ongeveer 4 m verder op de grond en verdween tussen de varens. Na enige tijd sloegen enkele vogels alarm in een aangrenzend dennenbos. De volgende dag vond ik opnieuw een vers uitwerpsel over de

vorige heen op diezelfde omgevallen berk; het begin van een latrine.

Tussen twee beukengroepen van de Bylaer stond een dode berk met twee gaten die door bonte spechten gebruikt werden. Tijdens de ronde van 18 juni viel me iets op. De openingen waren oorspronkelijk even groot, maar de bovenste opening leek nu veel groter. Er waren ook duidelijke knaagsporen te zien en krabsporen tot aan de top van de boom. De top reikte tot in een naastliggende eik. Beide bomen staan op een met varens begroeide wal tussen weilanden. Door de varens kan een marter ongezien de boom met de holte bereiken. Hemelsbreed lag deze plek op nog geen 150 meter van de omgevallen berk met de latrine. Ondanks herhaaldelijk te posten lukte het niet de boommarter weer te zien. Wel was duidelijk dat de marter actief was getuige de toename van gevonden uitwerpselen.

Op 24 juni s' avonds lag er voor de derde keer een uitwerpsel op de omgevallen berk. De marter moet die daar overdag gedeponerd hebben, aangezien ik die ochtend rond 11 uur hier niks gevonden had. Op 3 juli lag er weer een uitwerpsel op de berk, en ook op 21 juli en op 23 juli. In de laatste twee waren duidelijk bessen zichtbaar. Op 12, 19 en 24 augustus en op 11 september werden op de berk telkens nieuwe uitwerpselen gevonden.

Op 31 augustus bleek dat ook de genoemde beuk in de meest oostelijke beukengroep gebruikt werd, getuige de mooie krabsporen die ik aantrof. Op 4 september waren daar nieuwe sporen bijgekomen. Samen met Edwin Bloemers liep ik een rondje in Bylaer op 6 september en op de beuk zaten nog meer nieuwe krabsporen. Toen we terugliepen over een pad waar we een kwartier eerder hadden gelopen, lag daar een heel vers boommarter uitwerpsel. We hebben de marter dus op een haar na

gemist. Deze plek lag op ongeveer 350 meter vanaf de omgevallen 'latrine'-berk.

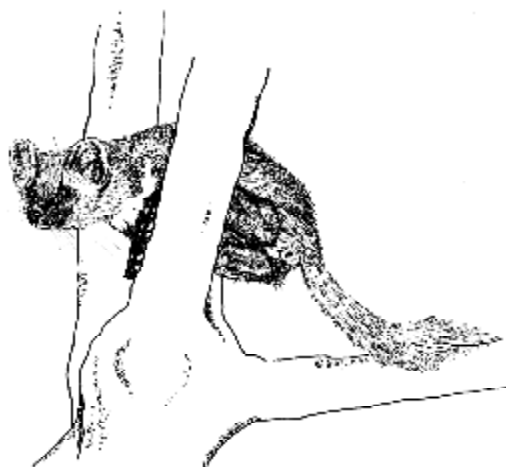
Op 11 september heb ik de berk met het knaaggat op de varenwal nog eens bestudeerd en deze bleek van top tot teen onder de krabsporen te zitten. Zowel deze berk als de hiervoor genoemde beuk lijken nog steeds bezocht te worden door marter(s).

Op 9 oktober bemerk ik met verbazing dat de dode berk op de varenwal er niet meer staat. Hij ligt op de grond naast de eik. Aan de beschadigingen op een deel van de stam te zien, lijkt de boom met geweld naar beneden te zijn gehaald. Gezien de weinige geschikte bomen is dat heel jammer. Volgens de boer die het betreffende gedeelte beheert, is de betreffende boom omgewaaid. Tijdens het gesprek met de boer blijkt deze echter nogal een antipathie tegen roofdieren te hebben.

Opvallend is dat na het neerhalen van de varenwal-berk slechts nog slechts éénmaal (25 november) een uitwerpsel is gevonden op de 150 m verderop gelegen, omgevallen latrineberk. Op en rond het pad waar ik eerder met Edwin al een uitwerpsel vond, zo'n 400 meter verderop, ligt echter op 1 en op 4 november een vers uitwerpsel. Heeft de marter de bakens verplaatst?

Op 26 november vond ik een hoop verse duivenveren, waarvan één duidelijk afgebeten is. Op 2 december werden in het noordelijk gedeelte van de Bylaer de resten van een duif gevonden, met een groot aantal afgebeten veren en een stuk borstkast. Bovenop de resten lag een uitwerpsel van een boommarter!

Ook in de laatste weken van december (14 en 20 december) zijn weer uitwerpselen gevonden. Er is dus in heel 2006 boommarter activiteit in Bylaer geweest en hopelijk vinden we in 2007 een nest!

OECOLOGIE

Muizenissen 2006

Henri Wijsman

Met dank aan: Vilmar Dijkstra, Hans Kleef, Bram Achterberg, Robert Keizer, Chris Achterberg, Rob Bijlsma, Ruud van den Akker, Frans Alberts, Gerrit de Graaff, Jim van Laar, Willemien Wijsman.

Na het voor de boommarker vette, voedselrijke jaar 2005 kwam 2006. Hoopvol werden de posities betrokken met de gedachte dat onze nog steeds groeiende werkgroep dit jaar wellicht nóg meer nesten zou gaan vinden dan in 2005. Bij allerlei bomen lag eind maart een kleine latrine. Potentiële nestbomen? Ja, maar het stopte. Hans Kleef schreef in de Boommarker Nieuwsbrief: "Opvallend is het relatief grote aantal min of meer "vaste" territoria waar tot op heden geen voortplanting kon worden gevonden. Begin april was er in veel gevallen van deze territoria sprake van substantiële latrineopbouw. Dit stopte en vervolgens kon nergens geboorte worden vastgesteld. Is er een verband met de voedselsituatie?". Bram Achterberg trof op landgoed 't Hek op 19 maart verse keutels aan onder de nestboom van 2005. Er lag een keutel op een tak. Posten op 19 maart en op 26 maart leverde echter geen zichtwaarneming op. En van een nest kwam het niet. Op de Noordoostelijke Veluwe concludeerden Harry van Diepen en Walther Bakker dat het wel een totaal ander jaar was dan het vorige; op tal van plekken hebben zij een begin gezien van iets dat wel op een nestboom leek, maar alles bleef leeg.

Als spoedig werden we wantrouwig. Hans Kleef stelde vast dat in Drenthe in een aantal "vaste" territoria geboorte is uitgebleven. Met "vast" wordt dan bedoeld dat er in de afgelopen drie jaren jaarlijks jongen geboren zijn; in Drenthe waren dat er in totaal zeven, onder te verdelen in territoria waar duidelijke latrineopbouw plaatsvond die vervolgens stopte, zoals Schipborg, Ravenswoud en Borger én territoria waar geen enkele aanwijzing werd gevonden zoals in Veenhuizen-noord en Smilde/Berkenheuvel (3x).

Sim Broekhuizen vroeg om eens op de hoeveelheid muizen te letten. Robert Keizer schreef: "vorig jaar wemelde het van de Rosse woelmuizen overal in het bos maar dit jaar heb ik er nog niet één gezien. Wel heb ik het idee dat de konijnenstand aan het aantrekken is rondom de kolonie van

Nieuw Reemst". Ben van den Horn: "Ik heb dit jaar nog geen muis gezien in de buurt van nestbomen of in het bos". Vilmar Dijkstra: "Mijn indruk is dat er weinig muizen zijn. Ik begrijp dat er dit jaar weinig jonge bosuilen zijn. Dat versterkt deze indruk". Chris Achterberg: "weinig muizen dit jaar". De roofvogelspecialist Rob Bijlsma schreef aan Hans Kleef: "Inderdaad, voedselschaarste is de oorzaak. Ook de Buizerds doen in meerderheid van de paren niets dit jaar. Rosse woelmuis en bosmuis zijn erg schaars (al trekt bosmuis op dit moment iets bij), veldmuis idem". Hans Kleef schrijft ook: "Feit is dat ik afgelopen winter heel veel minder muizen heb gevangen in m'n huis dan voorgaande jaren".

Ruud van den Akker stelde vast dat er bijna geen buizerds tot broeden kwamen en jongen grootbrachten rondom Beukenburg. Boswachter Frans Alberts (Oranje Nassau Oord, Renkum) zag ook weinig muizen. De konijnenstand liep in het begin van dit jaar behoorlijk op, hij zag weer eens vrij veel jonge dieren. Nu ziet hij er zelden één. "Op plaatsen waar ik hier "normaal" veel woelmuizen zie heb ik tot nu toe nog niets gezien. De buizerds, meestal drie broedparen, hebben dit jaar zo te zien geen jongen groot gebracht, maar of dit alleen aan voedselschaarste te wijten is betwijfel ik omdat hier de buizerd behoorlijk door de Nijlgans dwars gezeten wordt".

Bram Achterberg spreekt van een "slecht muizenjaar: wij komen ook bij urenlange observatiesessies géén muizen tegen!" Interessant is dat G. de Graaff, die al dertig jaar bosuilen doet in Kootwijk, dit jaar maar drie jonge bosuilen had in zeven territoria. Hij schrijft dat ook al weer toe aan het muizentekort. Zijn bosuilen schakelden dit jaar over op vogels als prooi; de marters zullen dat, meent hij, dan ook wel doen.

Boswachter Harco Bergman schrijft dat in 2006 meer buizerdlegsels mislukten dan normaal. Door voedselgebrek mislukte het eierenleggen. In het

Gooi en Utrecht-Noord waren er in 2006 veel minder jonge buizerds te ringen dan in 2005: 49 tegen 129.

Robert Keizer vertelde dat nestkastonderzoeker van Westerbergen Jim van Laar nog nooit zoveel gepreede nestkasten had gehad en dat hij krabsporen van boomarter op de gepreede kastjes vond. Bij zijn nesten op Planken Wambuis vond Robert veel prooienresten van zangvogels. Vorig jaar werden er ook veel dode muizen onder de diverse bomen gesignaleerd.

Opvallend waren dit jaar gevallen van neststerfte: in Smilde (leeftijd zes weken), in Amerongen (twee weken), Kootwijk, Veluwezoom (twee gevallen: Kouwerik drie weken en Geitenberg zes weken). Dit was niet eerder vertoond. In Amerongen lag het dode jong aan de rand van het nest, waar de boom een spleet naar buiten vertoont. Gezien de nog beperkte bewegelijkheid van zulke jonge boomartertjes lijkt het waarschijnlijk dat het moertje geprobeerd heeft om het dode jong door de spleet heen naar buiten te werken.

Het viel Vilmar op dat in het goede muizenjaar 2005 er weinig werd verhuisd. Hij vroeg zich af of het te maken zou kunnen hebben met de overvloed aan voedsel, waardoor het vrouwtje in een 'kleine'

straal rond de nestboom waarschijnlijk makkelijk aan voedsel kan komen. Dit fenomeen kan met name in het begin van belang zijn als het vrouwtje regelmatig naar de jongen moet om ze te zogen en ze op te warmen. Het lijkt wel alsof in 2006 meer verhuizingen optreden. Maar bij nader inzien ging het hierbij niet om verhuizingen vanuit een gebied dat het vrouwtje heeft 'leeggevangen'. Het huidige jaar 2006 wordt gekenmerkt door het vinden van enige dode jongen, mogelijk vanwege voedselgebrek en een deel van de verhuizingen wordt volgens Vilmar 'getriggerd' door overlijden van jongen.

Toch is het uiteindelijk ondanks het gebrek aan muizen, getalsmatig voor geheel Nederland geen gek jaar geworden! 50 gevallen van voortplanting tegen 57 in 2005 en 42 in 2004. Hierop kan het succes van de nieuwe cameratechniek zowel als de uitbreiding van het aantal onderzochte terreinen invloed hebben gehad. En misschien ook wel het steeds beter leren kennen van de onderzochte terreinen. Vilmar heeft waargenomen dat de beuken op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug dit jaar weer veel bloemen hadden. Er zijn wel veel beukenootjes, maar door de droogte van juli zijn ze leeg. Er zijn echter wel veel eikels. Dus misschien zijn er volgend jaar weer royaal muizen.

Een schatting van het aantal boomarters op de zuidelijke Veluwe

Henri Wijsman en Robert Keizer

Met dank aan Olga van der Klis, Rick van Kesteren en René van Lopik voor hun inzet op de Hoge Veluwe en aan Wanda Zwart voor de nestboom op Westerbergen.

Een oud maar nog altijd levend ideaal is om een groot samenhangend bosgebied te inventariseren en daar alle nesten van boomarters te vinden zodat op grond daarvan de gemiddelde grootte van territoria in dat gebied bepaald zou kunnen worden.

In 2006 is op het zuidelijk deel van de Veluwe bijna 3500 hectare aaneengesloten bos geïnventa-

riseerd: 75% van het Nationale Park Hoge Veluwe door Olga van der Klis, Rick van Kesteren en René van Lopik, alsmede het grootste deel van het ernaast gelegen Planken Wambuis (Natuurmonumenten) en nog enige aangrenzende gebieden, namelijk de Noord-Ginkel (gemeente Ede) en Hoenderlose Bos (Staatsbosbeheer). In oppervlakte is dit samen 6650 ha, zie Tabel 1.

Tabel 1 Totale oppervlakte en bosoppervlakte en boomarternesten op de midden-Veluwe.

Deel midden-Veluwe	totale oppervlakte (ha)	oppervlakte bos (ha)	aantal nesten
75% van Nationale Park Hoge Veluwe	4090	1785	5
Planken Wambuis	1950	1080	3
Noord-Ginkel	260	260	1
Hoenderlose Bos	350	350	1
Totaal	6650	3475	10

Zowel Olga van der Klis c.s. op de Hoge Veluwe als Robert Keizer op Planken Wambuis hadden het gevoel hebben dat er nog wel een nest zal zijn geweest, en Olga spreekt zelfs van twee extra. In dat geval zal men een berekening moeten maken voor 10 zowel als voor 13 nesten. In het eerste geval omvat een territorium 348 ha, in het tweede 267. Dat scheelt niet eens veel. In de nabije toekomst zou het ideaal zijn het tiental wijfjesboommarters van het hier onderzochte gebied individueel herkenbaar zou zijn, zodat bij in deze regio aangetroffen verkeersslachtoffers er meteen op gelet wordt of het één van hen betreft. Dat geeft een idee van de opbouw van zo een populatie.

Volgens een oude, voorzichtige, schattingsmethode zoals die door Henri Wijsman vorig jaar is bijgesteld in het VZZ-rapport (2005-14) over de Gelderse Vallei 2000-2004 (Wijsman in Alleijn e.a. 2005), zouden er per 1000 ha vier boommarters voorkomen en twee nesten. Het tabelletje gebruikend dat in die bijdrage staat zou een hoeveelheid bos ter grootte van 3500 ha ruimte bieden aan 6,5 nest. Dat is niet veel meer dan de helft van wat er gevonden is in 2006 volgens tabel 1!

Overigens kan het best zijn dat in bijvoorbeeld de Utrechtse Heuvelrug, een smalle band van territoria waar herhaaldelijk gaten in vallen die niet snel opgevuld worden, het aantal nesten toch kleiner is per 1000 ha bos dan op de Veluwe. Vilmar Dijkstra heeft op de zuidoostelijke Veluwe twee gebieden in onderzoek van 1000 ha elk. In deze 2000 ha vond hij acht territoria, in 2005 alle bezet – toen kwam hij dus uit op 250 ha per territorium. Maar merkwaardigerwijs kan men op het kaartje op p. 46 van MARTERPASSEN XII zien hoe de nesten ongelijk verdeeld liggen over het terrein en relatief dicht bijeen. Dat maakt de situatie moeilijk te beoordelen. Is het eigenlijk een kaartje van beukenbomen? Want zowel op Velwezooam als in het bovengenoemde complex liggen bijna alle nesten in beuken.

In de grote grofwildgebieden liggen waarschijnlijk nogal wat kadavers (jonge en oude dieren die geschoten zijn, valwild en slachtafval), die als een voedselbron voor boommarters kunnen dienen,

zeker in de winter. Het percentage bos in deze gebieden is niet hoog vergeleken met de oppervlakte aan hei. Dat betekent dat het bos relatief veel bosranden heeft; bosranden bevatten meer muizen en boommarters houden zich dan ook vooral in die randen op. In geheel Nederland is echter aaneengesloten bos zeldzaam, bijna overal is wel een relevant randeffect. Maar dood grofwild zou eventueel verschil kunnen maken en kunnen verklaren dat op de Veluwe de dichtheden wat groter zijn dan in Utrecht en Drenthe. Het vaak geciteerde eindresultaat van de schatting van Wijsman was dat er 300 volwassen boommarters in Nederland voorkwamen. Door een toename binnen het verspreidingsgebied is dat in (Wijsman in Alleijn e.a. 2005) uitgebreid tot ongeveer 380.

Maar duidelijk zal zijn dat, als het op de centrale Veluwe gevonden getal typisch zou zijn voor de Nederlandse situatie, er vrij wat meer boommarters voor moeten komen. Begrijp goed dat enerzijds de soort dan toch nog best aan de zeldzame kant is en dat anderzijds het werkelijk enorme aantal verkeersslachtoffers beschermende maatregelen meer dan rechtvaardigt.

Met maar 380 exemplaren en jaarlijks tientallen verkeersslachtoffers moet de boommarter nog steeds als zeldzaam en bedreigd worden beschouwd en zijn beschermende maatregelen meer dan gerechtvaardigd. Wellicht zijn er zoveel boommarters dat het diertje niet meer op de Rode Lijst thuishoort – en daar was hij ook na de vorige schatting trouwens al afgehaald, want er zijn nu eenmaal criteria voor welk dieren er op mogen staan en welke niet. Voor het edelhert, dat er ook niet op staat, voor de boommarter, voor de zandhagedis en Klein Beestje en zijn vrienden worden prachtige ecoducten gebouwd. Dus zoveel geeft dat al of niet op de Rode Lijst staan nu ook weer niet.

Literatuur

Wijsman, H J W , 2005, in W F Alleijn, R Huijsen, G. Visscher & H J W Wijsman, Boommarters in de Gelderse Vallei 2000-2004, verspreiding, aantallen, toekomst. VZZ rapport 2005-14, 2005.

‘Beamotters’: over boommarters in laagveengebieden

Henri Wijsman en Ronald Messemakers

1. Inleiding

In MARTERPASSEN XI is een overzicht verschenen van boommarterwaarnemingen in Noordwest-Overijssel t/m 2004. De meeste waarnemingen kwamen uit de grote veengebieden De Wieden (Natuurmonumenten) en de Weerribben (Staatsbosbeheer) of omgeving. Het aantal waarnemingen is sedertdien sterk toegenomen, vooral in het veengebied. Ook zijn er elders in het land waarnemingen uit natte terreinen bekend geworden. Blijkbaar heeft de boommarter de grote elzenmoerassen, met hier en daar zwaar geboomte zoals in de eendenkooien, blijvend in bezit genomen. In Noordwest-Overijssel komen ook steenmarters voor zodat duidelijke beschrijvingen nodig zijn als documentatie. Uitwerpselen leveren niet voldoende zekerheid op. Steenmarters blijken vooral voor te komen rondom het veenachtige hart van de streek, nabij menselijke bewoning. Hier jagen ze voornamelijk in de graslanden, akkers en bebouwde kom van de dorpen.

2. Noordwest-Overijssel

Een klein aantal verkeersslachtoffers dat verzameld en onderzocht is, is het bewijs dat boommarters in Noordwest-Overijssel voorkomen. Uitwerpselen in eendenkooien, zoals met name in de Otterkooi, verzameld op bomen die een droge overtocht bieden over de sloten in het bos, zullen wel van boommarters afkomstig zijn.

Uitwerpselen gevonden op 21 februari 2005 (Foto: Ben van den Horn).

Op de zolder van het kooikerhuisje in de Otterkooi ontdekte de WBN-excursie van 2005 een dikke laag oude martermest. Wanneer we dit vergelijken met het geval van het Naardermeer in 1968, ligt ook hier de determinatie ‘boommarter’ voor de

hand. O nee, ‘boomotter’, zie kaderartikel op pagina 41.

In het begin van de twintigste eeuw moet Noordwest-Overijssel een plat rietland zijn geweest, met enige hoge kooibossen. Maar, schrijft Roel Hoeve ons, in die kooibossen had de kooiker om de paar meter wel een kastval of klem staan. Hij veronderstelt dat door de toename van het moerasbos en het ouder worden van de kooibossen, de rust in het veld en de toename van het aantal roofvogelnesten, de omstandigheden voor de boommarter zijn verbeterd en dat wellicht hierdoor meer boommarters voorkomen dan in het verleden. De vroegere kooikers hadden een term voor de boommarter ontwikkeld: boomotter. Boomotters doen hun naam eer aan – het Engels-Duits-Nederlands-Friese woord otter is afgeleid (door verlies van de begin –w) van een Indogermaans woord dat “waterdier” betekent. In de Nieuwsbrief Zoogdieren Overijssel heeft Roel Hoeve beschreven dat hij twee meldingen kreeg van een zwemmend waterdier in 2001 toen er nog geen otters in de Wieden en Weerribben waren losgelaten. Toch meenden ze te zien zwemmen. De waarnemers kenden de muskusrat goed, die was het niet. Ook oudere bewoners van de streek kenden de boomotter, die zwemt in het water en klimt in de bomen.

Alle waarnemingen zijn opgenomen in tabel 1. Deze bevat ook de drie verkeersslachtoffers die al in 2005 gepubliceerd waren. Het zijn grotendeels waarnemingen verzameld door boswachter Ronald Messemaker (Natuurmonumenten); een kleiner deel komt van boswachter Jeroen Bredenbeek (Staatsbosbeheer).

In de Weerribben werden in 2001 uitwerpselen gevonden op een verlaten haviksnest. Later bleken enige roofvogelnesten verstoord te zijn. Op de stam stonden krabsporen, in één nest zat een groot hol in de zijkant. Twee mensen meenden otters te zien zwemmen in hetzelfde gebied. Na die tijd werden wederom marteruitwerpselen op een horst gevonden, en een dode eend; en ieder jaar bleken roofvogelnesten die in het voorjaar waren bezet door havik of buizerd later verlaten met op de stam opvallende krabsporen. In 2004 was een jong beest in juli op klaar lichte dag aan het jagen in een pas gemaaid rietland bij de Spinnenkopmolen aan de Hoge Weg, maar waarschijnlijk hetzelfde

jonge dier is een week later overgereden bij de Meenthebrug.

In 2005 zag de kooiker S. de Boer 3 jonge boommarters in het bos van de Kloosterkooi. Deze sprongen als apen van boom tot boom. Een zoektocht in herfst leverde echter geen geschikte holtes of roofvogelhorsten op. Op een slagboom bij de toegangssloot naar de kooi werden daarna regelmatig uitwerpselen gevonden die waarschijnlijk van boommarters afkomstig waren. De dieren gebruikten de slagboom om van de ene naar de

andere kant van de sloot te komen. Ook werd in 2005 net iets ten noorden van de Kloosterkooi “een paar met 3 jongen” gezien die op klaar lichte dag in juli een kanoroute zwemmend over staken. In het voorjaar van 2005 werd een marter gefotografeerd die op een dak in Wetering Oost (bij Erica Zwanenburg) 's nachts spreuwen onder de dakpannen vandaan haalde. De foto's zijn onder andere door Ton Bode bekeken op grond van de kopvorm en kleur leek het om een boommarter te gaan. In 2005 werd er een overreden bij het Loonbedrijf R.Muis, Wetering Oost. (Met veel dank

Tabel 1. Boommarter in Noordwest-Overijssel

Vindplaats	Jaar	Coördinaten	aard waarneming	maand	bijzonderheden
Otterskooi ^{*)}	1892	198/527	gevangen	september	Kooiker GJ Otter
Bakkerskooi	1995	204/521	uitwerpsels; haren	maart	gedetermineerd
St-Jans klooster	1996	197/521	verkeersslachtoffer	najaar	tussen spaken bromfiets
Belt-schutsloot	1997	202/521	verkeersslachtoffer	september.	man
Woldweg	1999	199/518	jongen	zomer	3 spelend
St-Jans klooster	2000	197/521	verkeersslachtoffer	april	
Zwartsluis	2000	202/516	verkeersslachtoffer	najaar	
Bakkerskooi	2000	204/521	zichtwaarneming	augustus	
Kloosterkooi	2001 e.v.	193/532	sporen		
Bakkerskooi ^{**)*)}	2001	204/521	zichtwaarneming	februari	
Bakkerskooi	2001	204/521	zichtwaarneming	april	in grasland perceel
Weerribben	2001	190/534	uitwerpsels	voorjaar	op haviksnest
Weerribben	2001		krabsporen	voorjaar	op haviksnestboom
Weerribben	2001	191/534	krabsporen	voorjaar	op verstoorde horsten
Weerribben	2001	191/534	gat in horst	voorjaar	
Veneweg	2002	199/522	zichtwaarneming	juni	tussen rasters in
Wanneperveen	2002	204/530	zichtwaarneming	maart	gezenderd individu
Wanneperveen	2003	202/520	verkeersslachtoffer	januari	
Beulakerhaven	2003	201/522	verkeersslachtoffer	oktober	
beltschutsloot	2003	201/521	zichtwaarneming	oktober	tijdens excursie.
Weerribben	2004	194/533	juвениel jagend	juli	
Weerribben	2004	105/534	verkeersslachtoffer	juli	
Weerribben	2004	193/532	2 juvenielen + adult	23 juni	K. Vledder
Kerkgracht	2004	204/522	zichtwaarneming	september	rennend over grasland
Reeënweg	2005	204/522	zichtwaarneming	februari	tijdens nachtronde
Otterskooi ^{**)*)}	2005	198/527	uitwerpsels	mei	
Otterskooi	2005	198/527	latrine	mei	
Pikkersvaart	2005	199/520	zichtwaarneming jong	5juli	(Belt Sch)
Dwarsgracht	2005	198/526	zichtwaarneming	juli	parkeerplaats restaurant
Beulakerwilde	2005	198/524	nest 4 jongen	mei	in els
Weerribben	2005	195/531	verkeersslachtoffer	29 maart	
Arembergergracht	2005	199/520	gevangen	28 november	in fuik
Dwarsgracht	2005	199/526	verkeersslachtoffer	3 november	bij rietopstand
Kloosterkooi ^{**)*)}	2005	193/532	3 jongen		S. de Boer
Kloosterkooi	2005	194/534	4 jongen +adult	juli	
Wetering	2005	195/529	op dak	voorjaar	ving spreuwen (foto)
Wetering oost	2005	196/530	verkeersslachtoffer		
Kluitenberg	2006	198/520	zichtwaarneming	april	K. Vledder
Otterskooi	2006	198/527	uitwerpsels	juni	
Weerribben	2006	192/530	jongen	5 mei	S. Bakker/D. Woets
Weerribben	2006	192/535	verkeersslachtoffer, juveniel.	november	

*) De Otterskooi is genoemd naar de kooikerfamilie Otter, niet naar het dier.

**) De hoeveelheid uitwerpselen en zichtwaarnemingen in de drie genoemde kooien wijzen duidelijk op een permanente aanwezigheid van de dieren, en het vinden van jongen sluit daarbij aan. Dat geldt voor zowel de Wieden als voor de Weerribben.

aan boswachter Jeroen Bredenbeek voor deze gegevens uit de Weerribben).

Eén der boommarters, kennelijk een visliefhebber, werd gezien nabij drogende fuiken en zat tenslotte zelfs in de fuik. De boer heeft hem bevrijd en losgelaten. Een andere werd gezien op een weg tussen de beide hekken aan weerszijden die otters moeten dwingen van het ottertunneltje gebruik te maken. Deze boommarter zag men eenvoudig over het hek klimmen.

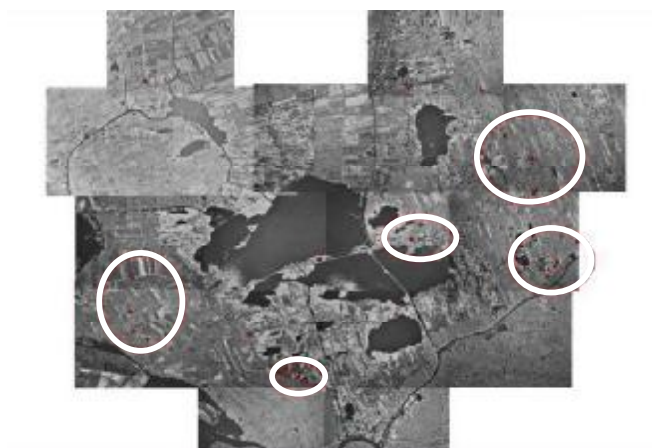
Een rietsnijder vond in 2005 in een holle els met twee gaten jonge boommarters. De els zat vol met afgebeten veren.

Boswachter Sjoerd Bakker inspecteerde met Dick Woets op 5 mei 2006 in de Weerribben een oud roofvogelnest op circa 7 m hoogte in een berkenbosje en zag een boommarter met drie jongen in een gat in de bodem. “Vlak daarna was de marter weer terug, klom over de jongen heen en ging op circa 30 cm met 'r kop bij m'n gezicht vandaan liggen. Snel verliet zij het nest weer aan de achterzijde met een jong in de bek en sprong daarmee via de takken naar andere berken. Op circa 25 m van de nestboom liet zij uit een berk van een

hoogte van circa 7 m het jong vallen dat met een klap op de moerasbodem viel. Ik heb het jong dat 12 tot 15 cm lang was en de ogen bijna dicht had opgeraapt, het zag er ogenschijnlijk goed uit. Ik heb het weer in het nest terug gebracht. De ouder bleef als versteend boven in de berk zitten en we hebben ons snel verwijderd. Volgens mij betrof het hier waarschijnlijk een boommarter. Hij had een vuilwitte bef, een vrij kleine, wat spitse, kop. Het begin van de snuit was erg donker. Op de bovenrand van het nest lagen heel veel materuitwerpselen”.

De verwachting mag wel worden uitgesproken dat het de boommarters in dit gebied voor de wind zal gaan. Overigens kan alleen iemand die zelf door de kooien gewaad heeft, zich voorstellen hoe nat het terrein is. Een halve meter water is niets en een geheel droge route is nauwelijks te vinden. De marters deponeren hun mest vaak op bomen die over de sloten liggen, hetgeen toch aangeeft dat ze de pootjes liever droog houden.

Om aan te geven dat de overlap van boommarter en steenmarter niet groot is, is ook een kaartje opgenomen met de waarnemingen van de steenmarter.

Steenmarterwaarnemingen 1997-2005

In Noordwest-Overijssel waren in 2005 nog twee vondsten van boommarters ten zuiden van Zwolle, 21 mei en 28 augustus (waarschijnlijk, gelet op de gele bef, en zeker). Die waren dus al over de IJssel.

Dan is daar nog de veronderstelling van een boswachter van het Staatsbosbeheer dat een boommarter vanuit de Hollandse Hout in Oostelijk Flevoland rooftochten tot in de aalscholverkolonie van de Oostvaardersplassen houdt . . . Vooral nog onbevestigd.

Boommarterwaarnemingen 1997-2005

3. Friesland

De bezitters van een weekend huisje aan de plas bij Eernewoude kwamen in het voorjaar in een stinkend huis waar de gele urine langs de wanden droop. Dus helemaal zoals in een door steenmarters bewoond huis. De jongen maakten bovendien veel lawaai. Dat het om boommarters ging werd bewezen door een foto gemaakt door Tsjibbe de Jong (terreinmedewerker Fryske Gea) van een marter in de goot van het huis. Na vertrek van de marters werden alle kieren en gaten gedicht met

kippen gaas. Het volgende jaar was er een nest in het schuurtje.

4. Utrechts-Noordhollands plassengebied

4.1 Westelijk van het Gooi: Kortenhoef

Jammerlijk nieuws uit Kortenhoef in 2006. Op de Vreelandse weg, ten zuiden van Kortenhoef, werd eerst op 23 maart een mannetje boommarter overreden, gevolgd door een lacterend wijfje op 6 juni. De weg doorkruist hier een gebied van zegemoeras en elzenbosjes volgens de boswachter "het grootste aaneengesloten complex moerasbos in de Oostelijke Vechtplassen". Vervolgens werd op 28 juni nog een boommarter overreden op de dorpsweg aan de oostkant van Kortenhoef. Van dat punt naar de ingang van buitenplaats Gooilust is slechts een kilometer. Tot dien zat er een boommarter op de 's-Gravelandse landgoederen en het aangrenzende Spanderswoud; maar nadien is daar nimmermeer van gehoord.

4.2 Zuidwestelijk van het Gooi: Breukeleveen en Westbroek

In de eendenkooi van Breukeleveen (136/465) is in 1959 een adult mannetje boommarter doodgevonden. Jaren later werden boommarters ontdekt op het 3 km oostelijker gelegen landgoed Eendegooi. Wie zal zeggen waar ze het eerst zaten? Hier in de buurt is in 1994 bij Westbroek een boommarter gezien in het open polderlandschap (137/464).

4.3 Noordwestelijk van het Gooi: Naardermeer

In het Gooi heeft Arend de Wijs in het grijze verleden gegevens verzameld over boommarters. In zijn aantekeningen (geraadpleegd na bemiddeling van zijn zoon Rombout) vermeldt hij dat in 1967, volgens een stukje in De Nederlandse Jager, een marter huisde in de eendenkooi van het Naardermeer (Natuurmonumenten). Arend de Wijs trok het destijds na bij de kooiker, de heer Schaap. Volgens deze zat er al enige maanden een boommarter: "Een groot dier had in de boomtakken gezeten, en was tegen de onderkant van een schuine tak naar boven gelopen". Dat zal een bunzing wel niet doen. Tegen Kerst zag de kooiker hem zelf. Het dier sliep op de zolder van het kooikerhuisje. De hond rook hem en Schaap zag hem nog net wegvlugten. Op een keer pakte het dier een eend aan het wed.

In 2006 zag de huidige opzichter van het Naardermeer, Gradus Lemmen op 13 september om 9.00 h een grote marter door zijn tuin lopen. Gewoon overdag dus. Hij woont op De Elshof, dat

Boomotters en beamotters

In de grote Van Dale vind ik bij het woord boomotter niets. Maar wel in De Zoogdieren van Nederland van IJsseling en Scheygrond als streeknaam van boommarters, waar er achter staat: (G.). Nu komen boommarters in Groningen niet voor, wellicht is hier bedoeld dat er rondom het Friese taalgebied in Groningen, Drenthe en Noordwest-Overijssel het woord als friesisme gevonden is, als letterlijke vertaling van het Friese woord beamotter, dat wel in het woordenboek staat: boommarter. Roel Hoeve, die ons hierop opmerkzaam maakte, kent nog mensen die het woord gebruikten: een boomotter is een boommarter. Ook in 1892 gebruikt de Meppeler Courant al het woord boomotter. De tekst van dit krantenbericht luidde: "Kooiker G. J. Otter te Dwarsgracht had jongstleden het geluk onder deze gemeente in zijne kooi een boomotter te vangen. Deze dieren komen hier zeldzaam voor". Dus het woord Boomotter is dialectisch Nederlands.

dichtbij de Machine ligt, aan de Meerkade van het Naardermeer. Hij zag duidelijk een lichte bef, maar kon door tegenlicht niet beoordelen of deze wit of gelig was. Hij vond de vacht erg donker.

Zijn vriendin Baukje Sijtsma zag daar kort tevoren ook al een marter, zonder specifieke kenmerken te hebben gezien. Het beest klom heel gemakkelijk in enkele bomen.

Vanaf het voorjaar zag mevrouw Mostert, die op de Machine woont, in 2006 af en toe een marter in de tuin. Eerder aarzelden we nog of dit misschien een bunzing kon zijn, maar marter vond zij zelf waarschijnlijker en daar lijkt het nu dus echt op (Rombout de Wijs). Dit is dichtbij de Eendenkooi, maar, o wee, ook de A1 loopt er langs. Vroeger zouden we meteen denken dat zo een voorpostpionier in het Naardermeer wel een eenzaam mannetje zal zijn, maar sinds er bij Kortenhoef zowel een man als een zogend wijfje zijn overreden, kun je dat niet meer zo snel zeggen! Deze boommarters ten westen van het Gooi doen haast wel vermoeden dat er in het Gooi ook meer boommarters moeten zitten dan wij denken.

5. Stelling

De stelling van de dag, jaren geleden al verdedigd door Roel Hoeve, is dus: boommarters voelen zich fijn in het veen. Het zijn dieren die van de Middellandse Zee tot Lapland en van Ierland tot over de Oeral voorkomen, in heide, in beukenbos, in taiga – en in veenmoerassen.

BELEVING

De jeugd van tegenwoordig heeft zo z'n eigen wil

Margriet Hartman

Op 26 juni 2006 zit ik 's ochtends om half zeven langs een droge greppel in Pijnenburg vol verwachting te staren naar een gat in een eik. Het is donker en mistig na die hoosbui van gisteren. Zou ik ze dan eindelijk zien spelen, die jonge boommarters? De muggen dansen om mijn hoofd dat nog rood gezwollen is van hun geprik van de vorige dag. Dat valt niet mee zeg, dat observeren, maar je moet er iets voor over hebben. Na twee uur om me heen slaan hoor ik plots gesnuif. De moeder komt thuis en verdwijnt direct door het gat in de holte. De volgende uren zie ik moe drie keer even naar buiten komen, de kroon in klimmen en weer terugkruipen in de boom. Regelmatig zie ik ook af en toe een staartje of een neusje van een jonge boommarter. Kom dan!

Om half twee waagt de moeder zich wat verder weg en daar komen de jongen. Haantje de Voorste sluipt achter moeder aan. Nummer twee kruipt naar boven en gaat aan een tak hangen. Nummer drie is duidelijk kleiner en angstiger. Ze steekt haar kop uit het gat, maar komt niet verder. Dan komt moe terug en snuift naar de jongen. Het lijkt of ze zegt: "Jongens, naar binnen. Het is niet veilig

om buiten te spelen. Er zit een mens op de loer." De jongen verdwijnen prompt naar binnen door het gat, behalve Haantje de Voorste. Die doet net af hij de boom in gaat, maar zodra moe zich omdraait, loopt hij weer achter haar aan. Moe komt weer terug en snuift. Het jong blijft staan, maar gaat niet terug. Moeder gaat weer weg, maar als Haantje de Voorste wéér achter haar aankomt, besluit ze maar om weer terug te gaan in de boom. Je ziet haar haast denken: "Die jeugd van tegenwoordig!"

Na 8 uur in een mengeling van afzien en genieten kies ik maar eieren voor mijn geld en vertrek. Misschien durft het moertje dan wel op jacht te gaan.

Ook heb ik ontdekt dat boommarters allerlei geluiden maken. Ik heb tot dusver het geblaas van de aanval gehoord, het gesnuif van de waarschuwing en het 'gemiau' van de jongen als ze willen eten. Ik ben benieuwd wat ze nog meer voor geluiden kunnen maken.

Beginneling in de periferie

Aaldrik Pot

Op een dag weet je het, je wordt marteronderzoeker. Zonder dollen, het moment dat ik mijn eerste hermelijn zag kan ik me nog zeer goed herinneren. Het was in een besneeuwd Lauwersmeergebied toen uit het niets een wit beest achtervolgd door een staart met een zwarte pluim uit de berm huppelde. Ademloos heb ik staan kijken, dat weet ik nog. Welke vogels ik die dag heb gezien zou ik moeten opzoeken. Maar hoe gaat dat? Vogels zijn een stuk gemakkelijker te vinden en te observeren dan marterachtigen en dus kies je als jonge natuurvorser de weg van de minste weerstand. Je gaat je verdiepen in vogels, met een sterke voorkeur voor die soorten die een heimelijk leven leiden, zoals uilen en houtsnippen. Dat weer wel.

Tijden veranderen. Toen ik drie jaar geleden bij Staatsbosbeheer ging werken, hoorde ik mijn collega's van de beheerseenheid Veenhuizen vaak praten over dé boommarter van vak 28 en werd mijn nieuwsgierigheid opnieuw gewekt. Boommarters? In mijn werkgebied? Dat is toch eigenlijk gewoon een grote hermelijn die in bomen leeft? Neem maar eens contact op met Hans Kleef, adviseerde een collega. Dat liet even op zich wachten, want mezelf kennende zou ik na zo'n ontmoeting aardig enthousiast worden. Ik wilde eerst eens helder op een rijtje zetten wat ik nu precies wilde met mijn zee aan vrije tijd nu ik de edele voetbalsport vaarwel had gezegd. Meer tijd besteden aan fotograferen, mijn Noord-Groningse ransuilenon-

derzoekje voortzetten in het Drentse? Of toch iets nieuws beginnen? Ik had in de afgelopen jaren af en toe een marterachtige waargenomen. Een paar keer een hermelijn, drie keer een wezel en een keer een bunzing die haar jongen vanuit een kapschuur met stro een voor een veilig de weg over bracht. Daaraan terugdenkend nam ik een ferm besluit: ik ga onderzoek doen naar marters!

Dat is echter gemakkelijker voorgenomen dan uitgevoerd. Mijn moeizame zoektocht naar informatie over marters en vooral marteronderzoek, bracht me weer bij het advies van mijn collega. Het contact met Hans Kleef was snel gelegd en uit de mailwisseling die volgde, bleek al snel dat er vooral naar de kleinere marters weinig onderzoek is gedaan. Om toch wat meer over marteronderzoek in het algemeen aan de weet te komen, kreeg ik Hans zover mij een keertje mee te nemen. Ik nam een dagje vrij (als boswachter voorlichting, pr en recreatie zit je beroepshalve meestal achter je bureau) en Hans leidde mij de fascinerende wereld van de boommarter binnen.

Allereerst bezochten we een paar nestbomen in de boswachterij Veenhuizen die Hans wilde controleren op de aanwezigheid van jongen. De potentiële bomen bleek hij in voorgaande jaren allemaal in kaart te hebben gebracht. Monnikenwerk. We bezochten een aantal van die bomen en telkens werd er onder de boom naar uitwerpselen van boommarters gezocht. Bij boomnummer 3 bleek het raak ondanks dat we op de grond niets konden vinden. Toen ik al weer naar de auto wilde lopen, wees Hans me op een zijtak. 'Kijk eens wat daar ligt.' Goh, een keutel. Dat was les 1. Vervolgens werd de rand van de nestholte geïnspecteerd. Ik kon niets vreemds ontdekken, maar Hans zag een minuscule haar aan de rand kleven. Na enig turen, zag ik wat hij bedoelde. Dat was les 2 (en er volgden nog een stuk of vijftien maar daar zal ik u niet mee vermoeien). Er werd een soort hengel tevoorschijn gehaald met daarboven op een cameraatje voorzien van een microfoon. 'Ik gebruik nu alleen het microfoontje. Als er jongen in de holte zitten, hoor je ze na een tijdje wel', onderwees Hans. We meenden beiden al enige beweging in de holte te hebben gezien, dus de spanning steeg behoorlijk. 'Zou ik zo meteen mijn eerste boommarter zien?' Na een minuut of twintig hadden we nog steeds geen kik gehoord en Hans besloot de holte met de camera te inspecteren. Dat leverde bar weinig op. Na drie pogingen kwamen we erachter dat het zwarte beeld op het tv-schermje niet werd veroorzaakt door een slechte verbinding, maar door het feit dat de nestholte vol rotzooi zat. Geen

boommarter dus, wel een aantal duizendpoten die waarschijnlijk de indruk van boommarterbewegingen hadden gewekt...

Later die dag had ik alsnog geluk toen we in het Drents-Friese Wold een van Hans zijn vaste adresjes bezochten. In het nest zaten drie jongen van een week of vijf. Schitterend! Mijn eerste boommarters, weliswaar op een tv-schermje, maar toch.

De boommarters hadden me echter nog niet opgegeven. Een week later zag ik midden op de dag in de boswachterij Ruinen een volwassen boommarter in de kruinen van een beuk recht op mij af komen. Wat een prachtig beest, een seconde of tien heb ik hem kunnen bekijken voordat hij in de kruinen van de dennen van het belendende bosvak verdween. Sinds die dag hebben de boommarters mij in hun macht, ook al heb ik ze al een half jaar niet meer gezien.

Na mijn aanmelding bij de WBN heb ik bedacht dat ik het gebied rond mijn woonplaats Norg wel eens even in kaart zou brengen. Er komen af en toe meldingen binnen van mensen die menen een boommarter te hebben gezien. Steenmarter komt er sowieso voor. Verkeersslachtoffers zijn er de laatste jaren niet gemeld. Het werkgebied grenst aan de noordzijde van het kerngebied de Drents-Friese Wouden, laten we het maar de periferie noemen. Er zijn diverse grotere en kleinere relatief jonge bossen (zo'n 60-80 jaar) te vinden. Alleen rond het landgoed Mensinge in Roden en rond Norg zijn een aantal oudere stukken. Vol goede moed begon ik met het inventariseren van bomen die waren voorzien van een of meerdere spechtengaten. Al snel had ik een paar mooie oude beuken te pakken die waren voorzien van een spechtenflat. Maar toen begon eigenlijk pas het echte werk. Hoe vind je nestholtes in een grove dennenbos waar de bomen allemaal even oud en even dik zijn? Hoe zie die holtes er eigenlijk uit, zijn ze er wel? Dat moet wel, want op veel plekken hoor en zie ik zwarte en groene spechten. Maar na een uurtje of vijftien veldwerk had ik nog geen nestholte in een andere boomsoort gevonden. Ja, in dode staande eiken kom je geregeld het hakwerk van de grote bonte specht tegen, maar die gaten zijn over het algemeen te klein voor de boommarter had ik me laten vertellen. Kortom, vanaf nu zou ik alleen nog maar uitkijken naar beuken. Hans maar eens gemaïld en gelukkig, of helaas, het is maar net hoe je het bekijkt, heeft hij zo'n beetje alles al onderzocht op het gebied van nestholtes. Hij kwam met de opbeurende mededeling

en verwijzing naar een van zijn vele artikelen: boommarters houden niet van beuken, ze zitten net zo lief in grove dennen, lariks of eiken. Oké, opnieuw op pad. Na weer de nodige velduren, had ik nog steeds geen nieuwe nestholtes gevonden. Tom Poes verzint een lijst! Er van uitgaande dat een boommarter een nestholte van ongeveer 20 centimeter nodig heeft, moet zo'n boom toch wel behoorlijk dik zijn (minstens 1,60 m in omtrek dicht ik). Dus alleen nog maar uitkijken naar dikke bomen in de vakken met heel veel exemplaren van zo'n 1,10 meter omtrek. Nog even checken, bij Hans: 'Ik kan je vertellen dat bij een boommarternest met een diameter van 16 centimeter een boomomtrek van 1,06 meter hoort.' Tot nu toe heb ik zo'n veertig uur in het veld doorgebracht op zoek naar potentiële nestbomen

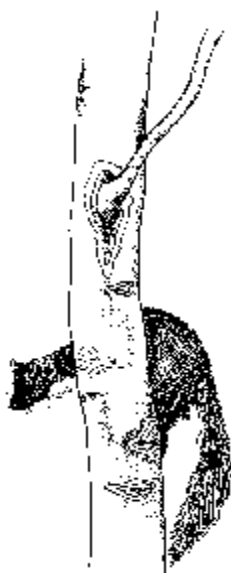
in het werkgebied 'kaartblad 12A'. Dat heeft in die 130 km² een handvol beukenholten opgeleverd op plekken die niet geschikt lijken voor boommarters (pal naast een drukke weg) en ik vond tot nu toe een verdachte keutel op een steen, die (de keutel) net zo goed van een steenmarter kan zijn (waarom heet dat beest anders steenmarter?). Kortom, er moet nog heel wat gebeuren. Maar ach, in de marge heb ik wel de tot nu toe enige bekende belopen dassenburcht in Noordwest-Drenthe ontdekt en van een ondergang kunnen behoeden, ook spijker ik mijn kennis op het gebied van diersporen elke keer weer bij en geniet ik enorm van het struinen door de bossen in mijn nieuwe woonomgeving. En, om er nog een extra positief tintje aan te geven, ik heb in mijn leven nog nooit zoveel houtsnippen gezien...

Regiocoördinatoren

In elk gebied heeft de WBN een regionale coördinator aangesteld om de diverse waarnemingen in hun regio (nestbomen, zichtwaarnemingen, verkeersslachtoffers voor zover ze niet naar Alterra gaan, etc.) op formulier te brengen, met voldoende aandacht voor plek en tijd:

1. Noordelijke provincies: Sylvan Puijman
2. Veluwe benoorden de A1: Harry van Diepen
3. Veluwe bezuiden de A1: Robert Keizer
4. NP Veluwezoom: Vilmar Dijkstra
5. Flevoland: Jeroen Reinhold
6. Utrecht bezuiden de A12: Bram Achterberg
7. Utrecht/Gooi benoorden de A12, met de rest van Nederland: Henri Wijsman

Geeft u alstublieft uw waarnemingen aan hen door! De adressen vindt u in de ledenlijst. Waarnemings- en nestboomformulieren zijn te downloaden of per E-mail aan te vragen: belise@hetnet.nl.
N.B.:verkeersslachtoffers, hoe plat ze ook zijn, zijn voor het onderzoek van Alterra van belang!

BESCHERMING

Kansen voor de hengcam

Ben van den Horn

mede namens Bram en Chris Achterberg, Hans Kleef, Harry van Diepen, Vilmar Dijkstra, Robert Keizer, Ruud van den Akker en Henri Wijsman

1. Inleiding

Een hengcam is een infrarood-gevoelige minicamera met microfoon bevestigd aan een hengel, gevoed door een accu en verbonden met een kleine monitor of opnameapparatuur (zie Foto 1). Ook in 2006 is de hengcamtechniek ingezet om te kijken of er naast een volwassen boomarter ook jongen huizen in bewoonde bomen en zo ja, hoeveel. Deze informatie is immers van belang om te bepalen wat de aantallen boomarters zijn en om maatregelen voor te stellen voor boomartervriendelijk terreinbeheer. Aan het eind van het vorige voortplantingsseizoen, was de WBN op grond van de eerste ervaringen van mening dat het hengcamgebruik een verantwoord te gebruiken techniek kon worden genoemd (zie MARTERPASSEN XII, p 57-59), mits men zich aan bepaalde regels houdt. Op basis van de ervaringen in 2005 en 2006 en de onzekerheden in de toekomst wordt in dit artikel een visie beschreven over het gebruik van de hengcam. Daarnaast worden de resultaten van het hengcammen in 2006 langs de “meetlat” gelegd.

2. Waarom kijken met de hengcam?

Het ministerie van LNV heeft de Zoogdierverseniging VZZ een ontheffing verleend van de bepalingen in de Flora- en Faunawet. Daarmee is het toegestaan waarnemingen met hengcams te doen in de nestholte van een boomarter. De ontheffing erkent het belang van boomarteronderzoek; slechts door meer te weten te komen over de aantallen boomarters in Nederland, kunnen effectieve beschermingsmaatregelen worden voorgesteld. Uiteraard hebben de hengcamgebruikers met ontheffing en in goed overleg met de terreineigenaar in hun zoektocht naar kennis een inspanningsverplichting om geen averechtse effecten te veroorzaken en de boomarterpopulatie negatief te beïnvloeden.

Zekhuis en de Bruin onderzochten jaren achtereenvolgende nestenkasten voor bosuil (Zekhuis en de Bruin; Steenmarters in bosuilkasten, Zoogdier 16(1))

Foto 1. Een hengcam-opstelling. Tijdens afwezigheid van de moeder werden drie slapende jongen gedetecteerd (Foto: Ben van den Horn)

2005). Regelmatig bleken steenmarters in deze nestkasten te huizen. Opvallend was dat kort na elke inspectie het moertje het nest verliet. Tot na een aantal jaren er plots geen nesten meer in de kasten voorkwamen. Dit wordt in het achterhoofd gehouden, want de WBN zou niet graag verrast willen worden door het feit dat boommarters in de toekomst wellicht uitwijken naar alternatieve nestplaatsen ten opzichte van de bekende nestboom.

3. Omgaan met risico's en onzekerheid

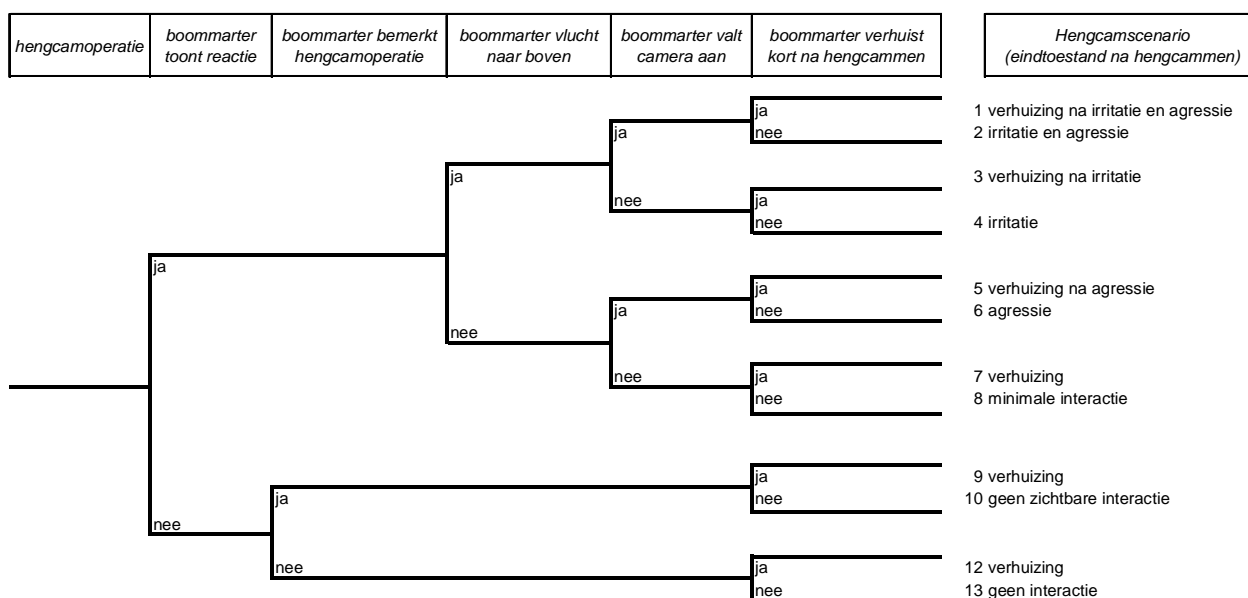
Gezien het bovenstaande zullen we als hengcamgebruikers moeten leven met onzekerheid. Daarom is het van belang mogelijk risico's van het hengcammen te onderkennen en te beheersen. Uitgangspunt is het in MARTERPASSEN XII beschreven gedragprotocol.

Figuur 2 toont de mogelijke gebeurtenisverlopen bij het hengcammen. Boommarters kunnen in meer of mindere mate een reactie vertonen op de camera zoals kijken, de kop opheffen of bewegen, zich naar boven in de holte begeven, of zelfs een camera aanvallen of verhuizen in een periode kort na de hengcamoperatie. Bij deze laatste gebeurtenis moet worden bedacht dat verhuizen voor een boomarter iets heel gebruikelijks is en op zich-

zelf tot hun levenspatroon behoort. Voorts kan ook worden bedacht dat boommarters die geen reactie tonen, zich wel degelijk bewust zijn van de camera.

Figuur 1 toont de dertien scenario's die kunnen worden geclusterd in vier groepen (zie Tabel 1). Uit de tabel blijkt hoe het feitelijke verloop van elke gebeurtenis (hengcamscenario's) gewaardeerd wordt en de gegevens van alle hengcamgebruikers geven ons inzicht in de kansen waarmee de scenario's optreden. De visie is dat hengcamgebruik onschadelijk is, zolang de kansen van optreden van de scenario's waartegen (zeer) grote aversie bestaat (zeer) klein blijven in de loop der jaren. De scenario's zijn dus niet geheel uit te sluiten en we accepteren een enkel geval als resterend risico. Met deze visie menen wij dus averechtse effecten van het hengcammen op de boomarterpopulatie uit te sluiten, zonder deze effecten precies te hoeven kennen.

WBN-onderzoekers die de hengcam gebruiken, dragen dus verantwoordelijkheid voor het bepalen van het aanvaardbaar risico van het hengcammen. Het richtpunt hierbij is de aanvaardbare kans in Tabel 1.

Figuur 2. Mogelijke gebeurtenisverlopen bij een hengcam-inspectie.

Tabel 1. Waardering van de hengcamscenario's (de nummers verwijzen naar Figuur 2)

No.	Hengcamscenario	Gevolg	Aversie	Aanvaardbare Kans
1,3,5	verhuizing na irritatie en/of agressie	verontrusten en mogelijk verjagen	zeer groot	zeer klein
7,9,12	verhuizing	mogelijk verjagen	zeer groot	zeer klein
2,4,6	irritatie en/of agressie	verontrusten	groot	klein
8,10,13	geen (waarneembare) of beperkte interactie	geen merkbaar gevolg	niet	groot

Bij het reduceren van de kans van optreden van een bepaald hengcamsenario moet worden bedacht dat niet alle invloeden kunnen worden vastgesteld. Echter, paragraaf 4 beschrijft hoe met gezond verstand een aantal voorzorgsmaatregelen te treffen zijn volgens het principe 'zo laag als redelijkerwijs mogelijk', in fraai Engels ook wel het ALARA-principe genoemd (As Low As Reasonably Achievable).

4. Dilemma's en gezond verstand

In de praktijk kunnen er dilemma's ontstaan. Bijvoorbeeld een WBN-er die de kansverlagende maatregel wil treffen 's nachts te hengcammen, in de verwachting dat de moeder afwezig zal zijn. Indien in een bepaald terrein nachtelijk hengcammen lastig of onmogelijk is dan staat hij voor de keuze: afzien van overdag hengcammen of een hoger risico aanvaarden in het belang van het onderzoek.

Een ander voorbeeld; iemand wil een nestboom met twee boven elkaar gelegen holtes bekijken. Als kansverlagende maatregel wil men de afstand van de camera tot de marter zo groot mogelijk maken, dus men gebruikt het hoogst gelegen gat. De holte blijkt een kromming te hebben en het zicht van de camera levert te beperkte informatie op. Ook deze onderzoeker staat voor de keuze, stoppen of een hoger risico aanvaarden via een tweede poging door het lagere gat. Wellicht is het mogelijk met een externe camera te kijken of de aanwezigheid van jongen vast te stellen op basis van het geluid via de monitorluidspreker. Het maken van een goede afweging is voor de ervaren WBN-er die individuele boomarters in zijn gebied enigermate kent vaak intuïtief en dus niet zo zwart-wit. Vaak geldt hoe minder ervaring, hoe voorzichtiger men is (en ook moet zijn) bij de inschatting van het aanvaardbaar risico.

5. Evaluatie van seizoen 2006

Tabel 2 toont de resultaten van 108 inspecties met de hengcam. Bij deze 108 inspecties werd de moeder 60 maal thuis aangetroffen. In 7 (van de 60) gevallen was sprake van geïrriteerd gedrag. In ten minste één van die 7 gevallen was sprake van fysiek contact van de camera met de marter en ver-

dween de irritatie door vanuit een hoger gelegen holte te inspecteren. In 2 van die 7 gevallen bleek de agressie van één bepaalde boomarter zodanig te zijn dat inspectie van de boomholte onmogelijk was; maar ook deze marter verliet haar boom niet. In 2 andere (van de 7) gevallen bleek dat de marter binnen een week verhuisd was, zonder dat er redenen waren om dit aan het hengcammen toe te schrijven. Al deze kansen worden aanvaardbaar geacht en passend binnen de visie zoals samengevat in Tabel 1.

Ook is één maal een camera permanent gedurende 48 uur ingebracht in een nestboom waarin een moeder met twee jonge boomarters. In deze periode is uitsluitend de natuurlijke interactie tussen moeder en jongen waargenomen en geen irritatie.

6. Conclusies

De hengcam heeft in 2006 opnieuw haar grote waarde bewezen. In bomen waar het vroeger onmogelijk was om jongen vast te stellen, zoals het bekende territorium op Den Treek (zie elders in deze MARTERPASSEN) kon dat nu eindelijk wel dankzij de hengcam. Ook is in een aantal gevallen sterfte van de jongen in de nestholte vastgesteld.

Het in 2005 opgestelde gedragsprotocol voor nestinspecties met een hengcam lijkt afdoende te zijn. Het aantal geconstateerde schrikreacties van de moeders door het hengcammen mag beperkt worden genoemd. Hierbij moet ook bedacht worden dat er vermoedelijk een extra gevoelige periode te onderscheiden is op het moment dat de jongen de leeftijd hebben bereikt waarop ze de nestboom willen verlaten. De WBN concludeert dat op grond van de nieuwe ervaringen de hengcam een in het belang van het onderzoek niet meer weg te denken techniek is geworden.

We danken de terreineigenaren en -beheerders voor hun toestemming, belangstelling en medewerking aan dit onderzoek.

Tabel 2. Resultaten hengcaminspecties 2006

N locatie	aantal inspecties	inspectie data	tijdstip	moer thuis?	irritatie?	bewoond ná inspectie	aantal jongen	geboorte datum
1 Cronebos	2	10-4 17-5	ochtend ochtend	ja ja	nee nee	tot 29-05	1	± 01-04
2 Leuvenum Heineken dam	4	25-4 15-5 23-5 30-5	ochtend ochtend ochtend ochtend	ja ja ja ja	nee nee nee nee	tot 30-05	3	± 17-04
3 Leuvenum Poolse weg	1	24-4	ochtend	ja	nee	nee		
4 Hoenderlose Bos	1	1-5	ochtend	nee	-	?	1	± 11-4

N	locatie	aantal inspecties	inspectie data	tijdstip	moer thuis?	irritatie?	bewoond ná inspectie	aantal jongen	geboorte datum
5	Ugchelse Bos	1	1-5	ochtend	ja	nee	tot 11-05		
6	Hoge Veluwe 1	1	2-5	ochtend	ja	nee	tot 07-05 ¹		
7	Hoge Veluwe 2	1	2-5	ochtend	ja	ja	tot 14-05 ¹		
8	Hoge Veluwe 3	1	2-5	ochtend	ja	nee	?		
9	Hoge Veluwe 4	1	2-5	middag	ja	nee	tot 04-05 ²		
10	Hoge Veluwe 5	1	2-5	middag	ja	nee	tot 13-06 ²	2	
11	Austerlitz	4	5-5	middag	ja	nee	tot 17-06	3	± 08-04
			26-5	20.30 u	ja	nee			
			2-6	middag	ja	nee			
			12-6	middag	ja	nee			
12	Treek-Noord	3	18-4	20.30 u	ja	nee	tot 25-05	≥ 1	± 01-04
			21-4	22.00 u	ja	nee			
			8-5	21.00 u	ja	nee			
13	Treek-Zuid (De Hoogt 1)	4	21-4	21.00 u	ja	nee	tot 11-06	1	± 01-04
			25-5	21.15 u	ja	nee			
			2-6	avond	ja	nee			
	13 Treek-Zuid (De Hoogt 1)		4-6	avond	ja	nee			
14	De Hoogt 2	4	22-4	21.00 u	ja	nee	tot 08-06	1	± 01-04
			4-5	avond	ja	nee			
			25-5	middag	ja	nee			
			2-6	middag	ja	nee			
15	Ridderoord	1	2-5	00.30 u	ja	nee	tot 04-05	2	± 12-04
16	Pijnenburg	3	25-6	22.00 u	leeg	-	tot 28-06	leeg	
			26-6	22.00 u	nee	-		3	
			28-6	22.00 u	leeg	-		leeg	
17	PlankenWambuis Reemst	3	9-4	19.45 u	ja	nee	tot 05-05	3	± 01-04
			25-4	22.15 u	nee	-			
			8-5	22.15 u	leeg	-			
18	PlankenWambuis	2	24-5	22.15 u	nee	-	tot ± 03-06	Idem	± 08-04
			5-6	22.15 u	nee	-			
19	PlankenWambuis Mossel	5	19-4	20.30 u	ja	nee	tot na 05-06	> 2	
			25-4	21.30 u	ja	nee		3	
			8-5	21.45 u	ja	nee		3	± 01-04
			24-5	21.00 u	ja	nee		3	
			5-6	20.30 u	ja	nee		4	
20	Planken Wambuis Hazenleger	3	25-4	19.30 u	?	?	nee, later weer terug!	> 1(geh)	± 01-04
			29-4	22.15 u	leeg	-		leeg	
			13-5	21.00 u	nee	-	tot ± 01-06	3	
21	PlankenWambuis Hazenleger Verhuisboom	2	29-4	23.00 u	?	?	nee, terugverhuizing	3	± 05-04
			13-5	20.30 u	leeg	-			
22	NoordGinkel Westerbergen	4	16-5	11.30 u	nee	-	Tot ± 03-06	4	± 01-04
			24-5	20.15 u	nee	-			
			1-6	14.30 u	ja	nee			
			5-6	20.00 u	leeg	-			
23	Appelscha101	2	28-4	ochtend	ja	ja	5-mei	3	± 07-04
			5-5	ochtend	ja	nee			
24	Appelscha22	1	5-5	middag	ja	nee	8-mei	> 1	± 14-04
25	Appelscha37	3	28-4	middag	ja	nee	9-mei	3	± 05-04
			5-5	ochtend	ja	nee			
			9-5	avond	ja	nee			
26	Dwingelloo	1	18-5	ochtend	ja	nee	?	2	
27	Sleenerzand	2	9-5	middag	ja	nee	23-mei	2	± 10-04
			23-5	middag	ja	nee			
28	Smilde18	4	20-4	middag	ja	nee	19-mei	2	± 20-04
			28-4	ochtend	ja	ja			
			5-5	middag	nee	-			
			9-5	middag	ja	nee			
29	Smilde37	1	9-5	avond	nee	-	30-mei	3	± 04-04
30	Veenhuizen	1	12-4	ochtend	ja	nee	eind mei	> 1	± 05-04
31	Imbosch Beerenberg boom 1	2	12-5	21.45 u	nee	-	bij inspectie 19-05 leeg	1	± 13-04
			19-5	22.00 u	nee	-	n.v.t.	0	
	boom 2 (verhuisboom)	2	3-6	20.10 u	ja	valt aan	ja	? ⁴	
			10-6	23.30 u	ja	valt aan	?, daarna op vakantie	? ⁴	
32	Imbosch Imboschberg	4	12-5	22.40 u	nee	-	ja	3	± 04-04
			19-5	22.40 u	nee	-	ja	3	
			3-6	20.45 u	ja	nee	vertrokken voor 10-06	3	
			10-6	22.45 u	leeg	-	0		
33	Imbosch Kouwerik boom 1	3	15-4	00.00 u	nee	-	ja	/3	± 11-04
			23-4	00.15 u	ja	ja ⁵	vertrokken voor 27-04	/3	
			27-4	23.25 u	leeg	-		1 † ⁶	
	boom 2	3	5-5	22.30 u	nee	-	ja	2	
			12-5	00.00 u	ja	nee	vertrokken voor 20-05	2	

N locatie	aantal inspecties	inspectie data	tijdstip	moer thuis?	irritatie?	bewoond ná inspectie	aantal jongen	geboorte datum
boom 3	2	20-5	00.00 u	leeg	-		0	
		3-6	22.30 u	nee	-	ja	2	
		10-6	21.55 u	nee	-	?, daarna op vakantie	2	
34 Imbosch Velperweg	7	22-4	23.30 u	ja	nee	ja	/1	± 20-04
		27-4	22.45 u	nee	-	ja	/2	
		5-5	22.00 u	nee	-	ja	2	
		12-5	23.30 u	nee	-	ja	2	
		19-5	23.30 u	nee	-	ja	2	
		3-6	21.30 u	nee	-	ja	2	
		10-6	21.30 u	nee	-	?, daarna op vakantie	2	
35 H/OB Hagenau	4	23-4	02.00 u	ja	nee	ja	/1	?
		28-4	00.40 u	ja	nee	?	? ⁷	
		4-5	21.30 u	nee ⁷	-	?	? ⁷	
		13-5	01.00 u	nee ⁷	-	?	? ⁷	
36 H/OB Geitenberg	5	23-4	03.00 u	nee	-	ja	3	± 01-04
		28-4	01.30 u	nee	-	ja	3	
		5-5	00.15 u	nee	-	ja	3	
		13-5	02.00 u	nee	-	vertrokken voor 20-05	3	
		20-5	01.00 u	leeg	-		1 dood	
37 Imbosch Beerenberg ³		24-1	middag	ja	valt aan	ja ± tot half april	n.v.t.	n.v.t.
38 Imbosch Kouwerik ³		24-1	middag	ja	nee	later een nestboom	n.v.t.	n.v.t.
39 H/OB Weversberg		1-4	01.35 u	ja	nee	?	0	n.v.t.
33 Amerongse Berg Oost	5	10-04	00.30 u	nee	nee	ja	3 (1†)	± 28-03
		17-04	01.30 u	nee	nee	ja		
		01-05	00.30	nee	nee	ja		
		05-05	Permanent ⁸	ja	nee	ja		
		t/m 07-05	(48 uur)	nee	nee	Ja, verhuisd omtrent 20 mei		
34 Darthuizen	2	17-06	16.00	nee	nee	Ja, verhuisd 19-06	3	±17-04

¹ Mededeling René van Lopik.

² Mededeling Olga van der Klis.

³ Geen nestbomen, maar inspectie in winter waarbij boommarters werden aangetroffen.

⁴ Inwendige van holte niet kunnen bekijken, door agressie van vrouwtje op uitwendige camera.

⁵ Door een vergissing in het donker werd het laagste gat gebruikt, het vrouwtje hapt dan naar de camera, na inbrengen via één der hogere gaten was er geen sprake van zichtbare irritatie.

⁶ Gezien de ontwikkeling van het dode jong ten opzichte van de vorige inspectie zijn ze ± 25 april verhuisd. Bij dit vrouwtje is het wel opvallend dat ze telkens verhuist na een inspectie waarbij ze aanwezig was. Hoewel het bij de eerste verhuizing een 2 tot 3 dagen duurde voordat ze vertrok. Kan zijn dat ze bij zeer kleine jongen toch gevoeliger voor verstoring is (met name na een aanvaring met de camera?).

⁷ Alleen de uitwendige camera kon worden gebruikt vanwege het kleine gat (de eerste keer werd kleine camera van gebroeders Achterberg gebruikt).

⁸ Het ging hier om een draadloze camera die werd aangebracht op het moment dat het moertje afwezig was.

In Dierenland met Pluim de eekhoorn

Henri Wijsman

WBN, let op Uw saeck!

Alweer 25 jaar geleden heeft de productieve kinderschrijver Henri Arnoldus in zijn serie In Dierenland een boekje (deel 9) gewijd aan de belevenissen van een eekhoorn. In tachtig procent speelt de grote antagonist van Pluim de eekhoorn een rol, namelijk de (naamloze) boommarter. De boekjes zijn om voor te lezen vanaf 4 jaar, en om zelf te lezen vanaf 6 jaar. Er moet al een hele generatie zijn opgegroeid bij de titelplaat waarop wij een ondernemende Pluim zien opkijken tegen een onwelwillend grijnzende grote boommarter op een tak. Ook achterop kijkt een boommarter begerig vanaf de grond naar een vogeltje.

In hoofdstuk 1 krijgt Pluim een nest, en hij treft het, het kraaiengezin verlaat het nest want hun jongen zijn uitgevolgen – behalve één die door de boommarter is opgegeten. *“Hij kwam in de boom. En nam een kindje mee”*. Het geladen woord “kindje” heeft de bedoeling om ons meteen tegen de rover in te nemen. Pluim wil weten waar hij woont. *Hoezo?*, vraagt vader kraai, *Hij zal jou niets doen hoor. “Dat denk je maar, het is mijn grootste vijand”*.

In hoofdstuk 2 maakt Pluim een extra uitgang in het nest. *“Dat is om te vluchten. Als de boommarter in de buurt komt, is het uitkijken!”*. Pluim raakt in gesprek met een houtduif, 's nachts heeft een uil één van haar kleintjes meegenomen en opgegeten. *“Een uil is een naar dier”*, vindt Pluim. *“Weet je dat er in het bos nòg een gevaarlijk dier woont?”*. Het was een boommarter. De duif begint te trillen van angst.

In hoofdstuk 3 vertelt het hert Hilda aan Pluim waar de uil woont (in een holle beuk) en Pluim moet onderbouwen waarom hij van een “boze” uil heeft gesproken – dat is *“omdat hij jonge vogeltje pakt”*. Waarop het slimme hert repliceert: *“Ik heb wel eens gehoord dat eekhoorns dat ook doen. Is dat zo?”*. *“Eh . . . ik niet”*, zegt Pluim. *“Ik heb wel eens een keer een eitje uit een nest gehaald. Eén keertje maar. Dat doe ik niet meer”*. Dan gaat Pluim door: er woont nog een “vals dier” in het bos. Een boommarter. Beide dieren wonen volgens het hert bij de vijver.

In hoofdstuk 4 beraamt Pluim een plan om uil en boommarter het bos uit te jagen. Alle vogels worden bijeen geroepen. In hoofdstuk 5 vergadert Pluim dus met de vogels om samen de uil te verjagen. *“Jij hebt eens een ei van mij gepikt. Weet je dat nog, Pluim”?*, zegt een lijster. *“Is dat waar”*, vraagt de specht streng? *“Het is waar”*, bekent Pluim spijtig. *“Ik zal het nooit meer doen”*. *“Dat is je maar geraden, Pluim. Anders jagen we jou ook weg”*. Ten slotte zegt Pluim nog: *“en daarna verjagen we de marter”*.

In hoofdstuk 6 wordt Pluim echter in de avondschemering aangevallen door de boommarter. Die kan goed klimmen, minstens zo goed als Pluim. *“Ik krijg je wel”*, roept de marter. Pluim vlucht in een hoge boom en springt van de top naar beneden. Ongedeerd komt hij op de grond. Dan springt de marter ook. Met een klap komt hij neer. Hij blijft versuft liggen. *Oehoe! Oehoe!* hoort Pluim opeens. *“De uil duikt bovenop de boommarter. Met zijn poten grijpt hij hem beet. Dan is het gebeurd. De marter leeft niet meer. Dat deed de uil met zijn klauwen”*. Pluim vlucht weg. De volgende ochtend zitten er heel veel vogels bij de vijver. Alle vogels vliegen voor het nest langs

en de uil vliegt weg! Alle vogels vliegen mee. Ze besluiten tot een groot feest. En in de winter worden in hoofdstuk 7 Pluim en hert Hilda vrienden.

Kortom, in een geloofwaardige kontekst waarin ook de held van het verhaal, heel Hollands, wat op zijn kerfstok heeft, krijgt enerzijds de brave muizenetende uil een veeg uit de pan en anderzijds de boommarter. Die kost het zelfs zijn leven. Leden van de WBN, komt in beweging! Schrijf aan Uw kamerleden! Laat er een wet komen die dit boek verbiedt, dat hele generaties kinderen leert dat een boommarter een VALS dier is!

Kennisuitbreiding van de actuele verspreiding van de boommarter

Ben van den Horn

1. Inleiding

In 2007 zal veel verspreidingsonderzoek plaatsvinden door de leden van de Zoogdierverseniging VZZ. De aanleiding is de wens van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit om te investeren in het gericht verzamelen van verspreidingsgegevens van verschillende beschermde soorten, waaronder de boommarter. In het kader van deze ‘inhaalslag’ is een boommarterproject bezig, waarvoor nog steeds de hulp van extra vrijwilligers kan worden gebruikt. Deze bescherming van de boommarter is noodzakelijk, omdat de boommarter als kwetsbaar is geclassificeerd op de Rode Lijst van bedreigde zoogdieren in Nederland.

2. De aanpak voor de inhaalslag

Voor de boommarter zullen gerichte inventarisaties worden uitgevoerd in die gebieden waarover we nog weinig kennis hebben over boommartervoorkomen. Naast gerichte inventarisaties wordt er onder een breed publiek informatie over de boommarter verspreid, zodat passanten of wandelaars die toevallig waarnemingen van de boommarter soorten doen, deze ook doorgeven.

3. Over groen, wit en grijs

Over de verspreiding van de boommarter in Nederland was tot het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw nog vrij weinig bekend. In 1992 werd door de Werkgroep Boommarter Nederland (WBN-VZZ), in samenwerking met IBN (thans Alterra) een onderzoek naar de verspreiding gestart. Hoewel dit veel gegevens heeft opgeleverd, bleef voor een aantal gebieden – de zogenaamde “witte gebieden” - nog onduidelijk of de boommarter er werkelijk voorkomt. Het doel van

de inhaalslag boommarter is het verkrijgen van een actueel overzicht van de verspreiding van de boommarter in Nederland en het opzetten van een systeem voor het actueel houden hiervan. Dit betekent inzicht in de “groene gebieden” waar zich jaarlijks voortplantende boommarterpopulaties voordoen, de “grijze gebieden” waar boommarterpopulaties met voortplanting wisselend voorkomen (het ene jaar wel, dan misschien weer één of meerdere jaren niet, en dan weer wel) en de reeds genoemde “witte gebieden” (zie Tabel 1).

4. Vrijwilligers

Om de kennis over de actuele verspreiding van de boommarter te verzamelen en actueel te houden is de VZZ op zoek naar vrijwilligers. Vrijwilligers die zich aanmelden worden opgeleid in de methode van het inventariseren en het herkennen van boommarters en boommartersporen en kunnen dan het veld in om de boommarter op zoek te gaan. De opleiding bestaat uit een inleidende cursus en een opleiding waarbij de cursist het veld ingaat met een ervaren boommarter-inventariseerder. Er worden met name vrijwilligers gezocht voor die gebieden waarvan vermoed wordt dat ze tot het actuele leefgebied van de boommarter behoort. Dit zijn gebieden waar de afgelopen jaren incidentele waarnemingen zijn gedaan, maar niets bekend is over de daadwerkelijke aanwezigheid van de soort. De gebieden waarvoor vrijwilligers gezocht worden staan weergegeven in onderstaande tabel

5. Contact

Mocht je iemand kennen met interesse om mee te werken aan het onderzoek, dan kun je contact opnemen met Richard Witte, Chris Achterberg of Vilmar Dijkstra (zie ledenlijst).

Tabel 1 Type leefgebied voor de boommarter.

Provincie	Type leefgebied
Flevoland	deels actueel (groen) en deels mogelijk actueel (wit)
Noord-Brabant	mogelijk actueel leefgebied (wit) met name de landgoederen rond Eindhoven en Tilburg
Overijssel	Wieden: deels actueel (grijs), Weerribben deels actueel (grijs), Twente mogelijk actueel (wit), Sallandse Heuvelrug mogelijk actueel (wit)
Friesland	Gaasterland: mogelijk actueel (wit), Oude Venen deels actueel (grijs)
Gelderland	Achterhoek/Liemers mogelijk actueel (wit)
Noord-Holland	Kennemerland: mogelijk actueel (wit), 't Gooi (groen)
Limburg	mogelijk actueel (wit) in de bossen ten oosten van de Maas en de grotere bossen in Zuid-Limburg (wit)

HUISHOUDELIJK

Werkgroepbijeenkomst voorjaar 2006 met excursie op de Veluwezoom

Henri Wijsman

Op 25 maart 2006 kwam de WBN bijeen op de Carolinahoeve in Nationaal Park Veluwezoom van Natuurmonumenten. Na de huishoudelijke vergadering, waarin Walther Bakker wordt verkozen als penningmeester onder applaus van de aanwezigen, volgde een aantal lezingen.

Ivonne Teurlings sprak over grote kadavers op Veluwezoom en in Noorwegen. In Noorwegen is de boomarter een grotere aaseter dan de vos! In een film werd getoond hoe een boomarter kegel maakte en omhoog keek naar de camera, misschien als een nieuw element in de omgeving, maar waarschijnlijk omdat hij het infrarode licht toch kan zien! Op de Imbos vluchtte een

boomarter bij het naderen van een vos de boom in.

Jaap Mulder sprak over het voornemen tot herintroductie in Noord-Brabant. In een goed opgebouwd betoog werden alternatieven afgewogen: komen de boomarters vanzelf of moeten we ze helpen. Uit welke streek moet je dieren halen en hoe kom je er aan? Genetisch onderzoek op Alterra toont aan dat de populaties van de ons omringende landen genetisch eigenlijk nauwelijks onderling of van de onze verschillen.

In de middag begeleidde Vilmar ons door de prachtige Veluwezoom langs een groot aantal rustplaatsen en nestbomen.

Excursie naar Zeeuws-Vlaanderen op 22 mei 2006

Henri Wijsman

Een klein gezelschapje van WBN (echtpaar Wijsman, Sim Broekhuizen) en Zoogdier-werkgroep Zeeland (Jan Piet Bekker, Marc Buise) is op 22 mei naar Zeeuws-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen gegaan om onder de deskundige leiding van Koen Van Den Berge, werkzaam op het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek te Geraardsbergen, plekken te gaan bekijken waar boomarters actueel of potentieel voorkomen.

In het Belgische Gewest Vlaanderen, dat zich uitstrekt van Maastricht tot Oostende, zijn de laatste jaren slechts enkele onbetwifelbare waarnemingen gedaan van boomarters. Bij Sinaai, in het bos de Heirnis, is de situatie wel zeer bijzonder. In 2000 is er een jong mannetje overreden op de weg van Klein-Sinaai naar Zwaanaarde. Op dezelfde weg is in 2004 een zingend wijfje overreden. Niettemin heeft de boswachter kort daarna (twee) jongen gezien en gefilmd en later de vermoedelijke nestboom, zij het mogelijkwijs een verhuisboom, gevonden, kenbaar aan de mest onder de boom. In 2005 heeft Koen zelf een moer met twee jongen gezien. Een en ander is na te lezen in Lutra 43 (2000) 125-136, MARTERPASSEN XI (2005) 46/47 en Zoogdier 16 (4) 2005:10/11.

Als men op de kaart kijkt bevinden zich aan weerszijden van de Belgisch-Nederlandse grens ten zuiden van Hulst verscheidene kleine bospercelen, veel er van is in particuliere handen en niet gemakkelijk toegankelijk. De lokale zoogdierkenner Marc Buise gaat verscheidene ervan toch proberen te inventariseren.

Op weg naar het Belgische terrein waar wel degelijk boomarters voorkomen is eerst aan de Nederlandse kant een tweetal terreintjes bezocht met opvallend veel holle bomen (grotendeels bewoond door kauwen), Waterwingebied St. Jansteen en een ander waterwingebied gelegen in de richting van de Clinge. Marc leidde ons rond.

In het eerste gebied ontmoette ons een uiterst zure boswachter die zich afvroeg wat wij in zijn bos uitspookten. Wel, wij wandelden daar over de paden, hetgeen uitdrukkelijk is toegestaan! Maar wij zochten natuurlijk óók naar boomartersporen, en hij vond blijkbaar dat hij dat zelf wel af kon. Dat zal hem misschien ook wel lukken, want er lag gewoon niets.

De beide bossen leken veel sterker op het in Nederland door boomarters bewoonde biotoop dan dat van de Heirnis. Het bos van de Heirnis

lijkt wel wat op de Grote Otterskooi bij Dwarsgracht. Elzen, essen, eiken; hier en daar een berk; vrijwel alles hakhout, maar met overstaanders van hoge populieren. Veel ontwateringsloten en een hoge waterstand. Een groot aantal populieren is dood, en staat nu als een soort totempalen, vermolmd vol met spechtengaten. Het is bij een dergelijke (kale) boom dat in 2004 een hoeveelheid mest lag ter grootte van ongeveer 15 uitwerpselen. In dit bos vond Willemien Wijsman een uitwerpsel dat vrijwel zeker aan boommarter moet worden toegeschreven. Dus ze zitten er nog!, gelet op de vrij korte levensduur van zo een stukje poep. Het voorwerp kon worden vergeleken met een stel voorbeelden die Henri Wijsman voor dit doel van een latrine in het Gooi had meegenomen.

Een eind verder zag Henri Wijsman een dikke tak half in het water en er bovenop was een kamvormig patroon te zien van krabsporen. Wederom kon dit alleen aan boommarter worden toegeschreven. Later ontdekte Willemien nog een uitwerpsel, maar dat was erg klein, en bunzing kon niet worden uitgesloten.

Op zichzelf was dat een mooie uitkomst. Er zitten nog boommarters in de Heirnisse. En dat we in de bossen bij Hulst niets vonden kan eenvoudig zijn omdat ze er (nog) niet voorkomen. Om daar te komen moeten de marters slechts een kilometer of 12 lopen door gevarieerd terrein met talrijke kleine bosjes maar ook een autosnelweg oversteken (!) en

vele kleinere autowegen en veel woningen met erven, want de bevolkingsdichtheid ligt hoog.

Aan de andere kant van de weg waarop al twee maal een boommarter is overreden staat ook bos, merendeels hakhout met enkele lanen, de "Fondatie van Boudelo", een natuurterrein. Ook dat terrein biedt mogelijkheden.

Een aantekening is dat Koen stelt dat geheel Vlaanderen inmiddels territorium voor de steenmarter is geworden, inclusief Zeeuws-Vlaanderen, waar overigens het aantal waarnemingen nog erg klein is. In zo een gebied kun je op uitwerpselen en krabsporen niet meer vertrouwen. Maar omdat Koen zeker is van zijn verkeersslachtoffers, film en eigen waarnemingen, kun je wel stellen dat in de Heirnisse een uitwerpsel toch wel een honderd maal zo grote kans maakt om van de boommarter afkomstig te zijn.

Een interessante dag met veel genieten. Verhalen over soorten als de ondergrondse woelmuis en vooral de veldspitsmuis, die rond Hulst heel gewoon zijn; en in de Heirnisse een zwarte reegeit met een zwarte drieling! Het biotoop week sterk af van het gemiddelde bos op onze zandgronden, maar met de kennis van de Gelderse Vallei, een versnipperd gebied waar boommarters zich toch handhaven en van Noordwest Overijssel, waar ze zich een 'amfibische' leefwijze eigen moeten maken, kunnen we de situatie toch wel duiden.

Werkgroepbijeenkomst najaar 2006 met excursie in het Drents-Friesche Wold

Ben van den Horn

Op 14 oktober 2006 kwam de WBN bijeen op de terreinen van Staatsbosbeheer te Hoogersmilde. Henri Wijsman trad af als secretaris maar bleek bereid om als vice-voorzitter deel uit te blijven maken van het WBN-bestuur. Daarmee is de positie secretaris vacant. De taken van de secretaris zullen tot de vacature vervuld is worden verdeeld over de zittende bestuursleden. Hugh Jansman werd unaniem verkozen tot nieuw bestuurslid en zal zich onder meer bezig houden met Onderzoek en PR.

Hierop volgde Hugh's presentatie over Genetisch onderzoek aan de Noordwest-Europese boommarters (www.Mulder-natuurlijk.nl).

Willemien Wijsman dankte Martin Nieuwenhuis voor alle hulp en inzet bij de hengcamassemblage

ten gunste van het boommarteronderzoek. Zij overhandigt hem een fraaie deurklopper in de vorm van een zwarte specht.

De WBN mocht weer drie nieuwe leden begroeten. Florian Bijmold uit Kuinre (Noordwest Overijssel) controleert roofvogelkasten en deed eind mei 2006 een boommarterwaarneming in het Kuinderbos. Aaldrik Pot uit Norg is boswachter voor Staatsbosbeheer en heeft een achtergrond in de milieukunde en journalistiek. Hij houdt zich ook bezig met dassen. Tim Hofmeester is student biologie in Wageningen en gaat gecoacht door Robert Keizer rond Wageningen inventariseren.

Ronald Messemaker gaf een heldere beschouwing over de ruimtelijke samenhang van alle boommarterwaarnemingen in de Kop van Overijssel.

Hij pleit er voor om hier in samenwerking met en gesteund door de WBN te gaan onderzoeken waar de boommarters verblijven en indien mogelijk of en waar de voortplanting plaatsvindt.

Ruud van den Akker toonde ons een film over "Silence", een marter die bij Martin en Adrie Nieuwenhuizen is opgevangen en losgelaten.

Hans leidde de geslaagde veldexcursie in met een overzicht van de nestbomen in het Drents-Friesche

Wold de afgelopen jaren. Opmerkelijk was dat in één deel van het terrein in 2006 geen nestbomen werden aangetroffen.

In aangenaam zacht weer toonde Hans Kleef ons menig grove den met nest en rustplaatsen. Dit soort plekken vind je slechts door nauwgezet elke vierkante cm van het terrein af te kammen. Zeer leerzaam. De boodschap luidt nog steeds: blijf letten op grove dennen als rust of nestplaats!

Bijeenkomst bestuur VZZ en bestuur WBN op 27 november 2006 te Utrecht

Ben van den Horn

met dank aan Chris Achterberg

Op 27 november 2006 kwamen de besturen VZZ en WBN bijeen te Utrecht. Aanwezig waren namens VZZ namen Jos Teeuwisse (directeur), Richard Witte (projectleider verspreidingsonderzoek) en Chris Achterberg (projectmedewerker boommarter en databank) en namens het WBN-bestuur Ben van den Horn (voorzitter), Henri Wijsman (vice-voorzitter) en Hugh Jansman (Commissaris Onderzoek en PR).

De aanleiding voor deze bijeenkomst is de behoefte van de VZZ aan meer samenwerking met de WBN. VZZ wil de communicatie tussen het VZZ-bureau en de WBN structureel verbeteren. Ook de WBN-voorzitter ziet het als zijn taak om een goede relatie met de VZZ te onderhouden en wederzijdse verwachtingen regelmatig uitspreken. Over vele onderwerpen werden afspraken gemaakt:

- het systematisch blijven doorgeven van waarnemingen aan de VZZ;
- de invoermodule voor boommarterwaarnemingen via Internet naar een centrale database voor waarnemingen door de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna (dit is een samenwerkingsverband van de twaalf Particuliere Gegevensbeherende Organisaties), de Universiteit van Amsterdam en het ministerie van Landbouw Natuur en Visserij;

- de inhaalslag verspreidingsonderzoek boommarter (vanaf 20 augustus 2006) om te beginnen in gebieden (Kennemerland, Flevoland, Brabant) waar de huidige verspreiding niet goed bekend is;
- Gelderse Vallei (2004 – 2007): het stagneren van de uitvoering van projecten voor de boommarter. De adviserende rol van VZZ & WBN maakt het lastig om de komst van de faunapassages te bespoedigen. Dit is een verantwoordelijkheid van de provincie. Afgesproken werd dat de VZZ de partijen weer bijeen zal roepen om de zaak weer op gang te helpen en contact opnemen met Gelders Landschap;
- een offerteaanvraag van de gemeente Ede voor monitoring van boommarters in de natuurgebieden van de gemeente. Vrijwilligers doen het veldwerk, VZZ ondersteunt en verzorgt rapportage;
- de wens van de WBN om te investeren in nieuwe technische ontwikkelingen wat betreft de hengcam.

Tijdens deze goede en plezierige bijeenkomst zijn vele afspraken gemaakt voor verbeterde samenwerking, zoals een vaste liaison Chris Achterberg tussen WBN en VZZ.

Jaarverslag 2006

Ben van den Horn

Ook het afgelopen jaar heeft de WBN zich ingespannen om de rust- en nestplaatsen van boommarters te bestuderen. De verspreiding en de dichtheid van het aantal nestbomen zijn belangrijke gegevens om het aantal boommarters in Nederland te kunnen schatten. Op de Utrechtse Heuvelrug was één bekende nestboom voor het vijfde opeenvolgende jaar bezet. Dit jaar werden er relatief weinig nesten gevonden en het vermoeden bestaat dat er een relatie is met voedselschaarste door de lage muizenstand van dit jaar. Vorig jaar werd door velen gerapporteerd dat die stand hoog was en werden juist heel veel nestbomen gevonden.

Het ledental groeide dit jaar met 5 nieuwe leden tot 65. De leden kwamen twee maal in een werkvergadering bijeen en het bestuur vergaderde drie maal. Op 22 mei vond een veldexcursie naar Zeeuws-Vlaanderen plaats. Tijdens de werkvergaderingen werden twee nieuwe bestuursleden verkozen. Op de najaarsvergadering is contact gelegd met de Overijsselse Zoogdierenwerkgroep door de aanwezigheid van Roel Hoeve van die werkgroep.

Onze jaarbrief *MARTERPASSEN XII* verscheen met de gebruikelijke bijdragen aan de faunistiek, veldbiologie en oecologie, artikeltjes omtrent de subjectieve beleving of de bescherming van boommarters en verslagen van de (werk)vergaderingen en excursies. De Boomarter Nieuwsbrief met actuele gebeurtenissen in het geboorteseizoen werd dertien maal rondgemaild. In april verscheen de brochure *Zorg voor de Boomarter*. Binnen twee maanden was de eerste druk van 1500 exemplaren niet meer voorradig en konden we een tweede druk laten maken. Vlak voor de najaarsvergadering werd Edward van IJzendoorn aangesteld als de nieuwe hoofdredacteur voor *MARTERPASSEN*.

Afgelopen jaar is er bij nestbomen intensiever geobserveerd met de camera met infraroodlicht. De bepaling van de worpgrootte is daarmee eenvoudiger geworden, zoals te verwachten viel. Dankzij het uitblijven van negatieve effecten op de boomarter van het "hengcammen", blijven bijna alle terreineigenaren gelukkig hun medewerking verlenen aan ons onderzoek door in te stemmen met het cameragebruik volgens de ontheffing inzake de Flora- en Faunawet.

In oktober is een WBN-beleidsstuk verspreid onder de leden met de ambities van het bestuur en de activiteiten voor 2006 en 2007 om deze ambities te verwezenlijken.

Op 15 september van dit jaar heeft de WBN de Boomarterstichting (gevestigd te Amersfoort) opgericht. Deze Stichting heeft ten doel om de boomarter te bestuderen en te beschermen middels een fonds, waarmee uitgaven zullen worden gefinancierd die kennis, onderzoek en bescherming van de boomarter ten goede komen. De stichting fungeert als instrument voor het bestuur om de particuliere giften speciaal voor boomarteronderzoek apart te zetten. De WBN blijft een VZZ-werkgroep en de contributies en de publicatie van *MARTERPASSEN* blijven VZZ-aangelegenheden. De Stichting kan dus niet leiden tot een ongewenste versnippering van de boomarterstudie en -bescherming.

Onze plannen voor 2007:

- Doen van onderzoek naar de mast en de muizenstand om een relatie met het jaarlijks aantal gevonden nestbomen te kunnen leggen.
- Het maken van een projectplan voor telemetrie-onderzoek, waarbij wordt gedacht aan het zenderen van jonge boommarters in een groot aaneengesloten gebied.
- Het verder ontwikkelen van de hengcam met aandacht voor hoge holten en draadloze opnametechniek.
- Tweemaal per jaar een vergadering met aansluitende excursie organiseren. Om de twee jaar houden we een themadag over gevonden nestbomen.
- Organiseren van een themadag op 27 oktober 2007 ter gelegenheid van het 15-jarig bestaan van de WBN.
- Verzorgen van een Engelstalige publicatie waarbij onze nieuwe inzichten worden gebundeld en toegankelijk gemaakt voor een internationaal publiek.
- Het zoeken naar nestbomen en met name intensivering van de inventarisatie op de witteplekken-gebieden (zie pagina 51 in deze *MARTERPASSEN*).

- Het uitbrengen van MARTERPASSEN XIII met onder andere de jaarlijkse evaluatie van het hengcamonderzoek.
- Het verder versterken van het contact band met de Overijsselse Zoogdierenwerkgroep vanwege de toename van het aantal boommartermeldingen daar.
- Het publiceren via email van de maandelijkse Boommarter Nieuwsbrief 2007 betreffende nestbomen, waarnemingen en vondsten van dode dieren.
- Het verkrijgen van de benodigde ontheffingen Flora & Fauna-wet teneinde het onderzoek gaande te kunnen houden, inclusief toestemmingen van de terreineigenaren.
- Het gevraagd en ongevraagd adviseren om de realisatie van de faunapassages in het kader van de herinrichting van de Gelderse Vallei te bespoedigen, en ten slotte
- In samenwerking met de VZZ de continuïteit van het registreren en inzamelen van verkeersslachtoffers en de secties op de kadavers waarborgen.

Begroting 2007 Werkgroep Boommarter Nederland-VZZ

Walther Bakker

	Inkomsten (€)	Uitgaven (€)
Rente	100,00	
VZZ-basissubsidie	250,00	
MARTERPASSEN XIII		427,00
Contributie leden	427,00	
Bestuur		50,00
Winkelinkomsten	80,00	
Lustrum najaar 2007	500,00	1000,00
Gift Uitgeverij Maruba BV aan Boommarterstichting ¹		2000,00
WBN aan Boommarterstichting ¹		5000,00
Vergadering voorjaar 2007		50,00
Vergadering najaar 2007		50,00
Nadelig saldo	7220,00	
Balans	8577,00	8577,00

¹Toelichting.

Op 15 september van dit jaar is de Boommarterstichting (gevestigd te Amersfoort) opgericht. Deze Stichting heeft ten doel om de boommarter te bestuderen en te beschermen middels een fonds, waaruit uitgaven zullen worden gefinancierd die kennis, onderzoek en bescherming van de boom-

marter ten goede komen. De stichting fungeert als instrument voor het bestuur om de particuliere giften speciaal voor boommarteronderzoek apart te zetten. Het startfonds bestaat uit de NOVA-donatie uit 2004 (5000 €) en uit een gift van uitgeverij Maruba BV (2000€).

Financieel verslag 2006 Werkgroep Boomarter Nederland - VZZ

Walther Bakker

	Inkomsten (€)		Uitgaven (€)	
	Begroot	Gerealiseerd	Begroot	Gerealiseerd
Rente	100,00	42,31		
VZZ basissubsidie 2006	100,00	299,03		
MARTERPASSEN XII			550,00	550,00
Giften	30,00	174,58	50,00	50,00
Contributie WBN-leden (incl. MP XII)	406,00	435,00		
Bestuur			50,00	57,27
Recette winkel	80,00	84,55		
Advies	100,00	230,00		
Bestemmingsreserve apparatuur			200	120,90
Brochure Zorg voor de Boomarter 2006	4500,00	3095,55	5000,00	963,93
Donatie 2007 aan Boomarterstichting				5210,05
Werkgroepbijeenkomst 25 maart 2006			50,00	79,69
Werkgroepbijeenkomst 14 oktober 2006			50,00	0,00
Debiteuren 2006				73,00
Crediteuren 2006		55,19		
Crediet Boomarterstichting (Brochure-inkomsten)		710,05		
Nadelig saldo	634,00	1978,58		
Balans	5950,00	7104,84	5950,00	7104,84

Saldo Giro	1-1-2006	210,55
Kas	1-1-2006	13,79
Sterrekening	1-1-2006	6489,57
		6713,91+
Saldo Giro	31-12-2006	1203,45
Kas	31-12-2006	0,00
Sterrekening	31-12-2006	3531,88
		4735,33+
		6713,91-
		-1978,58

Toelichting

De uitgaven aan de Boomarterbrochure zijn beperkt gebleven dankzij het gratis drukken van de 1^e druk door uitgeverij Maruba BV. Dit mooie

gebaar vertegenwoordigt een waarde van 2000€ Voorts valt op dat de voor 2007 begroote donatie aan de Boomarterstichting al in 2006 heeft plaatsgevonden.

Begroting 2007 Boomarterstichting

Walther Bakker

	Inkomsten (€)	Uitgaven (€)
Rente	50,00	
Giften	100,00	
Advies	100,00	
WBN (50% NOVA-donatie uit 2004)	5000,00	
Gift Uitgeverij Maruba BV / Maas van Drie	2000,00	
Onderzoek boomarter		1000,00
Projecten		1000,00
Reserve apparatuur		500,00
Brochure druk 1500 stuks		1842,08
Brochure 750 stuks verkoop	1125,00	
Batig saldo		4032,92
Balans	8375,00	8375,00

¹Toelichting.

Het startfonds bestaat uit de NOVA-donatie uit 2004 (5000 €) en uit een gift van uitgeverij Maruba BV (2000€).

Financieel voortgangsverslag Boomarterstichting 1 februari 2007

Walther Bakker

	Inkomsten (€)		Uitgaven (€)	
	Begroot	Gerealiseerd	Begroot	Gerealiseerd
Rente	50,00			
Giften	100,00			
Advies	100,00			
WBN (NOVA-donatie uit 2004)	5000,00	2500,00		
Gift Uitgeverij Maruba BV / Maas van Drie	2000,00	2000,00		
Onderzoek boomarter			1000,00	
Projecten			1000,00	
Reserve apparatuur			500,00	
Brochure druk 1500 stuks			1842,08	1842,08
Brochure 750 stuks verkoop	1125,00	710,05		
Debiteuren 2006				710,05
Batig saldo			4032,92	2657,92
Balans	8375,00	5210,05	8375,00	5210,05

COLOPHON

MARTERPASSEN is een uitgave van de Werkgroep Boomarter Nederland (WBN) van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) en vooral bedoeld voor interne communicatie tussen de leden.

Redactie

Edward van IJzendoorn
Ben van den Horn

Vormgeving

Ben van den Horn

WBN-logo en alle illustraties

Dick J.C. Klees

Ontwerp voorkant

Koen Sandifort

Reproductie en Bindwerk

Drukkerij Zuidam & Uithof

Oplage

160

Contributie WBN

EUR 10,- inclusief **MARTERPASSEN**
Giro 344938
Ten name van:
Penningmeester
Werkgroep Boomarter Nederland
te Epe/Tongeren

VZZ

Oude Kraan 8
6911 LJ Arnhem
Telefoon: 026 3705318
Website: www.vzz.nl
postgiro 203737

België en Luxemburg
Postgiro 000-1486269-35
Ten name van:
Penningmeester VZZ Arnhem
Nederland;
lidmaatschap €30 per jaar, inclusief de abonnementen op de verenigings tijdschriften Lutra en Zoogdier.

Verschijningsdatum

Maart 2007

Verkrijgbaarheid

Bestellen - zolang de voorraad strekt!- bij het VZZ-bureau (adres zie bovenstaand), de kosten worden gebaseerd op de verzend- en administratiekosten (een verdere vrijwillige bijdrage wordt op prijs gesteld); een rekening wordt meegestuurd.

Verantwoording

Redactie streeft niet naar uniformiteit in schrijfstijl of niveau. Wel wordt getracht een uniforme spelling en schrijfwijze te hanteren. Er is voor gekozen om namen van soorten met een kleine letter te schrijven. Topografische namen worden volgens de Topografische kaart van Nederland gespeld.

De vermelding van wetenschappelijke namen wordt in het algemeen achterwege gelaten, met een uitzondering, hier gemaakt, voor de boomarter, die de wetenschappelijke naam *Martes martes* (Linnaeus, 1758) draagt.

Overname en gebruik van gegevens.

Citeren van of verwijzen naar artikelen uit **MARTERPASSEN** is toegestaan mits duidelijke bronvermelding plaatsvindt. De volgende kanttekening wordt hierbij gemaakt. Omdat **MARTERPASSEN** vooral is bedoeld voor intern gebruik, kunnen en mogen niet alle vermelde gegevens als wetenschappelijk bewezen feiten worden beschouwd. De redactie is dan ook niet aansprakelijk voor de juistheid van de in de verschillende bijdragen beschreven informatie, inzichten of meningen. Het gebruik van de in **MARTERPASSEN** gepresenteerde informatie is voor eigen verantwoordelijkheid.

Inlichtingen WBN

Ben van den Horn
Celsiusstraat 4
3817 XG Amersfoort
Telefoon: 033-4625970
E-mail: belise@hetnet.nl
Web-site : www.vzz.nl

